

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XVII
vol 42.
Број 2/2022.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 2/2022. год. XVII vol. 42 стр. 1-292

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.4222022>

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3039-380, 3349-205

Email: ipsbgd@eunet.rs

Оснивачи часописа:

Милан Матић, Живојин Ђурић

Главни уредник:

Милош Кнежевић

Одговорни уредник:

Живојин Ђурић

Редакција:

Миломир Степић, Милош Кнежевић, Жељко Будимир,

Душан Пророковић, Марко Пејковић, Сања Шуљагић,

Зоран Милошевић, Александар Гронски

Секретари:

Андријана Јовановић

Бојана Секулић

Савет часописа:

Радослав Гађииновић, Ђуро Бодрожић, Живојин Ђурић, Момчило

Суботић, Славенко Терзић, Борис Милосављевић, Милош Ковић,

Миша Ђурковић, м. М. Лобанов, Наталија Белоус,

Владислав Кучмистиј, Дејан Михаиловић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Прелом и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж: 50 примерака

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

РАТОВИ, ВОЈНЕ УСТАНОВЕ И ОДНОСИ У НАЦИОНАЛНОМ ИСКУСТВУ

- Илија Кајтез, Срђан Старчевић*
ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И ДОПРИНОС СРПСКОГ
НАРОДА ПОБЕДИ НАД НАЦИЗМОМ.....9-28
- Ђуро Бодрожич*
ВОЈСКА И ДРЖАВА: ПОЧЕЦИ МОДЕРНЕ СРПСКЕ
ВОЈСКЕ.....29-46
- Вања Роквић*
ОСВРТ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У
СРБИЈИ.....47-67
- Ненад Перић*
БРЕНДИРАЊЕ ДРЖАВЕ И ЗАШТО БИ СРБИЈА
МОРАЛА ДА НАПРАВИ ПРОГРАМ СОПСТВЕНОГ
БРЕНДИРАЊА.....69-85

ИСТОРИЈСКИ, ТЕОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ПРАВОСЛАВЉА

- Огњен Вујовић*
НЕМАЊА КАО ПРВОСВЕШТЕНИК.....89-101
- Јован Јањић*
КЊИЖЕВНО-ТЕОЛОШКА РЕЧ ПАТРИЈАРХА
СРПСКОГ ПАВЛА.....103-119

- Зоран Милошевић*
ИСТОЧНИ ПАПИЗАМ И ПОКУШАЈ
ПОТЧИЊАВАЊА (ДЕЈА) СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ФАНАРУ.....121-145

КРАЈ ГЛОБАЛНОГ УНИПОЛАРИЗМА

- Горан В. Николић, Петар С. Ђурчић*
„НОВИ ХЛАДНИ РАТ“: ДЕФИНИЦИЈЕ,
ПЕРСПЕКТИВЕ И МОГУЋИ ИСХОДИ.....149-169

- Едуард Попов*
ПОСТСОВЈЕТСКАЈА УКРАЈИНА: СУБЈЕКТИВНО-
ОБЈЕКТИВНИ ПОГЛЕД НА ИСТОРИЈУ
НЕУСПЕЛЕ ДРЖАВЕ.....171-184

- Богдан Стојановић*
СВЕОБУХВАТНИ (НЕ)СПОРАЗУМ: ИРАН КАО
НОВА НУКЛЕАРНА СИЛА.....185-209

ТУМАЧЕЊЕ ТОТАЛИТАРИЗМА

- Брацо Ковачевић*
ТОТАЛИТАРНА ДРЖАВА И ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ....213-232

ОГЛЕД

- Кирилл Шевченко*
ЦЕРКОВЬ И ИДЕНТИЧНОСТЬ РУСИНОВ
УГОРСКОЙ РУСИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....235-245

ОСВРТ

- Бојан Драшковић*
ПРОНИЦЉИВО О ПРОБЛЕМУ КОСОВА ОСВРТ
НА КЊИГУ: МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ: ДИЈАЛОЗИ О
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – КРИТИКА ПРЕДЛОГА
ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПОДЕЛЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ,
ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ,
БЕОГРАД, 2021, СТР. 563.....249-272

CONTENTS

WARS, MILITARY INSTITUTIONS AND RELATIONS IN THE NATIONAL EXPERIENCE

- Ilija Kajtez, Srdjan Starčević*
SECOND WORLD WAR AND CONTRIBUTION OF
SERBIAN PEOPLE TO VICTORY OVER NAZISM.....9-28
- Djuro Bodrožić*
ARMY AND STATE: THE BEGINNINGS OF THE
MODERN SERBIAN ARMY.....29-46
- Vanja Rokvić*
REVIEW OF MILITARY INDUSTRY DEVELOPMENT
IN SERBIA.....47-67
- Nenad Perić*
BRANDING OF THE STATE AND WHY SERBIA
WOULD HAVE TO CREATE A PROGRAMME OF
ITS OWN BRANDING.....69-85

HISTORICAL, THEOLOGICAL AND POLITICAL ASPECTS OF ORTHODOX

- Ognjen Vujović*
NEMANJA AS A HIGH PRIEST.....89-101
- Jovan Janjić*
LITERARY-THEOLOGICAL SPEECH OF PATRIARCH
PAUL OF SERBIA.....103-119
- Zoran Milošević*
EASTERN PAPIISM AND THE ATTEMPT TO SUBJECT
(ACTS) OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH TO
FANA.....121-145

THE END OF GLOBAL UNIPOLARISM

- Goran V. Nikolić, Petar S. Ćurčić*
WHAT WILL DECIDE THE WINNER OF THE NEW
COLD WAR?.....149-169

Eduard Popov
POST-SOVIET UKRAINE: A SUBJECTIVE AND
OBJECTIVE VIEW OF THE HISTORY OF THE
FAILED STATE.....171-184

Bogdan Stojanović
COMPREHENSIVE (DIS)AGREEMENT: IRAN AS A
NEW NUCLEAR POWER185-209

INTERPRETATION OF TOTALITARIANISM

Braco Kovačević
THE TOTALITARIAN STATE AND
INTELLECTUALS.....213-232

VIEW

Kirill Shevchenko
THE CHURCH AND IDENTITY OF THE RUSYNS IN
HUNGARIAN RUSSIA IN XIX - BEGINNING OF
XX CENTURY.....235-245

REVIEW

Bojan Drašković
INSIGHT ON THE PROBLEM OF KOSOVO BOOK
REVIEW: MILOŠ KNEŽEVIĆ: DIALOGUES ON
KOSOVO AND METOHIJA - CRITICISM OF THE
PROPOSAL FOR THE TERRITORIAL DIVISION
OF KOSOVO AND METOHIJA, INSTITUTE FOR
POLITICAL STUDIES, BELGRADE, 2021, P. 563 249-272

**НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST**

**РАТОВИ, ВОЈНЕ УСТАНОВЕ И ОДНОСИ У
НАЦИОНАЛНОМ ИСКУСТВУ**

- Илија Кајтез, Срђан Старчевић*
ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И ДОПРИНОС СРПСКОГ
НАРОДА ПОБЕДИ НАД НАЦИЗМОМ.....9-28
- Ђуро Бодрожич*
ВОЈСКА И ДРЖАВА: ПОЧЕЦИ МОДЕРНЕ
СРПСКЕ ВОЈСКЕ.....29-46
- Вања Роквић*
ОСВРТ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У
СРБИЈИ.....47-67
- Ненад Перућ*
БРЕНДИРАЊЕ ДРЖАВЕ И ЗАШТО БИ СРБИЈА
МОРАЛА ДА НАПРАВИ ПРОГРАМ СОПСТВЕНОГ
БРЕНДИРАЊА.....96-85

Илија Кајтез*

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет „Унион Никола Тесла”, Београд*

Срђан Старчевић**

Војна академија, Универзитет одбране, Београд

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И ДОПРИНОС СРПСКОГ НАРОДА ПОБЕДИ НАД НАЦИЗМОМ***

Сажетак

Рад представља спој филозофских и социолошких разматрања проблема рата уопште и Другог светског рата посебно, као и доприноса српског народа победи над нацизмом и фашизмом у овом рату који се сагледава из историјског и политиколошко-социолошког угла. Аутори прво дају кратак преглед различитих погледа на рат и доминантних проблема са којима се суочава свако ко покуша да дефинише појам рата, с намером да истакну специфичност Другог светског рата као највеће арене тоталног друштвеног оружаног сукоба и до сада најочигледнијег приближавања апсолутном рату. Посебан акценат аутори стављају на спој онога што се може одредити као заоставштина ратова Француске револуције и Наполеонових ратова са техничким напретком и политичким злом оличеним у идеологији фашизма и нацизма. Потом се аутори окрећу начину на који се српски народ супротставио злу нацизма и фашизма, показујући да су на простору некадашње Краљевине Југославије постојала два антифашистичка покрета отпора и да су у оба доминирали припадници српског народа.

Кључне речи: Други светски рат, тотални рат, антифашизам, покрет отпора, Срби, Југославија.

* И-мејл адреса аутора: ilijasbm@ptt.rs

** srdjan.starcevic@vs.rs

*** Рад је настао као део истраживања на научном пројекту Војне академије Универзитета одбране „Војска у политичком систему Србије” који финансира Министарство одбране Републике Србије (број пројекта ВА-ДХ/1/19-21).

УВОД – НЕКОЛИКО РЕЧИ О РАТУ

„Нико, наиме, није толико луд да пре изабере рат него мир, јер у мирудеца сахрањују своје очеве, у рату очеви децу.“ (Херодот)

„Рат је отац свих и краљ свих, и он једне избаци на видело као богове, адруге као људе, једне учини робовима, друге слободнима.“ (Хералкит)

„Треба упамтити да будућност није сасвим у нашој власти ни сасвим изван наше власти...“ (Епикур)

„Озбиљно схватити... рат значи... читати скривене мисли друштва, цивилизације и историје.“ (Андре Гликсман)

Рат је један од најсложенијих феномена у историји људског духа. Рат је пресудно важан и свеприсутан у људском роду. „Готово да нема... филозофа, научника, уметника, духовног вође, мудраца, државника и војсковође да се... нису бавили питањима рата и мира“ (Кајтез 2012, 713). Мало је феномена у људском роду који могу по важности и значају стати уз раме појму рата.¹ Рат и мир су сувише сложене и противречне појаве, да би могли без остатка да припадају само једној сфери људске стварности: друштву, човеку, економији, техници, историји, религији, политици, полемологији, иринологији или геополитици. „Рат не престаје да покреће духове света до данас. И тако ће и даље бити“ (Кајтез 2018, 200). Сложеност рата произилази из чињенице да га води Човек као противречно и несавршено биће. Ипак, треба имати на уму: „Рат не воде појединци (сукоб двојице је двобој), већ родови, племена, народи, савези народа, нације и државе... Рат није појава од данас него прати човека од почетка историје. Ратови не трају један или два дана, него су трајали и до сто година. У њима се користе сва расположива средства државе (дозвољена и недозвољена), све људске снаге, материјална, природна, техничка и економска добра заједнице. У најискључивији друштвени сукоб у оружаном облику су без остатка и ограде укључене све димензије човека, државе и друштва. Рат у себи обухвата: мит, веру, историју, наслеђе, психологију масе... превару... лукавства и лажи, различите интересе, људски хероизам,

¹ То су још и онтолошки појмови: мир, живот и смрт, вера, љубав и нада, Бог и смисао. Добро и зло. Простор и време.

изневеравања и срамне издаје. Све је то друго име рата, и више од тога. Нема људске маште и способног ума која би могао спознати све тајне феномена рата. Рат није само збир крвавих битака или великих ратних кампања. Он је стање целог друштва у условима оштрог конфликта” (Кајтез 2019, 722). Уколико тежиште у одређењу рата ставимо на његову друштвеност, рат се „може одредити као најжешћи облик сукоба међу политичким заједницама (од племена до модерних држава) са циљем или да се уништи непријатељска страна или да се присили да прихвати диктиране услове мира. Рат је стални пратилац и... најизразитије обележје антагонистичког друштва у којем свет живи од памтивека. У њему долази до изражаја *агресивна* страна људске природе” (Tadić 1996, 165). Рат, као целовита појава, „увезује ‘изненађујуће тројство’ насиља, разума и политичке воље, он постаје истински каменолом који унеколико мења своју природу у сваком конкретном случају” (Gliksman 1991, 94). Ипак, рат² је много сложенији појам.³ Нерешив.

Рат је изузетно важна и антрополошка и социјална појава која прати човека кроз историју, без обзира на све промене и напредак које је доживело друштво.⁴ Историја човека је арена ратовања, и како је рекао Хегел, „срећне стране у историји су празни листови” (Hegel 1966, 26). Ратови међу заједницама стари су колико и оне. Вођени су и у време када се ратовало копљима, али и данас када су у оружану борбу укључена најсавременија разорна средства.

Циљеви рата су еволуирали од првобитних, попут освете, отмице жена, отимања ловишта и пашњака; преко традиционалних, попут пљачке, прибављања робовске радне снаге, остваривања политичке доминације, и модерних, попут контроле трговачких

2 Много је људи желело да реши загонетку рата. Неки научници тврде да је рат највећа нерешива загонетка у политици. Понеки аутори узроке рата траже у човеку, његовој биолошкој, психолошкој или инстинктивној природи. Други тврде да су извори рата у социјалним, верским, економским, културним, цивилизацијским и политичким одликама друштва. Има и оних који сматрају да је људска природа (*human nature*) непромењива и да је она зла, егоистична, сујетна и жељна моћи. Рат је дубоко повезан са судбином човека као онтолошког бића.

3 Што се човек више удаљава од своје биолошке предисторије рат постаје деструктивнији, свеобухватнији и тоталнији, долази до све већег усавршавања оружја масовног уништавања, масовног учешћа становништва, све веће ангажовања државних финансија за рат, рат постаје скупљи и за рат се издвајају енормна богатства, проширују се подручја ратних дејстава, свака тачка на свету је мета. Повећава се агресивност, масовна деструкција и уживање у спектаклима насиља.

4 Рат је најоштрији облик друштвеног сукоба. Карл фон Клаузевиц (Karl von Clausewitz) тврди да су ратови сукоби великих интереса који се решавају крвљу и у којима се употребом оружане силе међу државама остварују одређени политички циљеви и наметање воље противничкој страни.

путева, стратешких ресурса и стварања зона утицаја; све до постмодерних, попут овладавања потрошачким навикама становништва и колонизације времена. Мењали су се учесталост и жестина сукоба, употребљена средства, оруђа и оружја, војна тактика и стратегија. Без обзира на све веће жртве, разарања материјалних и духовних тековина, политичке промене у свету, појаве атомског оружја, позивања на човечност, рат је остао средство за решавање спорова међу државама и народима. Рат је друштвено-историјска појава која из корена мења и угрожава животе и имовину многих људи, доводи у питање постојеће друштвене односе и изазива директну опасност за сам опстанак како појединца, тако и друштвених група и заједница. Појавом атомског и другог оружја за масовно уништавање, рат постаје апсолутан, јер у њему се дубоко скрива судбинско питање самог живота, опстанка и смрти човечанства. Рат није само геноцидан него постаје и омницидан. Он је неизбежан и вечан.⁵ Вечна борба за моћ и надмоћ.

Већ наполеоновски начин ратовања, а о светским ратовима и могућим нуклеарним ратовима да и не говоримо, промовише тотални рат, рат који продире, заузима и окупира све људске сфере, подручја природе и скривене оазе друштва. Човек бива потпуно захваћен борбом и надметањем као и све његове животне сфере на које су указали још старокинески филозофи: „невину, утилитарну, моралну и трансценденталну” (Fung 1992, 373–374). Када постављамо бројна етичка питања о рату треба се подсетити на мудре речи Лава Толстоја (Лев Николаевич Толстой)⁶ који, говорећи о јунацима свог ремек-дела „Рат и мир”, каже: „Рат је за њих, као и за оне који физички стоје иза њега, својеврсни испит који им даје могућност да испоље у пуној мери своје друштвене квалитете, позитивне или негативне. За позитивне личности он је велико искушење које их подиже на нову висину... за негативне он је најпогоднија прилика да у потпуности могу испољити своје морално ништавило” (Толстој 1974а, 14). Од памтивека човек је, дакле, упућен на рат, борбу и страдање.

5 Намера да се рат води је двострана али је довољна и намера једне стране уз практично деловање да би се отпочео ратни сукоб. Томас Хобс (*Thomas Hobbes*) је чак и сам појам рата проширио тако да рат не обухвата само „стварну борбу” него и „читаво раздобље у коме је видљива спремност на рат”.

6 О етици рата и мира код Лава Николајевича Толстоја видети шире у: Ilija Kajtez. 2018. *Wisdom and Sword, Volume III, Modern Philosophers and Russian Philosophers and Sages on the Mysteries of War and Peace*. Beau Bassin (Mauritius): LAP-Lambert Academic Publishing, pp. 48–109.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ КАО ВОЈНА АРЕНА ТОТАЛНОГ СУКОБА

Данас, када је прошло више од 75 година од победе над нацизмом поставља се питање зашто је нама и другима важна истина о Другом светском рату? Зашто се враћамо у историју и поново пропитујемо оно што је било у блиској или далекој прошлости? „Данашњи човек, када помисли на... рат, нужно мисли на сва она најсавременија разорна оружја... када човек поседује тако разорна и опасна ратна средства за уништавање и на путу је да произведе још деструктивнија и ‘паметнија оружја’ (smart weapons) није, у најмању руку неозбиљно говорити о прошлим ратним временима...” (Кајтез 2012, 8). Ипак, треба слушати мудраце. Када разматра човекову потребу да се што дубље укорени у прошлост, Ђуро Шушњић каже да је та потреба „тражење чврсте тачке ослонца у прошлом искуству за своју несигурност у садашњем животу.” Бертранд Расел (Bertrand Russell), спознајући тајну створене природе закључује „да ниједан човек вероватно никада неће доћи до потпуне и коначне истине о било којој ствари” (Расел 1998, 57). Према нашем мишљењу историја је истовремено и наша садашњост и наша будућност, јер није могуће живети у данашњем сложеном свету без разумевања прошлости и називања правим именом онога што се историјски збило. Ако је историја као извор сазнања намерно замућена, сваки будући ток реке живота људи и народа ће бити још мутнији, прљавији и отровнији. Једног тренутка вода живота неће више бити за пиће, а Истина ће бити заувек ућуткана. У име будућих генерација ми се морамо борити да извор реке историје буде што чистији. То није могуће ако је историја затрована лажима, подвалама и релативизацијом истине⁷ које је омиљена дисциплина постмодерниста и неолиберала.⁸ Изједначавање историјских истина

7 Изједначавање историјских истина и лажи, злочинаца и жртава, замена добра и зла је још један нови и опаснији злочин од онога који се десио, јер се он више не може осим у метафизичком смислу повратити. Зато се ми не бавимо историјом ради историје саме него ради нас и наших потомака да би се борећи за истину не ради истине саме него сваког будућег човека, правде и наше заједнице и народа и да би се борили за праведнији свет јер само праведан свет може у будућности уопште и да о(п)стане. Историја није сама себи сврха. Човек је улог историје.

8 „Пре више месеци најављени текст о узроцима Другог светског рата председник Русије Владимир Путин објавио је у најновијем броју америчког конзервативног часописа “Нешенел интерес”... Путина и руско друштво озлоједили су покушаји ревизије историје и то што део западних политичара изједначава одговорност нацистичке Немачке и СССР за избијање Другог светског рата.” Многи европски политичари сада покушавају да прикрију минхенски тајни договор и да ревидирају улогу СССР у слому нациста... Све европске земље су правиле кобне грешке. Сматрале су да могу да буду лукавије од

и лажи, злочинаца и жртва, замена добра и зла је још један нови и опаснији злочин од онога који се десио, јер се он више не може осим у метафизичком смислу исправити. Зато се ми не бавимо историјом ради историје саме него ради нас и наших потомака, ради сваког будућег човека, правде и наше заједнице и народа. То је борба за праведнији свет, јер само праведан свет може у будућности уопште и да опстане. Историја није сама себи сврха. Човек је улог историје. „Овом времену духовног нереда, када човек губи свест о значају и значењу целине... потребна је једна целовита слика света...” (Šušnjić 1982, 28).

Рат је до сада био најчешћи начин да се друштвено-историјске противречности и непријатељства решавају на радикалан и искључив начин. Човек је у историји био способнији да своје спорове, несугласја и непријатељства решава оружаним сукобом него мирним путем, преговорима и договорима. Рат се често вођама народа и држава чинио као лакши начин и сигурнији пут за наметање својих уверења, интереса и вредности оним народима и државама који су биле слабије по снази оружја и бројности. Међутим, ратови, као и ужасне последице оружаних сукоба међу народима и државама, врло често су показивале да олако донета одлука о отпочињању рата није била мудра. Као законитост рата важи да се он током историје проширивао и просторно (копно, површина воде, морске дубине, ваздух, електромагнетни спектар, сајбер простор, космос, људска душа...) и према броју ангажованих људских снага, да бу на крају постао свеобухватан и тоталан.

Корен новог начина вођења ратова чији досадашњи врхунац јесу светски ратови, крије се у Француским револуционарним и Наполеоновим ратовима. Француска буржоаска револуција донела је радикалне промене на свим пољима живота, па и на пољу ратне вештине и организације војске. Тада је створена и прва масовна војска заснована на општој војној и радној обавези (Старчевић и Кајтез 2018, 780–781). Уз развој војне технологије и успон националне свести у 19. веку, то је био главни узрок променама у војној стратегији и у унутрашњем устројству оружаних снага (Ерл 1952, 13-14, 89). „Првих петнаест година XIX века у Европи представљају необично кретање милиона људи. Људи остављају своје... послове, наваљују са једне стране Европе на другу, плъчкају, убијају се међусобно, ликују... и сав ток живота мења се за неколико

других и да остану по страни не учествујући у рату против Немачке. Та кратковидост и одбацивање предлога да се створи колективна безбедност коштали су милионе људских живота...” (Vlahović 2020).

година. Какав је узрок томе кретању... пита се људски ум” (Толстој 1974б, 287). Велико, онтолошко питање. Мудри Достојевски (Фёдор Михайлович Достоевский) нас упозорава: „Ко је само једном осетио ту моћ, ту неограничену власт над телом, крвљу и духом човека... ко је осетио власт и апсолутну могућност да друго биће... понизи најдубљим понижењем, тај... постаје немоћан да влада својим осећањима. Тиранија је навика, она има способност да се развија и, најзад, постаје болест... Крв и власт опијају” (Dostojevski 1975, 208).

Двадесети век је најкрвавији век у историји људског рода. Неки су прошло столеће назвали и „век зла”.⁹ Овај век обележили су (светски) ратови који су проширили појам рата и указивали на потребу за превазилажењем рата као средства за решавање спорова. У њима су ангажовани сви људски, технички, природни и економски потенцијали зараћених страна. „У Другом светском рату учествовала је 61 држава у којим је живело 96 % светског становништва, а борбена дејства извођена су на територији 40 држава. У оружане снаге у току рата било је мобилисано 110 милиона људи” (Lukić i Rešujlić 1982, 684). Број смртних случајева који су последица ових ратова процењује се на 187 милиона, што представља 10% светске популације 1913. године (Brzezinski 1993; Maddison 2001, 241).

Светски ратови су проширили појам рата и указали на потребу за његовим превазилажењем, али и на опасности успона и толеранције зла у политици или покушаја калкулација са злом.¹⁰ Они

9 У оквиру прославе 75. годишњице Победи у Другом светском рату, Руски јеврејски конгрес, заједно са међународним дебатним клубом „Валдај“, одржао је дебату на тему „Како и зашто говорити о рату на језику културе?”. Своје мишљење ...изнео је и режисер Андреј Кончаловски: „...у својој идеологији Други светски рат је надмашио све претходне ратове због чињенице да је један народ имао прилику да покуша да уништи друге нације и неке од њих да претвори у робове ...Јединственост Другог светског рата лежи у апсолутности зла, које је постало државна политика Немачке... Искушење зла је вечна тема...Видимо да се човек за кратко време...може претворити у животињу. Како жртва, тако и целат...А оно што се сматра апсолутним антихуманизмом, садизмом, одједном постаје убичајено за овог човека...Све постаје релативно... зло опет носи белу одећу. Сетите се, деведесетих година је постојала ‘дивна’ фраза ‘хуманитарно бомбардовање Југославије’. Ове бомбашке нападе је извршио НАТО под знаком утврђивања демократије и других великих идеја европске цивилизације. Дакле, ‘рат је бескрајни процес’ који се креће заједно са похлепом и жељом за моћи. А пошто су похлепа, жеља за моћи и страх неодвојиви део човека, можемо постати сведоци ништа мањих катастрофа него што је то био Други светски рат...Цивилизација постаје мање хумана...”

10 „Хтео бих да подсетим на историјску чињеницу да је корен узрока Другог светског рата у основи везан за одлуке донете по завршетку Првог светског рата. Версајски договор је постао симбол озбиљне неправде у односу на Немачку... Нацисти су спретно искористили емоције људи који су хтели да се ослободе версајског наслеђа – нагласио је Путин, истакавши ‘да је француски маршал Фош као пророк казао да договор у Версају није трајан мир, већ примирје на двадесет година... главни и одлучујући допринос победи над фашизмом дао је СССР и Црвена армија’ нагласио је Путин. Црвена армија је током

су показали мрачно лице човечанства. Поготово је Други светски рат показао моћ ужасне деструкције, страшни злочин холокауста са пратећим концентрационим логорима и фабрикама смрти. Смрт организована и изведена на индустријски начин. Искуства Аушвица, Дахауа, Бухенвалда и Јасеновца појављују се као зид о који се разбија свака нада о ограничењу моћи зла. Изазива многа додатна питања то што је „Систем концентрационих логора пружио... дубоко корење у старим земљама у којима је Христ столећима био вољен, поштован и служен” (Моријак 2001, 2). Неки аутори због масовних злодела гледају на човека песимистички: „човек је пљачкаш чији је природни инстинкт да убија” (Ardrey 1966, 353). Рат је постао исувише суров и све више је било необузданог зла и зазирања цивилног становништва које није било поштовано ни као најодвратније биће, јер је завладала потпуна аморалност и одсуство било каквих људских осећања са циљем уништити потпуно свога противника.¹¹ Додуше, треба знати и то да је сила деструкције појавом атомског оружја постала врло опасна и да се над судбином света надвио Дамоклов мач опстанка. Ипак, политички ефекат нуклеарног оружја је наметање опрезности противницима и замрзавање постојећих државних граница (Kreveld 1993, 14).

Над планетарном несрећом и суновратом света поводом светских ратова људи су подизали свој глас. Алберт Ајнштајн (Albert Einstein) пише: „Никада један рат... није... потпуно прекинуо културну сарадњу. То се догодило... када је напредак технологије и комуникација јасно указивао на то да ми признајемо неопходност међународних односа, који ће се... кретати у правцу универзалне, светске цивилизације... Технологија је смањила свет... да је Европа – човек би готово могао да каже читав свет – сада скоро једна целина... Борбе које данас бесне тешко да ће имати ‘победника’. Сви народи који учествују у тим борбама... платиће за њих огромну цену. Зато се чини не само мудрим већ и неопходним да сви образовани људи, у свим земљама, покажу свој утицај и захтевају склапање... мировног уговора који неће садржавати семе будућих ратова...” (Nathan and Norden 1960, 4). Ипак свет готово да није

рата уништила 626 дивизија фашистичке осовине...” (Vlahović 2020).

11 „Никада, у целој својој историји, руски народ није био приморан да се у толикој мери брани од тако моћног нападача какав је био Наполеон.... али не може бити речи о... поређењу између понашања Наполеонових армија у руској земљи и безбројних злочина које су извршиле подле хитлеровске хорде... Наполеон никада није себи поставио тако безмерно свирепи задатак као што је физичко истребљење руског народа... У Великом отаџбинском рату најгнусније и у истину најзверскија злочинства над мирним становништвом вршле су баш “елитне” немачке дивизије...” (Тарле 1945, 7–9).

извукао никакве поуке из тих светских сукоба. Рат је и даље био чињеница првога реда у подељеном свету. У периоду од 1945. до 1982. године вођено је 148 ратова у којима је погинуло између 25 и 30 милиона људи, док је у истом периоду у свету било свега 26 дана без рата (Svetska enciklopedija mira 1999a, 334). Према Сорокиновим (Питирим Александрович Сорокин) истраживањима, људски губици у ратовима током прве четвртине 20. века бројно су премашили укупне губитке у ратовима свих претходних векова. Ова тенденција је потом настављена у више од двеста ратова у којима је изгубљено 78 милиона људских живота током првих 85 година 20. века. Према неким проценама чак четири пута више жртава рата донели су ратови после Другог светског рата, у односу на оне који су се одиграли пре њега (Svetska enciklopedija mira 1999b, 175). Нажалост, у историји је било мало предаха између ратовања, страдања и борби, а речи и књиге о победи и поразу, слави и ропству су биле апсолутно доминирајуће у речнику човечанства.

И поред толико ратова и жртава, данас, као и током читавог 20. века, не постоји ефикасан глобални ауторитет да контролише и уреди оружане спорове. Велике силе преузимају на себе улогу пристрасног судије, злоупотребљавајући своју укупну, а пре свега војну моћ, ради сопствене користи. Почетна слика о глобализацији, после рушења Источног блока, као извору трајног светског мира губи се, уступајући место ликовима сивих и црних утопија који превазилазе чак и Орвелова (George Orwell) мрачна очекивања. Будућност света сада уопште не изгледа превише светла, а неки тврде да свет у 21. веку, упркос глобализацији, постаје опасно место за живот, са многим изазовима и претњама, као што су глобалне терористичке мреже, етнички ратови, пропадања држава, регионално насиље, ширење оружја за масовно уништење и геополитички ривалитет. О 21. веку се говори као о новом стогодишњем рату – ружном времену хаоса, немира и насиља. Надамо се да ће превладати разум лидера света.

СРПСКИ ДОПРИНОС БОРБИ ПРОТИВ ФАШИЗМА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ: ЈЕДАН НАРОД, ДВА АНТИФАШИСТИЧКА ПОКРЕТА

Као један од резултата Првог светског рата, крајем 1918. године створена је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је у својим темељима имала идеју заједништва јужнословенских народа. Крајем 1929. године то је озваничено и у њеном имену: Краљевина Југославија. Испоставиће се да ова идеја није успела да надјача ускогруде национализме, чија је жртва био и сам краљ Александар Карађорђевић, убијен у атентату у Марсељу, 1934. године. Национализми, снажно промовисани у Европи између два светска рата – не треба заборавити да је Југославија била окружена државама у којима је фашизам наишао на плодно тло, уз частан изузетак Грчке – били су кобни за Југославију, државу од 12 милиона становника, али са три конститутивна народа, два милиона мањинског становништва и три велике религије (Petranović 1992, 23).

Опасност која је претила од нацистичке Немачке и фашистичке Италије утицала је на политику намесништва кнеза Павла и резултовала је потписивањем Протокола о приступу Краљевине Југославије Тројном пакту, 25. марта 1941. године. То је било неприхватљиво пре свега за српски народ поносан на своју слободу и победе у Првом светском рату, па је моментално дошло до велике политичке промене. Вече пред потписивање овог документа избиле су народне демонстрације, а 27. марта власт је војним пучем прешла у руке осведоченог антифашисте, генерала Душана Симовића (Milovanović, 1981). У својим говорима, Хитлер (Adolf Hitler) је Симовићеву југословенску владу доследно називао *српском владом*, а у записнику са конференције од 27. марта 1941, на којој је донео одлуку о уништењу Југославије, забележено је „да треба рачунати да ће Хрвати приликом напада бити на немачкој страни” (Petranović 1992, 98–99). Према томе, рат којим је Хитлер желео да уништи Југославију био је пре свега рат против Срба. Тако ће се Србија, заједно са СССР-ом и Пољском, наћи на најжешћем удару нацистичке Немачке.

Априлски рат 1941. завршен је брзим сломом југословенске војске. Територију Југославије поделиле су Немачка, Италија, Мађарска¹² и Бугарска, а формиране су и марионетске формације

12 Председник владе Мађарске Пал Телеки (*Pál Teleki*) извршио је самоубиство због акције своје земље, која је у децембру 1940. године потписала Уговор о вечном пријатељству

Велика Албанија (италијански протекторат) и тзв. Независна Држава Хрватска (НДХ) која је делом била у италијанској, а делом у немачкој окупацијској зони. Србија је сведена на границе мање од оних које је имала после Берлинског конгреса, а њоме су управљале квислиншке владе, прво краткотрајни Савет комесара, а потом влада генерала Милана Недића. Уз многе мане такве управе, она је организовала око 400 хиљада српских и словеначких избеглица из окупираних делова Југославије, а нарочито из тзв. НДХ огрезле у локални тип фашизма под усташким именом (Кајтез 2007, 207–286; Зорић 2016, 42).

У Берлину се чинило да је посао у Србији завршен, па су четири оперативне дивизије из Србије пребачене на совјетску границу ради предстојећег напада на СССР. Међутим, одмах се јавио отпор окупатору. Потенцијал за отпор постојао је на два места. Прво, међу српским официрима који су добро познавали дугу традицију и начела герилског (четничког) ратовања и желели да се искупе за пораз мултинационалне и подривене југословенске војске настављањем отпора. Ови српски родољуби углавном су се приклонили једном од двојице вођа српских четника. Први је био Коста Миловановић Пећанац, који је током Првог светског рата био један од вођа Топличког устанка, 1916. године (Митровић 1987, 172). Он је опет у Топлици окупио четнике, њих око три хиљаде (Зорић 2016, 20–22). Међутим, његов покрет је био усмерен само на заштиту Срба од Бугара и Албанаца и није био самоодржив. Пошто је у августу 1941. Пећанац отворено пришао Немцима, његов је покрет маргинализован, а упражњени простор национално обојеног отпора попуниће пуковник Драгољуб Михаиловић, који је на Равној Гори у лето 1941. организовао четнички покрет под називом Југословенска војска у отаџбини.

Други извор отпора била је Комунистичка партија Југославије (КПЈ), организација која је у Краљевини Југославији била потиснута у илегалу, али која је располагала како конспиративним тако и борбеним искуствима преко својих чланова који су учествовали у грађанском рату у Шпанији. И КПЈ је свој отпор окупатору пројектовала прво на простор насељен Србима. Због прогона комуниста под хрватским усташким режимом, већ у мају 1941. године Јосип Броз Тито (1892–1980) је пребацио Политбиро Централног комитета КПЈ из Загреба у Београд, да би у мартовским

са Југославијом. У опроштајном писму Телеки је навео да је Мађарска стала на „страну ниткова” и да ће Мађари постати „лешинари” и „најпрљавија нација” (Agneš i Miletić 1986, 22)

демонстрацијама показао антифашистичко и антигерманско расположење. Немачки напад на СССР, 22. јуна 1941. био је сигнал за укључивање КПЈ у герилско ратовање и уједно почетак револуционарне борбе против „старог режима” краљевине. У идеолошкој делатности, комунисти су се позивали на приврженост Срба руском народу као „великом словенском брату” и позивали их да у борбеном савезу радника и сељака остваре праведније друштво, а да се у партизанским одредима боре за слободу. И комунистичком и четничком покрету отпора масовност су обезбедили српски сељаци: у периоду Ужичке републике, чак 85% бораца у партизанским јединицама били су сељаци (Зорић 2016, 76, 119–120). Занимљиво је да је чак и Коминтерна током рата захтевала да КПЈ не скреће исувише у лево (Petranović 1992, 306–307).

Укључивање српског народа (у оба покрета отпора) у борбу било је жестоко. Само у јулу 1941. Министарство унутрашњих послова регистровало је 220 аката саботаже, укључујући и напад на једног немачког генерала (Зорић 2016, 72–75). Први устанак на југословенском простору је био Ђурђевдански устанак српских села код Санског Моста (мај 1941), следио је јунски устанак херцеговачких Срба око Невесиња и Билеће, а у јулу букнуо је масовни устанак у Србији и Црној Гори (Petranović 1992, 178–186). Први велики успех у отпору Немцима остварио је независни Јадарски четнички одред потпуковника Веселина Мисите, који је ослободио Лозницу, 31. августа 1941. године. Био је то први ослобођени град у окупираној Европи (Зорић 2016, 84). Уследила је заједничка акција Титових партизана и Михаиловићевих четника у западној Србији, а до октобра 1941. формирана је пространа слободна територија позната под називом Ужичка република.

Да би угушила отпор, Немачка је повукла 342. пешадијску дивизију из Француске и мало касније 113. пешадијску дивизију са Источног фронта. Од тада па до средине 1944. антифашисти у Југославији везаће за себе између 70 и 270 хиљада немачких војника, без њихових савезника и сарадника (Зорић 2016, 143, 420–421). Немци су све чешће посезали и за одмаздом над српским цивилима (већ 19. маја 1941. широм Србије постављени су плакати да ће за једног убијеног Немца бити стрељано-обешено 100 Срба). Одмазде су пасивизирале четнички покрет. Михаиловић, чији је покрет уз подршку југословенске владе у Лондону стекао статус легитимне војске, а он лично генералски чин, одабрао је да чека повољнији тренутак за устанак. Проценио је да су савезнички фронтови далеко, да помоћ од савезника не може да стигне и да он сам нема довољну

силу да заштити српске цивиле (са којима се дубоко поистовећивао) од нацистичке одмазде. Међутим, пасивна стратегија чекања унела је проблеме одрживости, поверења народа у четнички покрет и дисциплине локалних четничких старешина (Petranović 1992, 201). С друге стране, Тито је инсистирао на офанзивном оружаном отпору. Српски и југословенски комунисти били су загрижени револуционари, свесни да револуција тражи жртве и они су били спремни да победу револуције плате високом ценом личних и народних жртава (Старчевић 2018, 48–10). Офанзивност је водила партизански покрет ка усавршавању борбених способности и статусу савезника.

Разлика између ова два покрета, дакле, није била само идеолошка – њихове су стратегије отпора биле супротне, што је у пракси морало да још више истакне њихове разлике. Мобилизација у ослобођеним крајевима Србије сликовит је пример: у сваком насељеном месту постављана су два мобилизацијска стола, а људима је дозвољено да бирају да ли ће се пријавити у четнике или партизане. Четници су уписане младиће обично слали кућама да чекају позив, док су новопримљени партизани одмах одлазили у борбу. Због тога се више људи уписивало у четничке спискове (Зорић 2016, 120–121). Али може се претпоставити да су одлучнији и храбрији радије бирали да оду у борбу и да су зато постајали партизани. Већ од новембра 1941. године, ови покрети су међусобно заратили.

У даљем току рата, партизански покрет, привремено десеткован и прогнан из Србије у Босну, на простору тзв. НДХ доживео је омасовљење. КПЈ је окупила српски народ из Босанске крајине, Далмације, Лике, Баније, Кордуна, Славоније и Срема, подвргнут усташким злочинима, а пришли су им и антифашистички настројени Словенци, Хрвати, Муслимани и Јевреји. После капитулације Италије НОВЈ је разоружала италијанске дивизије и стекла велики број нових бораца; крајем 1943. било их је око 320 хиљада. Истовремено, четници који су сарађивали са Италијанима у јадранском залеђу с намером да спасу локалне Србе од усташких злочина, нашли су се између Немачке као традиционалног непријатеља и комуниста као идеолошког противника (Зорић 2013, 247). У трагичном расплету, окренули су се Немцима и Недићу и дошли у апсурдну ситуацију да изгубе подршку и свог народа и Велике Британије а на крају и свог краља. Још једном се показало да се калкулисање са злом не исплати. Ипак, Михаиловићеви четници спасили су више стотина америчких пилота и другог ваздухопловног

особља током 1944. године, због чега је Михаиловић постхумно одликовам америчком Легијом за заслуге са степеном који одговара чину Главног команданта (Petranović 1992, 613).

У завршници рата на Балкану, за Вермахт (Wehrmacht) је било веома значајно да сачува контролу над вардарско-моравским стратегијски важним правцем, којим је требало да се из Грчке према Београду извуче немачка армијска група „Е” и потом потом оде даље на север. У октобру 1944. године, јединице НОВЈ које су ослободиле јужну и западну Србију спојиле су се са Црвеном армијом (3. украјинским фронтом) која је ослободила источну Србију. Београдском операцијом Црвене армије и НОВЈ завршио се период герилског ратовања у Србији. Формиран је фронт на коме су Немци имали око 450 хиљада сопствених и још око 230 хиљада квислиншких војника, а Југословенска армија настала реорганизацијом НОВЈ око 800 хиљада војника (Vujošević 1970, 259). Од тог броја српски народ дао је око 400 хиљада нових бораца 1944–1945. године, мимо прекаљених бораца који су се раније прикључили борби (Petranović 1992, 755).

У којој мери су Срби поднели терет рата на простору Југославије довољно говоре следећи подаци: процењује се да је између 53 и 58% свих жртава (тачан број жртава није утврђен, а подаци различитих аутора крећу се од око 650 хиљада до 1,7 милиона) било српске националности, половина свих убијених и погинулих на територији Хрватске били су Срби, као и око 71% свих страдалих у Босни и Херцеговини. О злочинима геноцида над Србима, довољно говори податак да су цивили чинили више од две трећине укупног броја страдалих Срба у Другом светском рату (Nikolić and Dobrijević 2017, 261).

ЗАКЉУЧАК

По броју жртава, разорним ефектима и језивости организованих злочина, најтежи ратни сукоб у историји био је Други светски рат. Страхоте рата доведене су до врхунца захваљујући тоталности рата, развијеној разорној ратној техници и успоном зла у политици оличеној у идеологији фашизма и нацизма и њихових мање познатих, али не и мање наопаких сурогата и деривата. Против војске се боре друге војске, против ратне технике употребљава се такође ратна техника, али злу се не може ефикасно супротставити друго зло, већ против њега устаје оно што је добро.

Историјским стицајем околности, српски народ се у Другом

светском рату нашао далеко од традиционалних савезника, окружен државама у којима су нацизам и фашизам наишли плодно тло (с изузетком Грчке) и удружио се са националистичким реваншизмом. Да ствар буде гора, заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца или Југославија, била је дубоко подривена национализмима, а на њеном тлу или његовом делу настале су две фашистичке творевине – тзв. Независна Држава Хрватска и Велика Албанија – обе усмерена ка геноцидном истребљењу Срба. Срби, међутим, нису подржали фашизам. Све институције од националног значаја у предратном времену активно су биле на страни антифашизма. Против приступања Тројном пакту били су Српска православна црква, Српски културни клуб и Удружење резервних официра, а три министра из владе Краљевине Југославије (сва тројица Срби) дали су оставке уочи приступања Југославије Осовини (Petranović 1992, 63–75). Чак и након окупације, у Србији су фашисти по идеолошком уверењу били крајње ретки и маргинални.

На простору окупиране Југославије вођен је замршени оружани сукоб. Био је то првенствено антифашистички, ослободилачки рат у коме су два антифашистичка покрета – један са наглашеним српским националним обележјима и други, комунистички, с марксистичком идеологијом, али претежно српским борацким саставом – одвојено и уз међусобне сукобе водила борбу против окупационих трупа Немачке и Италије, снага усташког режима тзв. НДХ, мађарских и бугарских фашистички оријентисаних ревизиониста, албанских националиста и домаћих колаборациониста. Уједно, то је био и грађански рат у коме су партизани, Југословенска војска у отаџбини (дакле оба антифашистичка покрета), недићевци, љотићевци и Пећанчеви четници (све три снаге мање или више ослоњене на немачке окупаторе) водили борбу за решавање питања унутрашњег уређења државе после рата.

Прва борбена дејства, први масовни устанци и први успеси одиграли су се на територији насељеној Србима. Омасовљење покрета Драже Михаиловића било је у тесној вези са угледом српских официра, српским селом и маргинализацијом националних покрета који су се компромитовали сарадњом са окупатором. Омасовљење партизанског покрета у тесној је вези са угроженим положајем српског народа на простору тзв. НДХ, мада је овај покрет привукао и антифашистички оријентисане припаднике других народа. Због идеолошких разлика, ова два покрета била су у непомирљивом непријатељству, а исход њихове борбе умногоме је резултат њихових различитих стратегија. Ипак, резултат њиховог

деловања било је везивање великог броја немачких и других непријатељских трупа за Балкан, што значи да оне нису могле да буду употребљене на другим фронтovima. Комунистички покрет отпора у Југославији био је најактивнији покрет отпора у некој војно пораженој и окупираној земљи у Другом светском рату. Цена којом је српски народ платио свој антифашизам равна је натполовичном уделу у укупном броју жртава овог рата у Југославији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Зорић, Мирјана. 2013. „Битке на Неретви и Сутјесци 1943. године – контроверзе и отворена питања.” *Војно дело* 65 (3): 189–251.
- Зорић, Мирјана. 2016. *Србија у рату 1941–1944. Искуства герилског ратовања*. Београд: Војна академија Универзитета одбране у Београду и Медија центар Одбрана.
- Кајтез, Илија. 2007. „Политички систем фашизма” *Српска слободарска мисао* 14: 207–286.
- Кајтез, Илија. 2012. *Мудрост и мач. Филозофи о тајнама мира и рата*. Београд: Медија центар Одбрана.
- Кајтез, Илија. 2019. *Социологија*. Београд: Војна академија Универзитета одбране у Београду и Медија центар Одбрана.
- Митровић, Андреј. 1987. *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Моријак, Франсоа. 2001. „Беседа добитника Нобелове награде за књижевност.” *Политика, Културни додатак*, 4. 3. 2001.
- Расел, Берtrand. 1998. *Историја западне филозофије*. Београд: Народна књига, Алфа.
- Старчевић, Срђан и Кајтез, Илија. 2018. „Берков допринос проучавању војске као друштвене институције” *Теме* XLII (3): 779–797. doi: doi.org/10.22190/ТЕМЕ1803779S
- Старчевић, Срђан. 2018. *Политички смисао жртава револуционарног терора*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Тарле, Е. 1945. *Наполеонова најезда на Русију, 1812. година*. Београд: Државни издавачки завод Југославије.
- Толстој, Лав Николајевич. 1974а. *Рат и мир, том I.* Београд: Просвета, 1974.

- Толстој, Лав Николајевић. 1974б. *Рат и мир, том III*. Београд: Просвета, 1974.
- Агнеš, Godo, и Miletić, Antun. 1986. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom 15 knjiga 1*. Београд – Будимпешта: Војноисторијски институт.
- Ardrey, Robert. 1966. *Teritorial imperative*. New York: Atheneum.
- Brzezinski, Zbigniew. 1993. *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. – New York: Scribner.
- Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. 1975. *Zapisi iz mrtvog doma*. Београд: Rad.
- Erl, Edvard M. 1952. *Tvorci moderne strategije*. Београд: Војно дело.
- Fung, Ju-Lan. 1992. *Istorija kineske filozofije*. Београд: Nolit.
- Gliksman, Andre. 1991. *Говор пана*. Београд: Војноиздавачки и новински центар.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1966. *Filozofija povijesti*. Загреб: Naprijed.
- Kajtez, Ilija. 2018. *Wisdom and Sword, Volume III, Modern Philosophers and Russian Philosophers and Sages on the Mysteries of War and Peace*. Beau Bassin (Mauritius): LAP-Lambert Academic Publishing.
- Kreveld, Martin van. 2010. *Transformacija rata*. Београд: Службени гласник и Факултет безбедности универзитета у Београду.
- Lukić, Radomir, и Pečujlić, Miroslav, ur. 1982. *Sociološki leksikon*. Београд: Савремена администрација, 1982.
- Maddison, Angus. 2001. *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD, 2001.
- Milovanović, Nikola. 1981. *Војни пуč и 27. mart 1941*. Београд: Слобода.
- Nathan, Otto, and Norden, Heinz. 1960. *Einstein on Peace*. Boston, MA: MIT Press.
- Nikolić, Kosta, and Dobrivojević, Ivana. 2017. „Creating a Communist Yugoslavia in the Second World War” *Balkanica* 48: 243–267.
- Petranović, Branko. 1992. *Србија у Другом светском рату 1939–1945*. Београд: Војноиздавачки и новински центар.
- Svetska enciklopedija mira, tom I*. 1999a. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства.
- Svetska enciklopedija mira, tom II*. 1999б. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства.

- Šušnjić, Đuro. 1982. *Znati i verovati*. Zagreb: Stvarnost.
- Tadić, Ljubomir. 1996. *Nauka o politici*. Beograd: BIGZ.
- Vlahović, Branko. 2020. „Putin: Zapad falsifikuje istoriju.” *Вечерње новости*. Датум креирања: 20. 06. 2020. Последњи приступ: 28. 05. 2022. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:871443-Putin-Zapad-falsifikuje-istoriju/>.
- Vujošević, Jovan (ur.). 1970. *Drugi svetski rat, pregled ratnih operacija, knjiga 5*. Beograd: Vojnoistorijski institut.

**Ilija Kajtez
Srdjan Starčević**

SECOND WORLD WAR AND CONTRIBUTION OF SERBIAN PEOPLE TO VICTORY OVER NAZISM

Resume

The paper is a combination of philosophical and sociological considerations of the problem of the war in general and the Second World War II in particular, on the one hand, and the contribution of the Serbian people to victory over Nazism in this war, which is illuminated by historical and political-sociological analysis. The authors first give a brief overview of different views on war and the dominant problems faced by anyone trying to define the concept of war, with the intention of highlighting the specificity of the Second World War as the largest arena of total social armed conflict and the most obvious approach to absolute war. The authors place special emphasis on the combination of what can be defined as the legacy of the Wars of the French Revolution and the Napoleonic Wars with technical progress and political evil. The horrors of war were brought to a climax in the Second World War thanks to the totality of war, the destructive war technique and the rise of evil in politics embodied in the ideology of fascism and Nazism and their lesser known but not less perverse surrogates and derivatives.

The authors then explain the way in which the Serbian people opposed the evil of Nazism, showing that there were two anti-fascist resistance movements in the former Kingdom of Yugoslavia and that both were dominated by members of the Serbian people.

Due to historical circumstances, the Serbian people found themselves far from traditional allies, surrounded by countries where fascism found fertile ground (with the exception of Greece). Yugoslavia, the common state of Serbs, Croats and Slovenes, was undermined by nationalisms. Also, two fascist creations were established on its soil or in its part (so-called Independent State of Croatia and Greater Albania), both aimed at the extermination of Serbs. Serbs, however, did not support fascism. All national institutions in the pre-war period were actively on the side of anti-fascism. The Serbian Orthodox Church, the Serbian Cultural Club and the Association of Reserve Officers were against joining the alliance with Germany, and three ministers from the Kingdom of Yugoslavia's government (all three Serbs) resigned ahead

of Yugoslavia's accession to the Axis. Even after the occupation, fascists were marginalized in Serbia.

Armed conflict in the occupied Yugoslavia was primarily an anti-fascist, liberation war. Two anti-fascist movements both predominantly recruited Serbian fighters, fought separately against the occupying troops of Germany and Italy, Ustashas, Hungarian and Bulgarian fascist-oriented revisionists, Albanian nationalists and domestic collaborators. At the same time, it was a civil war in which both anti-fascist movements fought against each other to resolve the issue of internal organization of the state and society. However, the result of their actions was the binding of a large number of German and other enemy troops to the Balkans. The communist resistance movement in Yugoslavia was the most active resistance movement in Second World War. But the price which the Serbian people paid for anti-fascism is equal to more than half of the total number of victims of this war in Yugoslavia.

Keywords: Second World War, total war, anti-fascism, resistance movement, Serbs, Yugoslavia.

* Овај рад је примљен 12. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

*Ђуро Бодрожич**
Институт за политичке студије, Београд

ВОЈСКА И ДРЖАВА: ПОЧЕЦИ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Сажетак

Стварање модерне српске војске представљало је процес скопчан с многим тешкоћама, истим оним које је требало пребродити да би се засновала модерна српска државност. Трбало је поднети жртве и примити ризике да би се успело, а успело се понајпре зато што је постојала јавна свест да војска значи државу и да држава значи војску. Таква свест била је општа, делили су је, упркос бројним међусобним разликама, сви актери друштвеног живота у Србији – политички делатници, културни и јавни радници. И што је најважније, свест о значају војске имао је целокупни народ. У овом раду чинимо осврт на саме почетке настајања српске војске и српске државе – време вожда Карађорђа и кнеза Милоша.

Кључне речи: Србија, стајаћа војска, народна војска, Први српски устанак, Други српски устанак, Карађорђе, кнез Милош.

Историју Србије обележиле су унутрашња превирања, династички сукоби и партијске борбе, концепцијска неслагања истакнутих политичких актера, као и њихове личне омразе и нетрпељивости, али у једноме су били сагласни – у потреби Србије да има војску. Имали су дубоку свест да је питање војске за Србију питање опстанка, јер се без војске није могло бранити ни стечено, а поготову није се могло помишљати на укупно решење националног питања. „Са дубоком свешћу о значају војске, о потреби да је има, за Србију готово егзистенцијалној, како би могла да брани стечено и полаже право на даље решавање свог националног и државног

* djurobodrozic@gmail.com

питања, владари обеју династија које су се смењивале и прваци завађених политичких странака чинили су све што је у датом тренутку било могућно да створе војску, да је увећају и усавршавају. Без обзира на све њихове личне нетрпељивости и искључивости, у томе су били апсолутно сагласни“ (Анић-Вуксановић, 1993, 13).

Стешњена између Аустрије и Турске, Србија је била под сталним надзором ових империја, које су с нарочитим подозрењем пратиле активности везане за српску војску. Све оне тешкоће које је требало савлађивати у заснивању српске државности, најизраженије су у питањима везаним за настанак, организацију и развој српске војске. Савлађивање бројних тешкоћа било би немогуће да на том послу нису радили људи с великом преданошћу, „истина са мало или нимало школске и стручне спреме, али са много љубави и животворне вере да раде користан и историски значајан посао и да им то налаже не само лични интерес и одржање на власти, већ патриотска дужност према Србији и њеној будућности“ (Марковић, 1957, 3). То су били људи којима се штошта може приговорити, али им се не може оспорити вера у будућност.

КАРАЂОРЂЕВО ВРЕМЕ

Почеци војног организовања на простору Београдског пашалука, који ће понети име Србија, сеже у предустаничко време. Договором народних вођа и Хаџи Мустафа-паше 1796. године, утврђено је да Срби узму учешћа у рату против од царског одметника Пазван-Оглуа.

Српски народ, обесправљена и угњетавана раја једне турске провинције, устали су да оружјем извојују своју слободу. И раније је било да Срби устану на Турке, али је Устанак, започет Карађорђем, имао другачији карактер у односу на све претходне буне у устанке. „У Устанку пак под Карађорђем Срби су започели борбу широких размера, одлучно и организовано, и први пут, може се рећи, за своје интересе, поучени искуством да слободу не могу више ишчекивати споља и од других, већ да се за њу морају борити у првом реду сами и својим снагама“ (Марковић, 1957, 5). Да су ствари кренуле у поменутом правцу, понајпре треба захвалити снажној личности устаничког војводе. Нарочита смелост тражила се од онога ко би се примио да буде на устаничком челу. Има разлога за поставку, какву налазимо код Слободана Јовановића да је Карађорђе „вођем устанка у Шумадији постао управо стога што ниједан од шумадинских кнезова није смео да се стави на чело устаника“ (Јовановић, 1991

а, 23).

Одзив на устанак, на који је позвао Карађорђе, није био општи и једнодушан. Иако је огорчење било опште, људи су били обазриви јер су знали снагу Турака и неспремност Срба, па су се питали, нарочито они старији, куда ће их то одвести. Тада је на сцену ступила решеност Карађорђева, који је о врата тих неодлучних вешао турске лешеве, па ни они више нису имало куда, већ су, бојећи се освете, узимали оружје и прилазили Устанку. (Јакшић, 1933, 20). О томе како је Карађорђе мобилисао и уводио дисциплину упечатљиво је сведочење Проте Матије Ненадовића, који приповеда о томе како је Карађорђе завојводио Милоша Стојићевића, претходно посекавши тројицу Срба који су доносили храну Турцима. Потом се обратио присутнима: „Ја ви, Поцерци (окрете се њима, јербо је онде с Милошем дошло неколико, око сто, Поцераца) видите како ова тројица платише својим главама који воле Турцима него својој браћи Србима; тако ћете и ви сви који одсад не узаслуша овога мога и вашег војводу Милоша. А ти, војводо поцерски, ако моје заповести не испуњаваш, овим ћеш трагом поћи“ (Ненадовић, 1969, 200). Изговарали су се Поцерци да нису имали свога војводу, тражили да им опрости што је било дотад, а одсад да ће за својим војводом, а он за њим и у гору и у воду. Карађорђе им је на то рекао: „Ето, којекуда, да је просто, а одсад да вас видим! Чувајте се да вам у таке гости не долазим“ (Ненадовић, 1969, 200). А да није остало на речима, сведочи сам Прота: „Кад сутра да видиш наше браће Поцераца са својим војводом – нагрну као скакавац у логор! Не верујем да је који смео остати, већ ако какав врло престарео, да сахрани ону тројицу посечених. – Ето шта у своје време важи паметна строгост: погубити тројицу за сачувати хиљадама. Истина да мени не пристоји овако мислити и говорити, али и Христос спаситељ себе је дао на смрт, да спасе сав род чловјечески. Тако је и Карађорђе радио“ (Ненадовић, 1969, 201).

О Карађорђевој личности, његовој нарави, телесним и душевним својствима, Гаја Пантелић, његов саборац, каже: „Од Г. Ђорђа није било већег ни вишег човека, ни дужи ногу ни руку, и што је о њему Сали-баша за јунаштво реко оно је. У раду нико није мога с њим радити нит га је ко могао надкачити. Ћутао је много, па смишљао шта ће говорити, није много цакао; а кад је што рекао онако је било и нико није могао рећи да није тако. Кад се вратио из Немачке после (Кочиног) рата, долазили су му из свију наија ајдуци и питали га куд ће који да се дева, и он им је казао сваком шта да ради и сваки га је послушао. И који је убио човека и оног је сачувао

и научио како ће жив остати до његова времена. Био је слаб свирач (свирао је мало од лакрдије док је био шипар од 15 година, а после никада) у гајде, а у гусле никад, но био је велики играч. Више би пута од игре узео гајде и дувајући у њи из све снаге рекао: ‘Сад ћу иј распући’, но наравно да није могао. Свуда су га призивали на свако весеље, и гди је год био нико није смео прекословити ништа, но све би било како он оће. Ако је ту било неко лоше живинче, није се смело опити, или какав кавгација није смео приметити кавгу. Опомињали би људи: ‘Ето Ђорђа у софри где седи’, и све је бивало како ваља. Тако су га људи пазили и од њега бојали се док још није био господар“ (Пантелић, 1980, 111, 112). Једино такав човек могао је командовати устаничком војском, јер је у питању народна милиција чији ће њени припадници прихватити команду у рату једино од онога кога се и у миру боје.

Од самих почетака Устанка настајале су установе једне националне државе: школе, војска, штампарије, судови, управа. Оно што се може узети једном од најважнијих обележја устанка јесте стваралачки потенцијал његових учесника. Изненађује „колико је културних и стваралачких нагона и тежњи показао србијански човек у тој епоси. У време кад се ишло из борбе у борбу, из битке у битку, и никад се није знало шта доноси дан а шта ноћ, у Србији се развија невероватна активност у свим правцима јавног живота“ (Чубриловић, 2003, 119).

Од првих дана борбе, прва и најзначајнија установа на којој се радило била је војска, чијем ће стварању и организацији Карађорђе приступити са њему својственом одлучношћу, постигавши највише што се у постојећим условима могло постићи. Првих година војевања, Карађођево војска била је само народна милиција, наоружани народ, трупе чија је бројност зависила од величине ослобођене територије и конкретних прилика, где се сваки војник старао за опрему и оружје, а на зборно место одлазио само кад је требало примити борбу с Турцима. Принцип организације био је територијални – десетине, чете и батаљони, формиран су према кнежинама и нахијама, по којима су формације добијале и назив. Војска је имала и своје старешине – капларе, уреднике или фендреке, капетане или буљубаше, подвојводе или војводе; у почетку их је бирала сама војска, а касније, кад је ојачала средишња власт, постављао их је Карађорђе, сам или у договору са Совјетом. Устаничка војска делила се у три рода: пешадију, коњицу и артиљерију. Војници су се углавном издржавали о свом трошку, изузев кад су се удаљавали од свога краја, када је старање о њихов

исхрани преузимала централна власт. Да би се трупе пребацивале с једног фронта на други, а непрестано ратно стање је то захтевало, формирана је војничка комора. (Марковић, 1957, 6, 7).

Колика је вредност обучене војске и које су њене предности над народном милицијом знао је врховни вожд више него добро, те је у самом почетку устанка, при првом примирју, желео нешто предузети на том плану. О томе Лазар Арсенијевић Баталака пише: „Још кад је Карађорђе, уз последњи аустријски рат противу Турака, неко кратко време у фрајкору служио, још онда је он увидео, како само са регуларном и обученом војском, противу непријатеља, а нарочито против нерегуларних Турака, са савршеним поуздањем, и тврдом и непромашеном надежом на победу војевати може“ (Арсенијевић, 1898, 364). Тако је 1808. установљен један „баталијон регулаша“ у Београду; а по свој устаничкој Србији народна војска поче практиковати нешто од војничких занимања – пише Баталака (Арсенијевић, 1898, 365). Биле су то прве регуларне трупе за чије стварање није владало добро расположење у народу, јер људи нису били склони да се мичу далеко од свога домазлука, али је снажна личност врховног војда била у стању сломити такве отпоре. Тако је основан батаљон тзв. регулаша, а уз њега и батерија тобџија. С овим јединицама створени су зачеци модерне војске, започео савремени систем војне организације и обуке. „Батаљон ’регулаша’ и батерија топова, које је Карађорђе основао 1808. године као прву регуларну војску у Србији, биле су прве јединице које су се стале „учити ексерциру по европски“, како каже Вук Караџић“ (Караџић, 1898, 119). Овај батаљон био је добро опремљен, за ондашње прилике и више него добро. Опрема и обука могу се понајвише захвалити Русима. Сви припадници батаљона носили су руску униформу и били обучени од руских официра.

Карађорђево наредбом из 1809, наложено је да се у свакој нахији формира по једна чета „рота“, звана и „компанија“, од 250 људи, млађих и из задружних кућа. На челу „рота“ стајали су капетани. Издржавање „регулаша“ падало је на терет централне власти. Редовна војска делила се у две основне формације: пешадију и коњицу, док су тобџије чиниле посебан род војске; године 1808. учињен је покушај да устаничка војска добије и инежењерију. И у даљем току Устанка војној организацији поклоњена је велика пажња. У лето 1812. године било је шест батаљона регуларне војске чији је укупни број износио 4.308 бораца. Уочи турске инвазије 1813, Србија је располагала са 12.000 војника посадне војске у 32 града и шанца, као и 41.500 војника позваних од кућа да приме

борбу с Турцима (Историја српског народа, 2000, 72).

У стајаћу војску могли би се сврстати и момци стављени на располагање Карађорђу и његовим војводама. Служба им је била стална и имали су плату, нису били униформисани нити им је рок служења био одређен. Код Карађорђа било је 40 момака са четири буљубаше, под старешинством Петра Локића, који је био у рангу војводе (Вукићевић, 1912, 148, 149).

У *Мемоарима* Проте Матије Ненадовића налазимо запис о овим момцима, а повод је њихов напуштање Карађорђа и одлазак кући, уз образложење да они не могу њега бадава служити док им код куће пропадају послови – а кад се крене на војску, они су готови и биће уз њега. Карађорђе је, вели Прота, био „љутит као змија, мало и говори“ (Ненадовић, 1969, 164). А ништа блажи нису били ни Прота и Јанко Катих, који су имали задатак да испитају случај и предузму мере, па ће момцима задуженим за вождову безбедност, пошто су им одредили плату, казати да они нису само у његовој служби већ у служби целог српског народа „јербо је Ђорђе свију нас врховни вожд, а ви њега чувате као један аманет народни; и који одсад не буде у највећој опасности са њим, веће од њега одустане, тај ће се звати издајица народни, и ми ћемо онога који би га издао у чем, изнаћи и ухватити, пак не само њега но и његову целу фамилију јоште и од тетке дете на ватри спржити. Који то не кабули, нека изађе из параде и нека слободно иде кући, а наша ће брига бити Карађорђи момке набавити“ (Ненадовић, 1969, 195, 196). У припаднике сталне војске могли су се убројити и тзв. бећари, добровољци под најмом, углавном пребеглице из Турске, који су, као и Карађорђеви момци, били на сталној служби и под платом, распоређени као посада у утврђеним градовима попут Београда, Делиграда, Шапца и других, држали су пограничне шанчеве и често представљали телесну гарду устаничких старешина (Вукићевић, 1912, 153-156).

Модернизовање војне организације подразумевало је и ново завођење чиновна, па ћемо у Карађорђевој војсци, при самом крају његове владе, срести чиновне као шти су: капетан, поручник, потпоручник, прапорчик, вахтмајстор (старији водник, наредник) естандарфирер (барјактар, заставник), унтерофицир (поднаредник, млађи водник) и барабанчик (добошар) (Марковић, 1957, 7).

Први егзерцир устаничке војске започео је већ 1804. године, од стране трупа које је опседао Београд. Од од првих дана Устанка, Карађорђева војска вежбала се по нахијама и логорима да се „крв промеша боље, да се не лењио“, како ће казати један очевидац, Нићифор Нинковић, наводећи да је 1812. године, код манастира

Враћевшница, гледао и самог Карађорђа како, јашући на свом дорату, обучава војнике. Коњаници, тобџије и добошари, вежбали су се у Тополи; ту је био Карађорђе да надзире, а и само место заузимало је средишњицу устаничке Србије, па је била и најзначајнији центар за обуку и резерву, из којег би, према потреби, обучене јединице биле упућиване на разне стране. (Мишковић, 1895, 23).

Обука војске започела је према аустријском правилу, јер су први инструктори („егзерцир-мајстори“) стигли из Аустрије, односне Војне границе, а уколико су и били родом из Србије, војничка звања стицали су у аустријском фрајкору. У такве је спадао и сам вожд Карађорђе, који је служећи у фрајкору зарадио и чин штрајмштера (наредника, односно старијег водника). Аустријски утицај видљив је и из назива војних јединица, као и по називима официрских чинова (Марковић, 1957, 43). Доцније, доласком руске војске у Србију 1807. године, обука српске војске изводила се према руском правилу. У једном времену, Србија је у погледу војне обуке била подељена на два подручја: у источној Србији, због присуства руске војске, заједничког ратовања и већег броја руских официра међу Србима, руски утицај био је нарочито јак, док је у западној Србији, због већег броја инструктора из Аустрије и близине њених граница, аустријски утицај остао дуже присутан. (Мишковић, 1895, 23, 24). При самом крају Карађорђеове владе, руска доктрина у потпуности је преовладала. „И дисциплина, и уређење и строј, и одело, па и команда, све то беше руско“, наводи Јован Драгашевић (Драгашевић, Војни за 1866, 38).

У години када су установљени „регулаши“, донето је и прво правило за обуку, док ће друго правило, са сликама разних врста стројева, бити написано 1813. године. Те године написан је „Военни устав“, који је према руском обрцу написао за српску војску Јаков Јакшић, капетан Карађорђеове регуларне војске. И Војни устав, као и оба правила из 1808. и 1813. године, написана су на руском језику. У предговору Јакшићевог устава наводи се дужност војске да брани и унапређује „државу рода својега“ (Марковић, 1957, 9, 10). Пропаст Устанка онемогућила је да Устав произведе практично дејство на плану унутрашње дисциплине, организације и стручне оспособљености војске (Мишковић, 1895, 24-26).

МИЛОШЕВО ВРЕМЕ

Завршетком Другог српског устанка устаничка војска је распуштена, али не и разоружана. Поред политичких разлога да се оружје задржи, постојали су и лични, јер је то оружје било лична течевина онога ко га је држао у рукама. Разоружање се није могло постићи наредбом, а Турци га нису узаптели силом. Марашли Али-паша није га ни тражио: „Будите ви цару покорни – говорио је румелијски валија српским вођама на Белици – па носите и топове за појасом“ (Ђорђевић, 1984, 7).

После умирења с Турцима 1815. године, Срби су се повратили кућама, подизали домазлуке, обрађивали земљу и намицали стоку. У наредних десет година у Србији неће бити српских оружаних снага осим пандура у личној служби кнеза Милоша, „пандура коначких“ и „пандура општих“. Поред кнеза Милоша и његовог конака, пандуре су имали и нахијски кнезови, који су „пандуре опште“ користили као полицијске и извршне органе, чуваре јавног реда и царских друмова од хајдучких препада. Једино такве оружане формације биле су дозвољене српско-турским споразумом. Српска аутономија договорена с Марашли-Али пашом, у почетку ограничена на пореске и судске послове, временим ће јачати, а са тим јачањем јачаће и српска оружана сила. Од нахијских и сеоских пандура настаће организована војска, бројно ојачана и савремено наоружана. Знајући да је сигурно само оно право које се може силом бранити, кнез Милош је од првих почетака своје владе истакао да је стварање сталне и регуларне војске његова намера, тражећи од народа да поднесе жртве за њено организовање и наоружавање. „Истовремено је постојало све јасније да наоружани сељаци не могу бити једина војна сила у земљи која тежи да постане држава“ (Ђорђевић, 1984, 9).

Окончање Другог српског устанка 1815. године, Србија је ушла у дугачак период мира, који ће потрајати све до 1876. године. Али овај шестодеценијски период мира није период спокојства и стабилности, већ је испуњен сталним напетостима и честим бунама незадовољних старешина и народа. Буне су избијале у разним крајевима земље: Демир Мићићева 1819. у ужичком крају; Абдулина 1821. у пожаревачком округу; Ђакова 1824. у смедеревском, браће Чарапића 1826. у београдском округу; Милетина буна 1835; катанска буна 1839; Вучићева 1842. године. Овом последњом, Вучићевом буном извршена је промена владајуће династије. Од тог времена су династичке завере и буне су стална тема, а страх од преврата држао

је под тензијом и властодршце и сам народ. То није могло остати без утицаја на карактер и намену војске која се стварала.

Непосредни повод за стварање стајаће војске била је буна Милоја Ђака из села Кусатка 1825. године, када је неколико шумадијских села устало против самовоље кнеза Милоша и његових старешина. Иако су побуњеници оптуживали кнезове и њихове момке, не помињући Милоша, Милош се забринуо. Нарочиту бригу задавао је број побуњеника који се окупио око Милоја, чак је и војска коју је против њих повео Јеврем Обреновић, при сусрету, прешла на њихову страну. У војску покупљену из народа, без утврђене дисциплине, сабрану на брзу руку, не може се поуздати. Милош је то брзо увидео, а случај с војском Јеврема Обреновића, која прелази на страну оних против којих је послана, био је најбољи доказ непоузданости таквих трупа. Срећна околност по Милоша дошла је отуд што ни побуњеници нису били ништа бољи ни поузданији, па ће их Тома Вучић Перишић разјурити без испаљеног метка. Ђакова војска била је гомила вољна да галами, не и да се бије, готова на пљачку и бекство (Гавриловић, 1909, 577). Оно што је Милоша забринуло и изазивало зебњу било је помињање Карађорђа и његове породице (Гавриловић, 1909, 593, 594).

Остало је забележно да је Милоја Ђака, осуђеног на смрт, убио лично кнежев брат Јеврем Обреновић, јер је војска која је требало да изврши стрељање избацила „плотун у ветар“. И овај случај говорио је довољно о предности стајаће војске, која би, обучавана у касарни, научена дисциплини, зависна од кнеза који је храни и одева, којем се заклиње на верност, била поузданије средство за вршење и одбрану власти.

Прве јединице образоване су крајем фебруара 1825. године, месец дана по гушењу Ђакове буне. Милош је наредио нахијским и кнежинским старешинама да из сваког села одаберу једног или двојицу младића, зависно од величине села, водећи рачуна да су здрави и наочити („гледни“), из добрих и задружних породица, па да их пошаљу у нахијска средишта где ће бити уписани у војнике.

После два месеца, овако одабрани младићи били су на својим местима да се прихвате војничког позива. Србија је у то време бројала 12 нахија, па је према томе формирано и 12 војних јединица, неједнаке величине. Бројност јединице одређена је бројем села у нахији, а укупна бројност војника у свих 12 нахијских средишта, на дан 1. маја 1825. године, износила је 1.147 војника. Буна Ђорђа и Марка Чарапића, која је избила наредне године, била је тест за ревноћност и оданост „уписника“. У сукобу под Авалом, „уписници“

су разбили побуњенике на начин да је Милош могао бити више него задовољан.

Нова војска називана је разним именима, а да би умањио турску подозреност, Милош је и ове војнике називао пандурима. Да би се они разликовали од дотадашњих пандура под буљубашама, он их је назвао „уписни пандури“ или још краће „уписници“. Када су изостали турски протести, а Турци се правили невешти јер им није ишло у рачун да их овај случај уведе у спорење с Русијом, Милош ће их назвати солдати. То име понеће најпре, маја 1826, 40 пандура у Пожаревцу, потом, новембра исте године, 60 крагујевачких и 36 смедеревских пандура биће преименовани у солдате. Кад су Турци и то оћутали, у мају 1827. године, поводом заседања народне скупштине у Крагујевцу, која је одобравала порез за државне, самим тим и за војничке потребе, сви уписни пандури подведени су под солдате. Тако су створене прве јединице стајаће војске, а њихово бирање и упућивање на упис било је прво регрутовање у Србији кнеза Милоша (Петровић, 1901, 722).

Први командант српске редовне војске био је капетан Дамњан Глумац, бивши аустријски официр, који је заједно с бившим аустријским војницима Матијом Христићем, Стеваном Новаковићем и Васом Миловановићем, „стражмештерима“, вежбао војску по аустријским правилима. После ће им се прикључити лајтант Петар Поповић и још један „штражмештер“, Сава Светић (Петровић, 1901, 724). Сва војска делила се на регimente, регimente на дивизије, а дивизије на компаније. Рок службе није био одређен, па су многи остали на служби све до 1836. године (Петровић, 1901, 729). Издаци за војску у 1825. године износили су 37.737,20 гроша, 1826. године 66.607,19 гроша, 1827. године 68.437,11 гроша, 1828. године 87.484,33 гроша (Петровић, 1901, 722).

Једренски уговор из 1829. и Хатишериф из 1830. пружили су основ за даље јачање српске аутономије. До Хатишерифа 1830. године у Београдском пашалуку на снази је турски административни и управни систем. Милош је преузео полуге тог система, али и начин владавине. Хатишерифом од 1830. године, Београдски пашалук, којем је придодато још шест нахија, добио је аутономију, претворивши се у провинцију Србију, која је имала свог народног кнеза и право самоорганизовања. Тиме су створене претпоставке за промену турског управног система (Јовановић, 1991 б, 75). Милошу се није журило, наставио је, мање више, да управља старим начином, јер је одговарао његовим намерама и потребама Али је рад на јачању српске аутономије према Турској и на политичкој

еманципације Србије настављен (Историја српског народа, V-1, 122).

Хатишериф из 1830. године садржи и одредбу по којој је кнез Милош могао држати оружане људе, а где се каже: „Да би се предупредили непоредци, који би се у Србији могли догодити, и да би се кривци казнили, то ће држати Књаз Милош у својој служби нужне војнике“ (Петровић, 1991, 264) То свакако није значило право на стварање регуларне војске, али Милош се на то није обазирао. Руководио се приликама саме Турске царевине, унутрашњим и спољашњим, које су је онемогућавале да интервенише, „и надасве што је рачунао са подршком Русије, која није изостала да подржи Србију ни у овом питању“ (Марковић, 1957, 23). Руси су стално истицали да Србија има права да држи „оружану полицију“, како су говорили, иако су добро знали да је то што Милош ствара нешто сасвим различито од полиције – језгро будуће српске оружане силе. Русија се није ограничила само на дипломатску подршку Србији по овом питању, већ је прихватила да се српски младићи обучавају у руским војним школама о њеном трошку (Историја српског народа, 2000, 119).

Користећи прилике, настале поводом грчког устанка, Милош је 1830. основао кнежеву гарду. Нахијске старешине, по Милошевим инструкцијама, одабрале су по 12 младића, здравих и нежењених, „непијание и неветрогоње“, који се одвајају „по стасу и угледу“, из најбољих сеоских кућа, по могућству и писмени. Било је одређено да се гардисти уведу у школу, описмене и спреме за будуће народне старешине. Ови први кнежеви гардисти прозвани су кадетима, а били су под командом капетана Илије Момировића и Петка Миленковића. За главног команданата војске постављен је Тома Вучић Перишић (Петровић, 1901, 735).

Избор је вршен одока, без лекарског прегледа. Присуство лекара у регрутној комисији помиње се 1830. године, код регрутовања кнежеве пешачке гарде, а од 1836. лекарски преглед регрута је стална пракса (Марковић, 1957, 39). И овде, као и у другим питањима, коначну реч имао је кнез Милош: ушао би у касарну, постројио војску, и ко му се не свиди на око рекао би му да иде кући. Тако је у првој групи сабрано 149 гардиста. Касарнски живот и обука требали су их учинити посебним у односу на обичне војнике. Дужност им је била да буду кнежева телесна стража, која обезбеђује кнежев двор, његову породицу и престоницу. У обуку је спадало и описмењавање, како би, по изласку, били опремљени „за будуће чиновнике и старешине народне“. Служба у гарди имала се сматрала се за велику част (Марковић, 1957, 17, 18).

Користећи се одредбама Хатишерифа од 1830. године, којим је, како је речено, дато право кнезу да зарад одржавања мира може у земљи „држати у својој служби и нужне војнике“, а да ничим није прецизирано шта значи нужно, кнез је том нужношћу правдао сваки корак предузет на војном јачању земље: повећање постојећег броја војника и јединица, њиховог наоружавања или оснивања нових јединица. Тим начином, 1832. године, при кнежевом двору, по истим критеријуму по којем су бирани и први гардисти, установљена је у Крагујевцу и коњичка гарда. За шефа гарде именован је Тома Вучић Перишић, а непосредни командант и инструктор „ритмајстор“ био је Коста Хранисављевић, тек стигао из Русије. У лето 1837. године, кнез Милош образовао је специјално одељење коњичке гарде – свита за најсвечаније прилике. По свим одликама – телесним, умним, морлним – морали су бити најбољи од најбољих; раскошно одевени и богато наоружани. Милош се хвалио да се са његовим момцима не може поредити пратња ма којег европског цара. Вук, међутим, није оставио превише похвалан запис о Милошевој гарди, говорећи да је режим у касарни, као и начин живота, био као и код других солдата. О отменом и господском животу, који је кнез обећавао, није могло бити ни говора. Гардисти су били незадовољни, трпели запт и оскудицу. Ступање у гарду, како наводи Вук, држали су за своју злу срећу „и једнако уговарајући да беже сваки својој кући, да се жене и да живе као и остала њива браћа“ (Караџић, 1908, 648).

Рок службе задуго није био одређен, служило се десет и више година; 1838. године рок службе ограничен је на шест година, а законом о устројству гарнизонске војске од 1839. године одређен је на четири године. Број војника је варирао, тешко га је поуздано утврдити, може се наводити само приближно бројно стање. Након првог регрутовања 1825. Године, бројно стање војске износило је 1.147 војника. У току 1826. укупан број војника по нахијама, вођених као „уписни пандури“ кретао се од 1.075 до 1.106; а следеће године бројно стање се окреће од 934 до 991. После 1830, регрутовањем за кнежеву гарду, повећан је број војника па се за 1832. годину бројно стање креће око 2.000 војника. Број официра и војника регуларне војске достигао је 1838. године до 2.417 припадника (Марковић, 1957, 40-50).

Сва кнежева војска сталног кадра, године 1833, била је подељена у четири групације: Прва и Друга „књажевска пешачка гарда“, „књажевски гвардиски коњички екадрон“ и одељење „старих војника“ регрутованих још 1825. године, са војном музиком.

Почетком 1834. године, Кнежевина је подељена на пет великих

сердарстава: Подунавско са седиштем у Београду, Мачванско у Шапцу, Рашко у Чачку, Расинско у Јагодини и Тимочку у Неготину. Постојећа организација није се дуго одржала, јер је већ 1835. године заведена нова, али у истом духу. Земља је подељена на четири војне команде: Подринско-савску са седиштем у Шапцу и генерал-мајором Јевремом Обреновићем на челу, Моравско-подринску у Чачку под заповедништвом Јована Обреновића са истим чином, Дунавско-тимочку у Неготину где је где је командовао пуковник Стеван Стојановић Ћоса и Шумадијску или Средоточну у Крагујевцу под управом Петра Туцаковића. Окружне и среске старешине добиле су чинове и задужења да се старају за обуку и наоружање народне војске, о регрутацији за гарду и чувању граница, стању караула и уредном смењивању посада (Ђорђевић, 1984, 7, 8).

Један од најважнијих задатака био је да се у оквиру формираних регуларних трупа успоставе јединице артиљерије, чиме би и сама војска добила и на снази и на угледу, јер би заличила на војску. Требало је обезбедити људство и наоружање. И пре 1836. у Србији је било топова, неки су поклоњени и од самог турског цара, као што је било 1835. године, приликом Милошеве посете Цариграду. Почетком 1836. године цариградски топови су стигли у Србију, исте године из Русије вратило неколико српских младића, које је кнез послао у Русију да се обуче за војне старешине; исте године биће произведени за официре, а исте године биће основане посебне артиљеријске јединице. Основана су два одељења, једно у Крагујевцу и друго у Пожарецу, са по једном батеријом топова. У сваком одељењу било је: 3 официра, од којих је најстарији у чину капетана, а друга двојица били су помоћници, 8 каплара, 5 добошара и 89 војника „канонера“. Први командант првог одељења био је капета Стојко Ранковић, док је за првог команданта другог одељења у Пожаревцу постављен прапоршчик Илија Марковић. Пошто је 1837. године из Беча набављено још 16 топова с опремом, основане су још две батерије у оквиру постојећих одељења. При крају владе кнеза Милоша Србија је располагала са два артиљеријска одељења, четири батерије и 22 нова топа. Повећањем броја артиљеријских јединица, знатно је порасло и људство у односу на 1836. годину.

Стална опасност којој је Србија била изложена била је разлог да поред регуларне војске кнез Милош има на располагању и народну војску, одакле и долази и његова стална брига да та војска буде приправна, организована и наоружана. У случају потребе, људство је стављано под оружје и распоређено у јединице, организоване по нахијама и кнежинама по којима су носиле и име.

Таквих потреба било је у више наврата, због којих је подизана народна војска. „Према томе, поред регуларне војске, релативно мале и више репрезентативног карактера, која је била више клица за модерну војску и школа за војничко васпитање народа и за спремање народних старешина него што је била нека особито моћна и за сваку прилику довољно ефективна оружана сила – главну војничку снагу Милошеве Србије представљала је и бројем и војничким моралом у ствари народна војска. А то ће рећи, цео српски народ, увек приправан да се свим средствима супротстави сваком завојевачу његове слободе и државе“ (Марковић, 1957, 168).

Регуларна војска носила је оружје јавно, док је народ узимао дуге пушке у ретким приликама, повремено ради обуке или када би, услед изненадне опасности, био позван да се прихвати оружја. Народ је носио лако наоружање, па и то није чинио јавно да не би изазивао Турке. Приликом читања хатишерифа у Београду 1830. године, сви Срби који су се окупили с разних страна дошли су наоружани, али уместо за појасом, оружје су држали остраг испод гуњева (Гавриловић, 1909, 291).

До 1832. године није постојао никакав пропис који би регулисао војну службу, живот и понашање војника у касарни, нити правилник који би уређивао односе између официра и војника. Официрима је остављено да према своме искуству, кнежевим упутствима и заповестима, заведе поредак и одржавају дисциплину у касарни. У 1832. години уређен је пропис и објављен у форми кнежевог указа. Указ је налагао безусловну послушност војника старешини, што је основ сваке дисциплине регуларне војске, па је и најмања непослушност означена као огрешење о најважнију и најсветију војничку дужност. Указ је имао привремени карактер и имао је важити до доношења „војног устава“ који је тих дана био у изради (Марковић, 1957, 53).

Са руским официрима стигла је и руска организација, војна правила, руски егзерцир, па и сама униформа. У почетку није било никаквих писаних прописа, већ се управљало према усменим наређењима. Али већ по доношењу тзв. Турског устава 1838, донет је Закон о устројству гарнизонског војинства. Законом је уређено да се војска састоји од 17 рота (чета) пешадије, за сваки округ по једна, заведен је четворогодишњи рок служења у кадру, установљен Главни штаб са начелником штаба. Војни послови нису извојени у посебан ресор, него су остали у надлежности Попечитељства внатрених дела, са којима ће се задуго преплитати (Анић-Вуксановић, 1993, 16).

Да војска од личне гарде све више постаје национална установа казује и текст заклетве који су изговарали војници, која је као и војска имала свој развојни пут. У прво време, заклетва је полагана пред свештеником, текст заклетве импровизовао је сам свештеник, да би касније форма и садржина били утврђени. Текст прописане заклетве читао је свештеник, а за њим су је, са три уздигнута прста, понављали војници. Клели су се Богом, светитељима и Христовим крстом да ће бити верни кнезу и његовој породици и да ће своју војничку дужност вршити часно и предано. Текст заклетве, као сведоци, потписивали су чиновдејствујући свештеник и официри. Законом од 31. октобра 1839. године прописана је нова заклетва. Војник, пошто би изговорио своје име, клео се пред положеним Јеванђељем, официр с левом руком на њему, на верност, али на првом месту није помињао кнез и његова фамилија, него се заклињало својој отаџбини Србији, затим на верност Уставу, и на трећем месту кнезу, и то само њему, не помињући и његову фамилију, да ће му бити верни и послушни. На крају, изговарано је свечано обећање да ће увек, у војсци и после изласка из ње, радити часно и поштено, како пристоји српском војнику да би чашћу и похвалом могао живети и славно умрети (Марковић, 1957, 41, 42).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Да би се разумео почетак модерне српске државности, с којом је у нераздвојној вези и почетак модерне војне организације у Србији, о чему смо говорили, потребно је указати, макар и у најкраћем, на структуру оновременог српског друштва, његову економску и политичку основу. Две кључне српске установе, које турски државни систем није разорио, јер се турска управа врло мало мешала у унутрашњи народни живот, биле су општина и задруга. Општина је била основна политичка, а задруга основна економска јединица српског народа. У њима је српски народ нашао извор и материјалне и моралне снаге потребне за самоодржање и за ослобођење. „Јер што је већа примитивност и непотпуност у самом државном реду, што је државна управа (као што је била турска) мање била у стању да врши свој посао, што је она мање могла да узме у заштиту државна права, утолико је задруга већма била позвана да те празнине испуња и да добра предања сачува до бољих времена“ (Новаковић, 1965, 171).

Само је живот у задрузи омогућио српском народу да и након подмиривања данка својим господарима, па и оног у крви, разних

пореза и дажбина, остане материјално неупропаштен. Задруга је обезбедила Устанку и ратнике и раднике, изнела војнички, економски и финансијски терет устаничког војевања. „Прво оружје, прву муницију, прву комору дала је српска задруга“ (Вукићевић, 1892. 45).

Улога задруге не може се сводити само на економски аспект, јер је то била и морално-васпитна установа, која је својим припадницима давала васпитање, утврђивала погледе и усађивала осећај дужности према ближњем и заједници, обликовала карактер. „На тај начин задруга је онда била једна школа, кроз коју су пролазиле поједине генерације, и у тој школи васпитавали се оним врлинама, које су биле потребне за одржавање и ослобођење нације“ (Вукићевић, 1892, 23). Данашњим речником реченом – задруга је била идеално складиште памћења. А памћење је оно што чини нацију, на чему се темељи национална воља и вера у будућност.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Анић-Вуксановић, Драга (1993) Драга Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске: француски утицај на њено формирање*, Београд, Српска књижевна задруга: Војноиздавачки и новински центар.
- Арсенијевић-Баталака, Лазар (1898) Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, Београд, Издање Баталакиног фонда.
- Вукићевић, Миленко М (1912) Миленко М. Вукићевић, *Из војних установа Карађорђева времена*, Београд, штампано у државној штампарији Краљевине Србије.
- Вукићевић, Миленко М (1892) Миленко М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке.
- Гавриловић, Михаило (1909) Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд, Задужбина И. М. Коларца.
- Драгашевић, Јован (1866) Јован Драгашевић, „Мисли о српској војсци“, Војин за 1866.
- Ђорђевић, Живота (1984) Живота Ђорђевић, *Српска народна војска: студија о уређењу народне војске Србије 186–1864*, Београд, Народна књига.
- Историја српског народа*, том V–1, (2000) Београд, Српска књижевна задруга.
- Јакшић, Гргур (1933) Гргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије*,

- Београд, Народна штампарија.
- Јовановић, Слободан (1991 а) Слободан Јовановић, „Карађорђе и његове војводе“, *Из историје и књижевности*, Сабрана дела Слободана Јовановића, књ. 11, Београд, БИГЗ: Југославијапублик: Српска књижевна задруга.
- Јовановић, Слободан (1991) Слободан Јовановић, „Кнез Милош и сељачко питање“, *Из историје и књижевности*, Сабрана дела Слободана Јовановића, књ. 11, Београд, БИГЗ: Југославијапублик: Српска књижевна задруга.
- Караџић Стефановић, Вук (1898) Вук Стефановић Караџић, *Скупљени историски и етнографски списи књ. I*, Београд, Караџић Стефановић, Вук (1908) Вук Стефановић Караџић, *Преписка II*, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Марковић, Радосав (1957) Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд, Научно дело, издавачка установа Српске академије наука.
- Мишковић, Јован (1895) Јован Мишковић, *Српска војска и војевање за време устанака од 1804 – 1815*, Београд, штампано у штампарији Краљевине Србије.
- Ненадовић, Матија (1969) Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад: Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Новаковић, Стојан (1965) Стојан Новаковић, *Село*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Пантелић, Гаја (1980) Гаја Пантелић, „Казивање Гаје Пантелића, *Казивања о српском устанку 1804*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Петровић, Мита (1901) Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I, Београд, Министарство финансија.
- Чубриловић, Васа (2003) Васа Чубриловић, „Први српски устанак“, *Први српски устанак и босански Срби*, Аранђеловац, Фонд „Први српски устанак“.

Djuro Bodrožić

**ARMU AND STATE: THE BEGINNINGS OF THE
MODERN SERBIAN ARMY**

Resume

The beginnings of the modern Serbian army coincide with the time when the modern Serbian statehood begins. Already in the First Serbian Uprising, we see attempts to create units with the Peoples's Insurgent Army that would have the character of a regular army. With few axception, the insurgent army retained the character of the people's militia. The happy circumstance is that the insurgents were led by a person like Karadjordje, because the People's Militia can be commanded in war bu those whose members are afraid and in peace.

The collapse of the uprising also marked the end of efforts to organize the insurgent masses militarily. The Second Serbian Uprising was enteres with the same type of military formation as in the First Serbian Uprising. After the end of the uprising and gaining autonomy, a process began that, despite many obstacles, will lead to the Serbian army, which has gained respect not only in Serbian history.

With this work, we shed light on the beginning of this process and point out that the national will of the Serbian people and their leaders, ready to renounce and take risks, was decisive for its final success.

Keywords: Serbia, regular army, people's army, First Serbian Uprising, Second Serbian Uprising, Karadjordje, Prince Milos.

* Овај рад је примљен 10. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула . године.

Вања Роквић*

Факултет безбедности Универзитет у Београду

ОСВРТ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

На основу прегледа и анализе релевантне литературе у раду су хронолошки приказани догађаји и фактори који су утицали на настанак и развој војне индустрије у Србији, која је кроз историју чинила темељ за остваривање самосталности и слободе, као и за заштиту и очување националних интереса. У раду се полази од неколико питања значајних за разумевање војне индустрије, попут оних шта о овој индустрији знамо, шта не знамо и шта бисмо морали да знамо како бисмо боље разумели безбедносну политику и одлуке које се доносе у циљу остваривања националних интереса. Док су подаци за одговор на питање шта о овој индустрији у Србији знамо, почевши од историјског развоја, њеног одређења, власништва и значаја, доступни, остаје много непознаница који се односе на капацитете и стратешке правце развоја савремене војне индустрије. У раду је закључено да се управо због недостатака података, али и негативног наслеђа прошлости и недостатка програма и државне стратегије за ову индустрију, не може дати потпун одговор о способностима савремене војне индустрије у контексту остваривања и заштите стратешких интереса, али да је исто тако неопходно константно радити развоју и модернизацији војне индустрије, као и на освежавању и јачању колективног памћења, како не бисмо понављали лекције из прошлости.

Кључне речи: војна индустрија, одбрамбена индустрија, одбрамбени интереси, национални интереси.

* vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

УВОД

Војна индустрија Србије има више од 200 година дугу традицију постојања, од примитивних тополивница и барутана до савремених производних погона. Иако се данас за ову индустрију у Србији користи назив одбрамбена, у стручној и научној литератури подједнако су заступљени појмови и војне и одбрамбене индустрије (arms industry/defence industry) који се користе као синоними. Будући да је на нашим просторима дужи временски период коришћен појам војне индустрије, који се и даље се користи у радовима и анализама, он ће бити коришћен и у овом раду.

Према писању Хартлијеве и Белин (Hartley & Belin), у истраживању и анализи војне индустрије, морамо поћи од неколико питања: шта знамо, шта не знамо и шта би требало да знамо у циљу бољег разумевања безбедносне политике и политичких одлука које се доносе за ову индустрију (Hartley, Belin 2020, 4). Да би одговорили на постављена питања неопходно је урадити ретроспективу и кроз призму историјских дешавања сагледати како је она настала и који су фактори утицали на њен настанак и развој. А оно што је историја несумњиво показала јесте да је развој војне индустрије у Србији везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима које је српски народ водио током 19. и 20. века, и да се развој војне индустрије кроз све епохе темељио на сазнању да је у остваривању националних интереса најпоузданији начин ослањање на сопствене снаге и производњу.

За потпунији одговор на питање шта о овој индустрији знамо, морамо знати и како се она дефинише, у чијем власништву се налази, колика су улагања и који је њен значај.¹ У Републици Србији се под овим појмом подразумевају „предузећа и институције која се баве истраживањем, развојем, производњом, испитивањем, одржавањем и ремонтом средстава“ (Радић и Радић 2018а, 206), која користи систем одбране. Данас су нарочито значајна питања власништва и улагања, будући да је контексту прокламоване војне неутралности Србије, ослањање на сопствене производне потенцијале од стратешког значаја за остваривање дефинисаних одбрамбених и националних интереса. Како показује истраживање Хартлијеве и Белин (2020, 597),² иако је за војну индустрију

1 Поред наведених индикатора, у својој анализи Хартлијева и Белин уврстиле су и следеће: трошкови одбране, производни капацитети, извозни потенцијали, увоз, локације најзначајнијих производних капацитета и правци развоја војне индустрије (Hartley, Belin, 2020:4-5).

2 Истраживањем су обухваћене одбрамбене индустрије САД, Руске Федерације, Велике

„типично да монопол над власништвом има држава“, у свету је ипак приметна мешавина државног и приватног власништва. Истиче се пак да државе имају „посебну националну димензију“ која се односи на војну индустрију, и која се огледа било у великим улагањима у овај сектор ради остваривање безбедности и независности, било у одржавању неутралности у оним државама које су за то одређене (Hartley, Belin, 2020: 598). Иако је кроз већи временски период постојања и развоја војна индустрија у Србији била у власништву државе, данас је ипак приметан тренд помешаног државног и приватног власништва, са тим да су најзначајнија предузећа и производни погони данас под већинским капиталом државе. За посебну националну димензију војне индустрије, како је називају Хартлијева и Белин, могли бисмо рећи да се она у Србији односи подједнако како на остваривање безбедности и независности, тако и на одржавање војне неутралности. Уједно, значај војне индустрије према писању Зрнића, огледа се и у економском развоју, развијању и јачању научног, технолошког и индустријског развоја, као и јачању утицаја на међународној сцени (Zrnić 2017). Другим речима, кроз њу се рефлектује заштита и очување стратешки дефинисаних одбрамбених и националних интереса Републике Србије.

Иако се овај рад претежно бави питањем шта о војној индустрији знамо и на основу прегледа и анализе релевантне литературе, хронолошки приказује развој војне индустрије Србије кроз периоде 19. века, између два светска рата, после Другог светског рата и период на прелазу векова (20. и 21. века), у току истраживања искрсла су одређена питања и непознанице о савременој војној индустрији. Нека од тих питања, за чије одговоре се испоставило да спадају у домен тајних податка, односе се на капацитете војне индустрије, способности за опремање Војске Србије средствима наоружања и војне опреме, као и на стратешке правце развоја. Међутим, одговори на ова питања захтевају ново истраживање и рад, или пак, имајући у виду комплексност и значај теме, засебан истраживачки пројекат.

Британије, Кине, Француске, Италије, Немачке, Шпаније, Грчке, Пољске, Украјине, Шведске, Швајцарске, Норвешке, Турске, Индије, Израела, Аустралије, Канаде, Бразила, Сингапура, Јужне Кореје, Северне Кореје и Јужноафричке Републике. Ове државе изабране су на основу базе података о највећим произвођачима оружја Стокхолмског института за истраживање мира (SIPRI Top 100 arms producers).

ЗАЧЕЦИ РАЗВОЈА ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Као што је наведено у уводном делу, развој војне индустрије у Србији нераскидиво је везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима, што у својим радовима потврђује и Стаматовић (1997, 1) речима да је почетком 19. века због „борбе за слободу, националну и државну самосталност“, Србија морала своје тадашње „скромне привредне потенцијале усмерити ка путевима који ће јој омогућити да се изолује, а затим и сачува слободу“. Стога није ни чудно што се као први индустријски погони у Србији јављају барутане и топливнице које се сматрају претечом савремене војне индустрије. У 19. веку у Србији постојао је велики број барутана будући да је, према писању Стаматовића (1997, 62) „производња црног барута била занат познат српским сељацима“. Али са становишта развоја војне индустрије, само мали број барутана имао је капацитете да бар делимично задовољи војне потребе. Најзначајнија од њих била је барутана у Страгарима која радила од 1807. године па до краја 19. века. Током готово сто година постојања, барутана је бивала и уништавана али и модернизована, те је према расположивим подацима 1845. године производила 3.834 кг барута, а након модернизације производња на годишњем нивоу 1892. године износила је 134.201 кг (Вучо 1981, 174). Производња барута за војне потребе трајала је до 1886. године, да би се до 1893. године барут производио само за комерцијалне сврхе (лов и рударство) (Стаматовић 1997, 93) Барутана је престала са радом након отварања нове и модерније барутане Обилићево 1889. године у Крушевцу, на чијим темељима је након Првог светског рата настао Војно-технички завод Обилићево.³

Поред барутана за развој савремене војне индустрије од великог значаја биле су и тополивнице. Прва тополивница почела је са радом 1807. године у Београду, са основном наменом да се врши преправка оштећених и заплењенх турских топова, али су изливани и нови. Већина артиљеријског оруђа током Првог српског устанка долазила је управо из београдске тополивнице, те није ни чудо да су је турци одмах након слома устанка демолирали и претворили у кухињу (Стаматовић 1997, 27). Уједно, уништена је и спаљена и барутана у Страгарима.

У кратком периоду између два устанка, наставило се са

3 Након Другог светског рата Хемијска индустрија „Милоје Закић“, а данас „TRAYAL Когрогација А.Д.“

наоружавањем устаника, махом илегално из Аустрије. Након Другог српског устанка и стварања Кнежевине Србије, устаничка војска се распустила, а питање наоружања дошло на дневни ред тек 1825. године када је кнез због унутрашњих превирања и честих побуна, донео одлуку да формира прве јединице стајаће војске (Љушић, Бојковић, Пршић и Јововић 2000, 78). Наоружавање војске било је проблематично, па се, како пише Стаматовић (2003, 157), оно највише сводило на „подмићивање београдских Турака“ и илегалну набавку из Аустрије и Русије. Према писању Вуча (1981, 150), „набавка оружја сматрана је не само као државна дужност, већ и као патриотска дужност сваке српске куће“. Значајно је напоменути да је у том периоду било доста занатлија који су преправљали и поправљали оружје, а ливење топова вршено је у Крагујевцу, у радионици под називом Амицине тополивнице (Вучо 1981, 151). У датом периоду, тачније 1837. године, обнавља се и барутана у Страгарима (Стаматовић 2001, 35).

Догађаји који су потом уздрмали Европу 1848. године, нарочито суседну Аустрију, указали су на значај и неопходност наоружавања али и развоја сопственог оружја и опреме, те је на предлог Илије Грашанина да се „устроји такво заведеније, у којем ће се војне потребе лити и израђивати“ (Стаматовић 1997, 55) у Београду, у оквиру радионице за оправку наоружања, 1848. године отворена Тополивница. Упоредо са отварањем Тополивнице, доноси се и одлука о отварању рудника бакра у Мајданпеку, као извору домаћих сировина неопходних за њен рад. Међутим, због недостатка стручног кадра и сировина, ливени топови нису били доброг квалитета, те се приступа њеној модернизацији и набавци нове парне машине, као и ангажовању стручног кадра из фабрике оружја у Лијежу. Како, према писању Вуча (1981, 153), почетак развоја „рудиментарне војне индустрије“ није био у складу са интересима Турске и Аустрије, одлуком кнеза Александра Карађорђевића 1851. године, Тополивница је пресељена у Крагујевац. Одлука о пресељењу донета је искључиво из стратешких разлога, а Крагујевац изабран као место где ће Топловница, као што наводи Вучо (1981, 153) „као фабрика одбране наше отаџбине, у срцу Србије, најбољу сигурност у свако доба имати“. Топловница је званично почела са радом 1853. године када су изливени први топови и хаубице (4 топа и 2 хаубице). Вучо (1974, 89) наводи да је овим отпочео „нови период развоја војне индустрије у Србији“. Наиме, од 1851. године па до почетка Првог светског рата у крагујевачким погонима долази до отварања нових одељења, попут одељења за преправку

и поправку пушака и израду пушчаних делова⁴, модернизације и набавке нове опреме и повећања броја запослених, отварања прве занатлијске школе у Србији, због чега Вучо (1974, 90) закључује да је Србија у овој индустријској грани имала “своју технолошку револуцију”. Међутим, многе државе због властитих интереса нису подржавале ову ‘револуцију’ и забрањивале су извоз неопходних сировина у Србију, плашећи се, између осталог, могућности да Србија у Кримском рату стане на страну Русије. А почетак овог рата значио је и опасност да Србија буде окупирана од стране Аустрије. Завршетак рата и потписивање Париског уговора 1856. године, одразио и на положај Србије. Према одредбама уговора Србија остаје у надлежности Порте (Treaty of Paris 1856, article XXVIII)⁵ којој је остављено право да задржи гарнизонску војску у Србији, али се у Србији „никаква војна интервенција не може извести без претходног договора високих сила уговорница“ (Treaty of Paris 1856, article XXIX). У овом периоду већина држава потписница уговора сматрале су да извоз оружја и сировина у Србију представља кршење одредби уговора, стога се Тополивница суочавала са многобројним изазовима у раду. Поред недостатка сировина, проблеми су се огледали и у недостатку домаћег стручног кадра, спољнополитичким притисцима, али и унутрашњим политичким превирања, те је производња сведена на минимум (Вучо 1981, 163). Другим речима, како наводи Стаматовић (1997, 153), период између 1853. и 1859. године, није био ништа друго до „период преживљавања војноиндустријских погона“.

Значајан преокрет у раду Тополивнице настаје формирањем Главне војне управе 1859. године из које је 1862. године настало Министарство војно, као и усвајањем две уредбе 1860. године, којима су формиране Државна оружарница (Ливница артиљеријских цеви и ђулади, Вртоница, Лафетница и Пушкарница) и Главни војни арсенал са седиштем у Крагујевцу (магацин за смештај оружја, муниције и барута, лабораторијум са капислама). Потом се 1861. године усваја Устројеније народне војске којим се формира народна војске и 1862. уредба о стварању Артиљеријске управе која је обухватила све производне погоне у Крагујевцу, као и барутану у Страгарима (Вучо 1981, 164).

Формирањем народне војске поставило се питање њеног

4 Функционисало је до 1928. године, када је подигнута нова фабрика за производњу пушака и муниције.

5 ...али ће „сачувати своју независну народну управу, као и пуну слободу вероисповести, законодавства, трговине и пловидбе“ (Treaty of Paris 1856, article XXVIII).

наоружавања и опремања. У својој докторској дисертацији Леовац (2014) наводи да је 1862. године извршен попис пушака и да је од 110.607 пописаних, само 7.000 комада било савременог типа (97). Како Турска није дозвољавала пренос оружја и сировина преко Румуније, нити Аустрија преко своје територије, Србија је помоћ затражила од Русије (Стаматовић 1997, 159). Првобитни планови да се набави 70.000 пушака нису уродили плодом, али је тајно преко Румуније ипак транспортовано и достављено нешто више од 30.000 комада оружја које је због застарелости морало бити преправљено у Крагујевачкој Пушкарници. Настављају се проблеми у набавци оружја и сировина за рад погона у Крагујевцу, а финансијско исцрпљивање због набавки, унутрашња нестабилност, константни сукоби становништва са гарнизонском војском Порте, као и артиљеријско бомбардовање Београда од стране Турака 1862. године, још једном су потврдили да је ипак у остваривању националних интереса најпоузданији начин ослањање на сопствене снаге и производњу (Стаматовић 1997, 153). Нажалост, производња у крагујевачким погонима увелико је каскала за достигнућима и развојем војне индустрије у многим европским државама. У Војину, првом листу посвећеном војним питањима у Србији, 1864. године писано је о модернизацији оружја у свету, како за пешадију, тако и за артиљерију. Аутор Ј.М. (1864, 192) каже да „у ово последњих година пехота и артиљерија надметале су се једна с другом у дејству и движењу. Французи да би доскочили 1859 пешачкој шишани, узели су олучан топ, и с њим су противу Аустријанаца постигли своју целъ исто онако, као 1854 шишанама противу Руса. Тако се ова два оружја – пехота и артиљерија – увелико унапредише“ . Иако су се пратила светска достигнућа и истраживања, као што је наведено, индустрија у Србији није ишла у корак са њима, те је српска војска са застарелим и недовољним бројем оружја ступила у ослободилачке ратове 1876-1878 године, као и у процес реформе, односно „европеизације војске“ у периоду након ратова (Ратковић-Костић 2007). Како је у датом периоду било „у народу и војсци доста оружја отетог од Турака“ (Ратковић-Костић 2007, 65), 1878. године донета је наредба да се „ради доставе арсеналу у Крагујевцу ово оружје које по свим правилима војног реда припада држави, преда надлежним властима“ (Ратковић-Костић 2007, 65). Ратковић-Костић (2007) наводи да је предато оружје било различитог калибра и да га није било довољно (65). Стога се још једном доноси одлука да се предузму мере којима ће се извршити модернизација војске (Ратковић-Костић 2007, 62), а одбрана и војска ослањати на

сопствену производњу наоружања и војне опреме (Стаматовић 1997, 168). Међутим, планови производње оружја и муниције били су условљени, како финансијским могућностима, тако и економско-политичким притисцима Аустро-Угарске, унутрашњим политичким превирањима, као и поразом војске 1885. године у рату са Бугарском, те се крајем 19. века уместо улагања у домаћу производњу, предност даје увозу оружја.

Ипак, није се одустајало од рада и модернизације Тополивнице која је 1883. године постала Управа војно-техничких завода, у чијем је комплексу наредне године засветлела прва електрична сијалица у Србији. У Одлуци о утврђивању комплекса Војно-техничког завода (ВТЗ) у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину, између осталог се наводи да је ВТЗ био „иновативни центар индустријске и техничке културе“ (Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину 2014). То је потврђено и првим међународним признањем на светској изложби у Паризу 1889. године (Brzaković 2002, 506). Нажалост, током Првог светског рата постојећи производни погони су демонтирани и уништени (Пезо 1983, 5), а према проценама, ВТЗ у Крагујевцу оштећен за 70% у односу на своју предратну вредност (Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину 2014).

ВОЈНА ИНДУСТРИЈА У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Након Првог светског рата приступа се обнови производних капацитета, али и изградњи нових фабрика за производњу војне опреме, лаког наоружања и муниције, експлозива и авиона. Велики број индустријских погона био је у приватном власништву, а већина наоружања и опреме производила се по страним лиценцама, изузев једног дела који се односио на ваздухопловну индустрију (Pezo 1983, 6). По завршетку рата дошло се до закључка да је „боље развити домаћу ваздухопловну индустрију него зависти од набавки из иностранства“ (Радовановић и Ђокић 2015, 179), па је тако 1923. године у Новом Саду основана прва фабрика за производњу авиона под називом “Икарус - Прва српска индустрија аероплана, аутомобила и стројева Ковачевић и други“. Убрзо након оснивања, 1924. године Икарус производи први авион који је предат I ваздухопловној команди (Радовановић и Ђокић 2015,

182). Јандрић сматра да је ово уручење првог авиона произведеног у Србији заправо „зачетак националне авио индустрије“ (Jandrić 2012, 4). Поред фабрике Икарус, која је након одлуке Команде ваздухопловства да почне са производњом ратних авиона 1932. године премештена у Земун, до почетка Другог светског рата постојале су још четири фабрике: Рогожарски (1924), Змај (1927), Аеропланска радионица (државна фабрика авиона основану 1927. године у Краљеву) и Утва (1939). Уједно, део војне-индустрије чиниле су и фабрике које су производиле делове и опрему за авионе, попут фабрика Телеоптик, Нестор, Албатрос, Микрон, и друге.

У периоду између два светска рата радило се и на производњи стрељачког оружја и муниције, али се она углавном заснивала на страним лиценцама и увозним материјалима. Након Првог светског рата дошло до промена у државном уређењу, проширењу територије и већој мобилности становништва, те током 1927. године Јакоб Пошингер сели своју производњу оружја из Словеније у Србију, где у Ужицу оснива фабрику за производњу ловачких пушака и пиштољске муниције. Осам година касније Пошингер добија земљиште на којем се гради нова фабрика - “Фабрика оружја и муниције Ужице” – ФОМУ, која је након Другог светског рата добила име „Први партизан“. За производњу стрељачке муниције од значаја је био и концер Вистад, са производним погонима у Вишеграду, Београду (на чијим темељима је настала Прва искра Барич), Крагујевцу и Ваљеву (данас Крушик). Уједно, у оквиру ВТЗ Крагујевац, 1928. године почиње са радом фабрика пешадијске муниције, која је оружје и муницију производила по белгијској лиценци. Поред ВТЗ у Крагујевцу, до почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији постојало је још 5 завода. То су већ поменути ВТЗ Обилићево који је производио нитроцелулозни барут, бојне отрове, средства за замагљивање и заштитна средства, као и војнотехнички заводи Чачак (производња инжињерске опреме), Сарајево (производња артиљеријске муниције), Камник (производња барута, спорогорећег штапина и експлозива) и Завод за израду војне одеће у Београду (Pezo 1983, 7).

И поред обнове и изградње нових фабрика, због недостатка домаћих сировина и репроматеријала, постојећи капацитети за производњу и опремање војске нису били на задовољавајућем нивоу. Стога се највећи део наоружања у периоду између два светска рата увозио (из Француске, Белгије, Чехословачке, Немачке, Италије, Енглеске). Додатни проблем, како наводи Пезо (1983, 6), био је давање предности приватним фирмама у набавци, што

је доводило до негодовања, па је на улазу ВТЗ Обилићево стајао натпис „Развијајмо домаћу индустрију са домаћим стручњацима и од домаћих материјала“. А колики је значај развијања сопствене индустрије, односно недостатак исте, показао се већ на самом почетку Другог светског рата.

РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

Готово целокупна војна индустрија у периоду Другог светског рата била је демонтирана, отета и уништена. У раду Омера Пеза (1983, 22) наводе се извештаји о стању по завршетку рата у којима се констатује да је „окупатор плански уништио нашу ратну индустрију на подручју Србије“, и да је од машина и инсталација остало свега 1-2%. Делимично од реституције, репарације, увоза и војне помоћи након рата, а делимично од сопствених, првобитно скромних улагања, креће се са обновом индустрије.

У свеобухватној анализи опремањем наоружањем у послератном периоду Пезо (1983) наводи да су се 1948. године због недостатака технологије и искуства у пројектовању фабрика, комплетне фабрике поручиле из Чехословачке и Пољске (35). Међутим, у датом периоду долази до заоштравања односа између Совјетског Савеза и Југославије. Као један од узрока заоштравања односа Петровић (2016, 23) наводи одбијање Совјетског Савеза да испоручи велику количину наоружања, нарочито авијације, сматрајући да „Југославији толико наоружање није неопходно и да треба да смањи армију“. Потом се Резолуцијом Информбироа 1948. стопира сав извоз и помоћ за војну индустрију, што је условило доношењу одлуке о усвајању првог Петогодишњег плана (производње) војне индустрије, којим су, према писању Пеза (1983, 38), „ударени чврсти темељи нашој војној индустрији“. Стога је 1949. године формирано предузеће Југоимпорт ради обављања послова увоза опреме за потребе обнове и изградње војне индустрије (Matović 2003, 40), а 1953. формиран Војнопривредни сектор ради истраживања, развоја, производње и трговине наоружања и војне опреме (НВО), као и других послова (Marijan 2006, 32). Међутим, како су тадашњи производни капацитети били незадовољавајући, увоз из Совјетског Савеза онемогућен, а груписање војних снага и средстава у суседним државама схваћено као претња безбедности и интегритету, тадашње руководство окреће се сарадњи са Западом, превасходно са Сједињеним Америчким Државама (САД). Ова

сарадња је остварена у оквиру Програма војне помоћи (Mutual Defense Aid Program) који се реализовао од 1951. до 1958. године. Пакт о војној помоћи потписан је 14. новембра 1951. године, а у члану 1 став 1 наводи се да ће „влада САД влади ФНРЈ ставити на располагање опрему, материјале, услуге или другу помоћ у складу са одредбама и условима који буду договорени“ (Military Assistance Agreement Between the United States and Yugoslavia 1951, article I). Па је тако, примера ради, 1953. од САД преко „Offshore програма“ добијена техничка документација за производњу артиљеријске муниције, као и део документације за производњу ваздухопловних ракета (Dimitrijević 2014, 27; Pezo 1989, 129). Произведена муниција се извозила за потребе америчких војника у Европи, а добијена техничка документација за производњу је допринела како бољем опремању фабрика, тако и бољој организацији производње у наредном периоду (Pezo 1989, 129). Процењује се да је у периоду од 1951. до 1958. године вредност целокупне испоручене помоћи износила око 760 милиона америчких долара (Стаматовић 2001, 41).

До краја 1956. године војна индустрија бројала је 32 фабрике (од којих 18 новоизграђених), као и других објеката од значаја. У том периоду успоставља се и поновна сарадња са Совјетским Савезом и кредитирање за набавку новог наоружања и опреме. Тако је 1961. године са Совјетским Савезом закључен уговор о кредиту за набавку оружја у вредности од 115.912.474,29 америчких долара (Pezo 1989, 68). У исто време производња у домаћој војној индустрији опада, што је условило да се поједине фабрике оријентишу на цивилно тржиште. Све је то за последицу имало застарелост опреме и технологија, па је 1965. године вредност отписане опреме износила и до 97% у фабрикама барута и експлозива, 80% фабрикама муниције и до 50 % у осталим фабрикама војне индустрије (Pezo 1989, 86). Овај период се сматра периодом стагнације у развоју војне индустрије.

Приступање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) Покрету несврстаних, застарелост технологија и опреме за производњу, као и инвазија Совјетског Савеза на Чехословачку 1968., подсетили су Југославију колики је значај сопствене производње оружја, те је 21. децембра 1973. усвојена одлука о ослањању на „сопствене снаге у развоју и производњи наоружања и војне опреме и оријентација на извоз“ (Стаматовић 2001, 41). Наредне године усвојена је и одлука о формирању Савезне дирекције за промет и резервне производе са посебном наменом (СДПР) ради реализације извоза, односно посредовања

између војноиндустријског комплекса Југославије и других држава. Захваљујући оваквим одлукама и инвестиционим улагањима од око 800 милиона долара, у периоду од 1976. до краја 1985. производни капацитети повећани су за 2.59 пута, набављене су нове машине, повећан је број запослених као и обим извоза наоружања и војне опреме (Pezo 1984, 103). Матовић (2003, 376) наводи да је 80-их година војна индустрија обухватала 37 војних фабрика (од којих 15 на територији Србије), као и још 122 фабрике (58 у Србији) које су биле кооперанти у производњи. Процењује се да се чак 80% потреба за НВО Југословенске народне армије (ЈНА) обезбеђивало управо из домаће индустрије (Radić 2002, 437). Свакако је значајно истаћи и извозне капацитете СФРЈ која се према подацима базе података о трговини оружјем Стокхломског института за проучавање мира (Stockholm International Peace Research Institute) у периоду између 1973. и 1992. године налазила на 18 месту на листи од најзначајнијих 50 извозника оружја.⁶ Иако је извоз наоружања и војне опреме започет још 1953. преко споменутог „Offshore програма“, он се интензивира тек после 1973. године. У периоду од 1976. до 1990. извоз је био у константном порасту, са ангажовањем извозних капацитета од 25% до 30% (Matović i Petrović-Poljak 1994, 207).

Економска криза средином 80-их година, крах у ланцима снабдевања међу кооперантском компанијама, а потом и политичка нестабилност која је кулминирала ратовима и распадом СФРЈ, довела је и до дезинтеграције војне индустрије. На производњу и могућности увоза/извоза утицали су и распад Совјетског Савеза са којима је престала и постојећа војноекономска сарадња, као и усвајање Резолуције 713 УН (1991) којом је успостављен „општи и потпуни ембарго на сав извоз наоружања и војне опреме у Југославију“ (Security Council 1991) а потом и Резолуције 757 УН којом су уведене санкције, односно потпуни међународни економски ембарго (Security Council 1992). Међу економским и војно-политичким догађајима који су неповољно утицали на војну индустрију Палигорић (2003, 115-16) истиче и усвајање Споразума о ограничењу конвенционалног наоружања у Европи (1990), као и Споразума о подрегионалној контроли наоружања (1996) којим је ограничен број средстава наоружања у државама потписницама Дејтонског споразума. Урушавање и уништавање војне индустрије у овом периоду кулминирало је НАТО агресијом 1999. године, за коју се процењује да је овој индустрији нанела губитке у вредности од 1.055 милијарди евра (Radić 2002, 438), односно, да је уништено

6 Видети више на: <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>

90% инфраструктуре војне индустрије (Zrnić 2017). Након агресије, а потом и улоге коју је НАТО имао у самопроглашењу такозване независности Косова и Метохије, 2007. године усвојена је Резолуција Народне скупштине Републике Србије којом је проглашена војна неутралност (Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије 2007). Војна неутралност Стратегијом одбране Републике Србије 2019. године постаје један од одбрамбених интереса, који ће се, између осталог, реализовати стварањем „услова за одбрану ослоном на сопствене снаге и потенцијале“ (Стратегија одбране Републике Србије 2019, 15). У Стратегији (2019) се даље наводи, да ослонац на сопствене снаге и потенцијале у великој мери зависи од развоја и јачања домаће одбрамбене индустрије, али и ширења тржишта. Стога се поставља питање колико је данас јака домаћа одбрамбена индустрија, колики су извозни потенцијали исте и који су стратешки правци развоја ове индустријске гране?

ВОЈНА ИНДУСТРИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Иако се од 2000. године приступило реформским процесима у сектору одбране, Зрнић наводи да је овај период обележен „потпуним одсуством државне стратегије у погледу како обнове разорених капацитета тако и укупног реструктурирања ове гране“ (Zrnić 2017). Ипак, 2004. године урађена је процена стања војне индустрије од стране приватне ревизорске куће Deloitte, као и приватног Економског института у Београду, и предложена Стратегија реструктурирања предузећа наменске (војне) индустрије и војнодоходовних установа. Иако се поједини аутори позивају на поменути Стратегију (Радић и Радић 2018б), морам нагласити да овај документ није јавно публикован и доступан. Позивом организација које су учествовали у његовој изради саопштено је да су оне у обавези да чувају документе 10 година, те да га више немају. Стога се у раду не могу позвати на препоруке и предлоге дефинисане овим документом. Међутим, као значајна година у опоравку војне индустрије истиче се 2007. година када се са владом Ирака склопио велики уговор о испоруци наоружања и војне опреме у вредности од 250 милиона долара (Zrnić 2017; Радић и Радић 2018б). Од тада се извозни потенцијали војне индустрије Србије крећу узлазном путањом.

Имајући у виду све напред наведене негативне ефекте који су крајем деведесетих година 20. века утицали на војну индустрију,

поставља се питање шта чини ову индустрију данас, односно, шта о њој знамо? Предузећа из области војне индустрије регулисана су 2018. године Законом о производњи и промету наоружања и војне опреме (Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, члан 39. став 5.), а потом пратећом Уредбом из 2019., односно 2020. године, формално-правно сврстана у групацију Одбрамбена индустрија Србије (Уредба о групацији Одбрамбена индустрија Србије 2019, 2020). Према Уредби, групацију чине произвођачи наоружања и војне опреме⁷ којима управља Република Србија на основу капитала који не може бити мањи од 51%. Поред предузећа којима управља држава, постоји и велики број произвођача који су у приватном власништву. Према доступном Регистру произвођача наоружања и војне опреме укупно су регистрована 49 произвођача (државног и приватног власништва).⁸

Имајући у виду турбулентну прошлост, искуства из историје, као и прокламовану војну неутралност, можемо рећи да је наоружавање и опремање оружаних снага из домаће производње од стратешког значаја. Али исто тако, ради остваривања економске самоодрживости одбрамбене индустрије неопходно је развијати и одговарајуће извозне потенцијале. За разлику од претходно описаних периода развоја војне индустрије где постоји велики број публикованих радова и истраживања, радови за савремену војну индустрију су оскудни, што је са једне стране и разумљиво имајући у виду краћи временски период који се обрађује. Прегледом литературе и анализом садржаја публикованих радова може се уочити да готово сва истраживања стављају акценат на војну неутралност и неопходност ослањања на сопствене производне потенцијале у циљу остваривања одбрамбених и националних интереса Републике Србије. Међутим, тешко је одговорити на питање у којој мери се опремање наоружањем и војном опремом Војске Србије заснива на домаћој производњи, а колико на увозу.

7 Правна лица, носиоци одбрамбених технологија који су чланови Групације су: 1) Компанија „Прва искра – наменска производња” а.д. Барич; 2) Предузеће „Милан Благојевић – Наменска” а.д. Лучани; 3) „Први партизан” а.д. Ужице; 4) „Застава оружје” а.д. Крагујевац; 5) Компанија „Слобода” а.д. Чачак; 6) Холдинг корпорација „Крушик” а.д. Ваљево; 7) „Прва петолетка наменска” а.д. Трстеник; 8) „Телеоптик жироскопи” д.о.о. Земун; 9) „Застава Терво” д.о.о. Крагујевац; 10) „ФАП Корпорација” а.д. Прибој; 11) „Утва авио индустрија” д.о.о. Панчево; 12) „Борбени сложени системи” д.о.о. Београд; 13) „Velom” д.о.о. Београд. Правна лица, носиоци базичних технологија који су чланови Групације су: 1) „ППТ ТМО” а.д. Трстеник; 2) „Застава Ковачница” а.д. Крагујевац; 3) „Ковачки центар” д.о.о. Ваљево; 4) „Corun Holding” д.о.о. Ужице.

8 Регистар видети на: https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/2022/registar/Registar%20proizvodjaca%2003_2022.pdf

Наиме, претрагом релевантне литературе и званичних извештаја нисам дошла до конкретних вредносних показатеља о уделу наоружавања из домаће индустрије са једне стране и из увоза, са друге стране. Према писању Милорадовића (2021, 23) у периоду од 2017. до 2021. у наоружање Војске Србије уведено 178 типова наоружања из домаће индустрије, а уједно се ради и на реализацији више од 100 пројеката развоја нових система наоружања који ће са већ постојећим „чинити окосницу способности Војске Србије“. Уједно, анализом медијских текстова о овој тематици уочено је да постоји јасна потреба већег издвајања за потребе система одбране и улагања у домаћу одбрамбену индустрију. Према писањима медија, у складу са петогодишњим планом и програмом опремања, наоружавања, организације и попуње људства (период од 2022. до 2027. године), неопходно је да држава уложи додатних 500 милиона евра на већ постојећи буџет одбране, као и то да се повећају наруџбине и улагања у домаћу одбрамбену индустрију у износу од 250 милиона евра годишње (1.25 милијарде у наредних пет година) (Драговић 2021). Међутим, ови показатељи са становишта поређења и извођења закључка нису довољни. Стога сам послала допис Управи за одбрамбене технологије Министарства одбране Републике Србије молбу за достављањем података о уделу наоружавања и опремања Војске Србије из домаће производње и из увоза. У одговору министарства наведено је да способности компанија одбрамбене индустрије Србије за опремање средствима НВО представљају тајни податак. Са друге стране, Република Србија доставља Регистру УН о конвенционалном наоружању⁹ податке о годишњем увозу и извозу наоружања и војне опреме, који су јавно доступни и који се, између осталог, могу пронаћи и у бази података Стокхломског института за проучавање мира.¹⁰ Први извештај објављен је 2007. године (за 2005. и 2006. годину), док се последњи односи на 2019. годину. Из последњег Годишњег извештаја може се видети да је у периоду од 2005. до 2019. године забележен пораст како дозвола за извоз, тако и за увоз НВО. Тако је у поменутом периоду издато укупно 5.383 дозвола за извоз и 2.643 дозвола за увоз НВО. Према извештају, извоз у првих 11 земаља (УАЕ, Кипар, САД, Бугарска, Саудијска Арабија, Алжир, Хонг Конг, Турска, Мјанмар, Камерун и Египат) у 2019. износио је 300,76 милиона, док је увоз из првих десет земаља (Руска Федерација, Немачка, БиХ, Француска, Киргистан, Белорусија, Словачка, Бугарска, Чешка) износио 344,75 милиона

9 Видети: <https://www.unroca.org/>

10 Видети на: <https://www.sipri.org/databases/national-reports/Serbia>

(Годишњи извештај о реализацији послова извоза, увоза, пружања брокерских услуга и техничке помоћи у области наоружања и војне опреме (НВО) за 2019. годину 2021). Извештај из 2019. године, али и претходни извештаји указују на повећан тренд издавања увозних дозвола и већих вредности реализације увоза. Ипак, имајући у виду ограничења у погледу података не може се дати прецизан одговор на питање колико је ‘јака’ одбрамбена индустрија у контексту одржавања војне неутралности кроз „ослонац на сопствене снаге и потенцијале“.

Поред наведеног, у свом ауторском тексту бивши начелник Управе за одбрамбене технологије Бојан Зрнић, као слабости војне индустрије наводи и неизвесност на међународном тржишту у погледу потражње, нерешене пореске дугове које ова предузећа имају¹¹, недовољно инвестиција, проблеме са кадровском структуром и образовањем потребним за овај сектор, нерешена имовинско-правна и власничка питања, као и инциденте у процесу производње у овој индустријској грани (Zrnić 2017). Уједно, према члану 41. Закона о производњи и промету наоружања и војне опреме у року од девет месеци од дана ступања на снагу закона Влада на предлог Министарства одбране је била у обавези да усвоји програм развоја капацитета за производњу наоружања и војне опреме и програм развоја одбрамбене технолошке и индустријске базе Републике Србије (Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, члан 41). Законски рок за усвајање ових програма истекао је у јануару 2019. године. До краја овог истраживања и писања рада наведени програми нису били усвојени. Исто тако не постоји засебан стратешки документ о одбрамбеној индустрији Србије, а у важећој Стратегији индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године, ова индустрија експлицитно није споменута (Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године 2020).

ЗАКЉУЧАК

Осврт на развој војне индустрије у Србији пружа одговор на питање шта о овој индустрији знамо. Одговор који је битан ради разумевања безбедносне политике и начина остваривања и очувања стратешки дефинисаних одбрамбених и националних интереса. А оно што несумњиво знамо и о чему сведочи историја,

¹¹ Процењени губици Крушика у 2021. години износе 17.5 милиона евра, а краткорочна задуживања око 85 милиона евра (Nešić 2022).

јесте да се је развој војне индустрије у Србији нераскидиво везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима, као и сазнањем да се национални интереси могу остварити и очувати првенствено ослањањем на сопствене снаге и производњу. Међутим, кроз двеста година дугу историју развоја војна индустрија је често бивала уништавана, а сазнање о њеном значају занемаривано, те је стога наоружавање војске и очување интереса зависило од увоза и политике великих сила. Потом би се пред бурне историјске догађаје свест о значају сопствених снага и војне индустрије будила. Нажалост, често је то буђење било споро и закаснило, о чему сведоче искуства из ослободилачких ратова 1876-1878 године, Првог и Другог светског рата, као и дешавања која су уследила у периоду Хладног рата, а нарочито његовог краја када је уништено 90% инфраструктуре војне индустрије.

Али, као и након свих ратова, тако је и након НАТО агресије, војна индустрија изнова играђена и обновљена, а због целокупних дешавања у датом времену Република Србија прокламовала војну неутралност као одбрамбени интерес чије ће остварење у великој мери зависти од капацитета домаће војне индустрије. Стога се у раду поставило питање колико је данас јака војна индустрија и који су стратешки правци њеног развоја.

Публиковани радови и истраживања на ову тему показала су да се војна индустрија суочава са многобројним проблемима који су, са једне стране, узроковани негативним наслеђем прошлости, а са друге стране недостатком државних програма, стратегија и праваца развоја. Уједно, евидентан је и недостатак података и истраживања о капацитетима војне индустрије. И управо због наведених проблема и недостатка, не може се дати коначан одговор о способностима војне индустрије у контексту остваривања и заштите дефинисаних стратешких интереса. Стога, када је у питању савремена војна индустрија Србије остаје заправо много непознаница. Али оно што сигурно знамо јесте да нам је историја јасно ставила до знања колико су значајни сопствени капацитети у кризним ситуацијама, и да је када су у питању војна индустрија и стратешки интереси неопходно константно радити на њеном развоју и модернизацији, али и на освежавању и јачању колективног памћења, како не бисмо понављали лекције из прошлости.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вучо, Никола. 1981. *Развој индустрије у Србији у XIX веку*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Годишњи извештај о реализацији послова извоза, увоза, пружања брокерских услуга и техничке помоћи у области наоружања и војне опреме (НВО) за 2019. годину. 2021. „Службени гласник РС“, бр. 43/2021.
- Драговић, Р. 2021. Највећа набавка оружја још од претходне епохе ЈНА: Које наоружање добија Војска Србије у наредном периоду. *Новости*. 18. децембар 2021. <https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1067372/najvesca-nabavka-oruzja-jos-epohe-jna-koje-naoruzanje-dobija-vojska-srbije-narednom-periodu>
- Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, „Службени гласник РС“, бр. 36/2018.
- Ј.М. 1864. „О нашој народној коњици“. *ВОИН. Лист за војничке науке вештине и новости*. Година I:185-203.
- Лековац, Љ. Данило. 2014. „Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила: (1860-1868)“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Љушић, Радош, Слађана, Бојковић, Милоје Пршић и Божидар Јововић. 2000. *Официри у високом школству Србије 1804-1918*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Милорадовић, Ненад. 2021. „Значај развоја одбрамбене индустрије за унапређење одбрамбених и технолошких способности Србије. Ослонац на насигурније домаће снаге“. Одбрана. https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/
- Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину, „Службени гласник РС“, бр. 36/2014.
- Палигорић, Анастас. 2003. „Наше одбрамбене технологије“. Војно дело. 3:112-125.
- Петровић, Ж. Ненад. 2016. *Војна сарадња Југославије са Совјетским Савезом*. Београд: Медија центар Одбрана.
- Радић, Владо, и Никола Радић. 2018а. „Реструктурирање и конкурентност предузећа одбрамбене индустрије Републике Србије“. *Војно дело*. 6:191-216. DOI: 10.5937/vojdelo1806191R

- Радић, Владо, и Никола Радић. 2018б. „Стране инвестиције у одбрамбену индустрију Србије“. *Војно дело*. 5:163-190. DOI: 10.5937/vojdelo1805163R
- Радовановић, Радован, и Небојша Ђокић. 2015. „Фабрика ИКАРУС и почеци српске вазухопловне индустрије“. *Часопис Записи*. IV(4):179-192.
- Ратковић-Костић, Б. Славица. 2007. *Европеизација српске војске 1878-1903*. Београд: Војноисторијски институт.
- Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, „Службени гласник РС“, 125/2007.
- Стаматовић, Александар. 1997. *Војни производни погони. Прва савремена индустрија у Србији (1804-1878)*. Београд: Заједница техничких факултета Универзитета у Београду, Музеј науке и технике у Београду, ЈОЛА Институт у Београду.
- Стаматовић, Александар. 2001. *Војна привреда друге Југославије (1945-1991)*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Стаматовић, Александар, 2003. *Од трећињевог тона до савремене артиљерије (1804-1878)*. Београд: Визатрис и Машински факултет Универзитет у Београду.
- Стратегија одбране Републике Србије. „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019.
- Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године, „Службени гласник РС“, бр. 35/2020.
- Уредба о о групацији Одбрамбена индустрија Србије, „Службени гласник РС“, бр. 96/2019 и 4/2020.
- Brzaković, Miloško. 2002. „Технички ремонтни завод Крагујевац“. *Војnotehнички гласник*. 4-5: 505-513.
- Vučo, Nikola. 1974. „Pogled na industrijsku revoliuciju u Srbiji u XIX veku“. *ACTA Historico-oeconomica Jugoslaviae*. Vol. 1. <https://hrcak.srce.hr/file/201144>
- Dimitrijević, Bojan. 1997. „The mutual defense aid program in Tito’s Yugoslavia, 1951–1958, and its technical impact” *The Journal of Slavic Military Studies*. 10(2): 19-33. DOI: 10.1080/13518049708430288
- Zrnić, Bojan. 2017. „Одбрамбена индустрија Србије – ослонац у процесу реиндустријализације.“ *Srpska ekonomija*. <https://srpskaekonomija.rs/biznis-i-finansije/10/1//clanak/19/naslovna>

- Jandrić, Miroslav. 2012. „One Hundred Years of the Serbian Air Force (1912. – 2012.)”. *Scientific Technical Review*. 62(1): 3-9.
- Marijan, Davor. 2006. „Jugoslovenska narodna armija – važnija obilježja“. *Polemos*. 9(1):25-43.
- Matović, Jovan. 2003. *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX veka*. Beograd: “TETRA GM” d.o.o.
- Matović, Jovan, i Želimir Petrović-Poljak. 1994. *Međunarodno tržište oružja*. Beograd-Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Military Assistance Agreement Between the United States and Yugoslavia, November 14, 1951, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/yugo001.asp#1
- Nešić, Nenad. 2022. „Istorijski gubici Krušika: Kao da su im mine koje prave – eksplodirale u kasi“. N1 Srbija. <https://rs.n1info.com/vesti/istorijski-gubici-krusika-kao-da-su-im-mine-koje-prave-eksplodirale-u-kasi/>
- Pezo, Omer. 1983. *Vojna industrija Jugoslavije*. Beograd: Vojna štamparija.
- Pezo, Omer. 1989. *Opremanje naoružanjem*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Radić, Vlado. 2002. “Vojna industrija Savezne Republike Jugoslavije”. *Vojnotehnički glasnik*. 4-5:430-452.
- Security Council. 1991. Resolution 713. <http://unscr.com/en/resolutions/713>
- Security Council. 1992. Resolution 757. <http://unscr.com/en/resolutions/757>
- Treaty of Paris. 1856. https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf
- Hartley, Keith and Jean Belin, eds. 2020. *The economics of the global defence industry*. New York: Routledge.

Vanja Rokvić

REVIEW OF MILITARY INDUSTRY DEVELOPMENT IN SERBIA

Resume

The purpose of this paper is to present in chronological order the events and factors that influenced the emergence and development of the military industry in Serbia, which through history formed the basis for achieving independence and freedom, as well as for the protection and preservation of national interests. Books, original and peer-reviewed academic articles, reports of official institutions, and media articles have been drawn upon for the purposes of preparing this review article. The paper starts with several questions important for understanding the military industry, such as questions about what we know, what we don't know, and what we need to know for further understanding policy choices and decisions made in order to achieve national interests. While the data to answer the question of what we know about the military industry in Serbia, starting with the historical development, its determination, ownership, and importance, are available, there remain many unknowns related to the capacities and strategic directions of the development of the contemporary military industry. The paper concluded that precisely because of the lack of data, as well as the negative legacy of the past and the lack of programs and formal strategy, it is not possible to give a comprehensive answer about the capabilities of the contemporary military industry in the context of achieving and protecting strategic interests. The paper also concluded that it is necessary to constantly work on the military industry development and modernization, as well as on invigorating and strengthening the collective memory, so that we do not run the risk of repeating our mistakes from the past.

Keywords: military industry, defence industry, defence interests, national interests.

* Овај рад је примљен 11. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

*Ненад Перих**

Институт за српску културу Приштина-Лепосавић

БРЕНДИРАЊЕ ДРЖАВЕ И ЗАШТО БИ СРБИЈА МОРАЛА ДА НАПРАВИ ПРОГРАМ СОПСТВЕНОГ БРЕНДИРАЊА

Сажетак

Рад се бави концептом брендирања државе као једним од најзначајнијих за развој истих, без обзира на почетни степен њиховог развоја. У уводном делу приказују се различити бенефити брендирања држава, као и основни кораци и концепти који се користе у овом процесу. У средишњем делу рада се анализира садашња, односно почетна позиција Србије која је таква зато што не постоји званична државна стратегија или политика која се овиме бави, а два покушаја, која су се десила још у другој половини претпрошле деценије, су се неславно завршили. Потом рад даје модел-предлог концепта за брендирање Србије, који у обзир узима свеукупно стање у нашој земљи, друштвене и политичке прилике, те проблеме организације комплексних концепата на државном нивоу. Рад закључује са премисом да се тај процес мора започети, колико год да је захтеван и компликован.

Кључне речи: бренд, држава, процес брендирања, нација имиџ, Србија.

УВОД: О БРЕНДУ И БРЕНДУ НАЦИЈА

Дефиниција бренда се разликује сходно томе у ком контексту се користи и феномену за који се анализира. Бренд је име, термин, симбол, дизајн или било која друга карактеристика која идентификује робу или услугу једног продавца (Menon 2016, 47). Брендови су свуда у људском окружењу, те је очекивано да људи

* nesaperic@yahoo.com

реагују на њих, и да се идентификују са њима, а главно помагало у уздизању и промоцији неког бренда је маркетинг (Јовановић 2016, 3). Према једној од најсажетијих дефиниција бренд је додата, неопипљива вредност коју неки производ или услуга може да поседује (Маринковић 2016, 11).

Брендирање нације представља коришћење стратешког маркетинга у циљу промовисања имица једне државе и њених добара зарад привлачења страних инвеститора и побољшање буџета. У том случају цела држава се понаша и разматра као бренд, а главна добит је боље позиционирање државе на интернационалном нивоу, унапређење трговине, туризма и инвестиција (Ijewere 2012, 21). Од давнина брендирање нације користило се у различитим формама и облицима, па је тако још Александар Македонски у IV веку п. н. е. увидео важност управљања имицом и репутацијом неког подручја, државе или града, са једноставним циљем остваривања бољих трговинских и политичких односа (Новчић, Штављанин 2015, 263).

Брендинг нације никако не треба мешати са националним брендovima, јер се ово друго односи на производе или услуге једне државе који се испоручују широм земље. Брендинг нације резултира имицом једне нације који је одређен мишљењем људи ван њених граница, односно менталном сликом коју о тој земљи имају странци. „Снага бренда пре свега зависи од позиције коју тај бренд има у свести потрошача/аудиторијума у односу на остале брендове. У маркетиншком-бренд смислу аудиторијум се изједначио, поистоветио са тржиштем. Ако би се то пренело на процес брендирања државе очигледно је да се ради о глобална трци, јер постоји светско тржиште брендова држава у којој још увек постоје упражњена места, тржишне нише“ (Перић 2008, 422). Брендирање нације побољшава њену репутацију и перцепцију, омогућавајући јој да привуче директне стране инвестиције, истовремено земљу чинећи идеалном дестинацијом за туризам и трговину (Mugo, Misiani 2017). Szondi (2008: 5) објашњава брендирање нације као стратешког самопредстављања земље са циљем стварања репутационог капитала кроз промоцију економског, политичког и друштвеног интереса у земљи и иностранству. Поред ових дефиниција, за процес и идеју брендирања Србије је битна и следећа: „брендирање може бити основни алат за појачавање свести (јавности), као и за промену или појачавање стереотипова“ (Nakala et al. 2013: 548).

Многи сектори једне земље раде у интересу бренда нације, те је стога за један стабилан бренд нације битно да омогући неке од следећих ставки (Moilanen, Rainisto 2009, 12):

1. Да привучете инвестиције
2. Радити на унапређењу туристичке индустрије
3. Да промовише јавну дипломатију
4. Да подржи интересе извозне индустрије и
5. Да ојачава национални идентитет и самопоуздање земље.

Постоје успешни примери промене перцепције држава које се могу препознати и као успешно или мање успешно (ре)брендирање. Шпанија, Ирска и Хрватска су такви примери (Moilanien, Rainisto 2014, 5). У Шпанији се може говорити да је ово дугорочни пројекат стратешког брендирања који је помогао да се убрза промена гледишта из Франкове диктатуре у перцепцију модерне земље и нације уграђене страсти. Промена перцепције Хрватске као земље погођене грађанским ратом може се приписати снажним спортским резултатима, а пре свега успешном управљању туристичком атракцијом која Хрватску представља као земљу „пуну живота“. Пример Ирске може се посматрати кроз брзу промену националне вредности која је праћена променом перцепције Ирске као лоше емиграционе дестинације у модерну перспективу имиграционе државе („испуните своје срце Ирском“).

Не постоји универзални образац за стратегију брендирања нације. Земље које су недавно започеле креирање националног брэнда истражују различите стратегије за постизање својих циљева. Међутим, постоје неки универзални принципи који морају да постоје, а то су унутрашње и спољне анализе које се спроводе при оглашавању, управљању односима са купцима и грађанима земље и дијаспоре. Такође, један од важнијих елемената за поправљање имица једне нације је и управљање националним производима и то у ове три кључне области – прехрамбена култура, мода и локални брэндови. Постоји много фактора који могу да успоре раст популарности националног брэнда с обзиром на то да он не пружа никакав физички продукт који пружа конзументима већ тражи њихову пажњу и афекцију. Један од њих је фактор стереотипа које поједине државе могу имати због историјских околности које су је пратиле у прошлости (брэнд Србије је томе веома изложен). Лично искуство људи чију пажњу брэнд треба да привуче такође има важну улогу у процени значаја неке државе. Оно се најбоље огледа у следећим ставкама (Dinnie 2008, 220; Fan 2006, 11):

1. Да ли су потенцијални конзументи посетили државу која треба да буде брэнд?
2. Да ли су имали прилику да чују нешто позитивно или

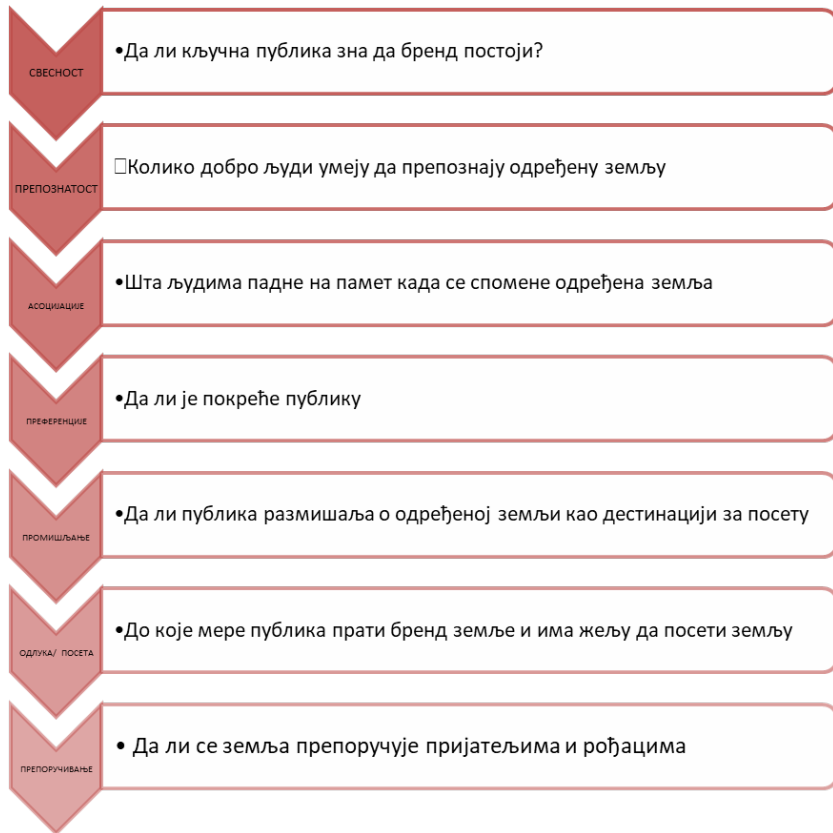
негативно о њој у свом образовању или искуству?

3. Да ли су икада били у контакту са неким производом из те земље? У којој мери су медији утицали у изградњи мишљења о земљи?

4. Има ли стереотипа о тој земљи у њиховом окружењу?

Из наведеног произилази да је један од највећих изазова у брендирању једне нације је слање јасних и униформних слика или порука различитој публици у другим земљама (Fan, 2006: 10). Главна платформа за слање оваквих порука јесте централизовани медијски центар који једној држави треба да омогући контакт са свим страним медијима заинтересованим за било који аспект те државе. Он је ту да усклади и хармонизује све поруке које излазе из једне земље, али и да испрати све вести које о тој земљи стижу и на брз и ефикасан начин спречи потенцијалне проблеме (Anholt: 2009: 179).

А да би се заокружио теоретски аспект рада представља се и Хијерархијски модел одлучивања (енг. *Hierarchical Decision Model-HDM*), који је развио Tinne (2013, 33-34). Овај модел одређује како кључна публика, укључујући становнике, инвеститоре, туристе и стране владе доживљава бренд земље од свести до залагања. Модел има седам области разматрања: свест, присност, асоцијације, преференције, разматрање, одлуку/посету и залагање. Хијерархијски модел одлучивања (Tinne, 2013)

АНАЛИЗА ПОЧЕТНЕ-САДАШЊЕ ПОЗИЦИЈЕ

„Промена слике о једној земљи није брз нити лак посао. Таква слика се у неким случајевима формира вековима, обликује ратовима, религијом, дипломатијом, затим спортским победама или поразима, познатим “синовима и кћерима“ нације и на крају ту су производи које та држава извози. Сајмон Анхолт

Да бисмо брендирању нације дали и практични пример, односно прешли на проблем брендирања Србије, неопходно је рећи да су неке од најбоље ранжираних земаља које су изградиле снажан бренд нације Сједињене Америчке Државе, Енглеска, Француска, Јапан, Кина, Шкотска, Швајцарска и Јужна Кореја. Истраживања показују да ако људима кажете да је неки производ направљен у некој од ових земаља, они ће несумњиво очекивати да тај производ

има одређени имиџ и/или квалитет и за њих ће бити спремни да одвоје одређену суму новца (Anholt 2003, 217). Бренд идентитет представља скуп елемената – бренд асоцијација – визуелних симбола као што су лого, име, слоган, боје или „паковање“, а у контексту нације то су најзначајније асоцијације са којима се идентификује јавност. У процесу брендирања нације посебно важну улогу има име државе и нације, које је наслеђено и у великом броју случајева везано за стварно име подручја које је уједно и географска одредница. Поред имена брэнда, друга главна компонента брэнда нације су људи, па је важно приликом разматрања брэнда нације узети у обзир и неопипљиве елементе брэнд идентитета нације, као што су карактер и личност брэнда (Новчић, Штављанин 2015, 264).

Србија је до почетка деведесетих година прошлог века била део СФРЈ, која је до самог распада углавном имала добар рејтинг, што је значајно утицало на њен статус регионалне силе у привредном, културном, образовном, дипломатском, војном и другим погледима. Услед добре дипломатије (СФРЈ је била оснивач трећег блока-Несврстаних и генерално веома утицајна земља спрам своје величине и економске моћи) и више или мање добрих односа са већином светских држава, југословенска и српска предузећа имала су пуно успеха на светском тржишту. На пример: Енергопројект у то време свакако није био најбоља грађевинска фирма на свету, али је захваљујући позицији брэнда Југославије долазио до веома добрих послова широм планете. Друга грађевинска фирма, Иван Милутиновић-ПИМ се према енглеском Економисту котирао као четврта светска фирма хидрограђевинског профила са годишњим обртом од по милијарду-две УС долара осамдесетих година. Привредна комора СФРЈ је била веома утицајна и разграната. Југословенски удружени стандард-ЈУС (и фирме које су производиле по њему) је био појам за квалитет у многим земљама. Војна индустрија (од које је процентуално најзначајнији део био концентрисан у Србији) је крајем осамдесетих година прошлог века имала годишњи извоз који је премашивао милијарду УС долара, а СФРЈ је била један од десет највећих извозника наоружања и војне опреме у свету. Ако је требало уговорити неки посао, или тражити инвестицију за пројекат у земљи, бренд Југославије је у већини случајева уговарао посао сам од себе и крчио пут до пословног успеха. Са високо позиционираним брэндом било је релативно лако наступати на светском тржишту.

Но, деведесетих десио драматични преокрет. Током распада СРФЈ бренд Србије, као правног наследника СФРЈ је у потпуности

променио своју конотацију. Нажалост, Србија (и бренд исте) се почео веома обимном медијском кампањом везивати за рат (иако се грађански рат није водио на њеној територији), крвопролиће, геноцид, примитивизам, итд. Срби су постали „лоши момци“ и тај имиџ се укоренио у светском јавном мњењу услед дужине трајања информисања водећих светских новинарских агенција и медија у крајње негативном контексту. Тренд је толико постао утицаја да је и данас очигледан у филмској индустрији, па чак и видео играма ратне или кримогене тематике, што има далекосежне негативне последице. Србија се није бранила нити свој бренд ни дипломатским ни медијско-комуникационим средствима, те је сврставана уз Руанду, Ирак, Либерију, иако нема никакве додирне тачке са њима (Перић 2011). Значајно нарушавање имиџа Србије имале су и међународне санкције и рат са НАТО, али и инциденти који су се дешавали спорадично двехиљадитих година, попут убиству француског навијача Бриса Татона у најужем центру престонице, хулиганствима у земљи и иностранству, паљењу амбасада и друго (Vranješ, Jovičić, Gašević 2014, 60).

На основу података коју пружа Блумово рангирање брендова држава (енг. Bloom Consulting Country Brand Ranking), види се да се Србија није у веома повољној позицији као туристичка атракција, а као главни недостаци у брендирању Србије наводе се следеће ставке: Недостатак системског приступа у вези са развојем националног бренда; потцењивање важности националног брендирања за побољшање економског потенцијала земље (извоза, прилив страних инвестиција, туризма), низак ниво финансијског улагања у процес националног брендирања, и као најважније и недостатак маркетиншке и комуникацијске стратегије националног бренда (Cvijanović, Simić, Vukotić 2018, 49).

Србија се тренутно налази између старог имиџа и имиџа који је почео да се развија природним, дакле неконтролисаним путем, а постоји и доста негативних симбола, асоцијација и стереотипа везаних за Србију. Међутим, приликом брендирања Србије, не треба ићи у правцу борбе са негативним имиџом из прошлости. Напротив, Србија треба да идентификује своје кључне, јединствене предности и на истима базира кампању. На тај начин неће изгубити драгоцено време које може да користи на далеко ефективнији начин (Врањеш, Јовичић, Гашевић 2014, 63-64). Иако је територијално Србија мала земља она има много тога да понуди (Cvijanović, Simić, Vukotić 2018, 53), а задатак државе је да осмисли план како да што боље свету прикаже њене вредности.

Иако у Министарству туризма и услуга Републике Србије постоји програм и организациона јединица која се бави овиме, то није довољно да се почне са озбиљним креирањем брэнда Србије. Сам назив јединице довољно говори: Група за развој услуга и националног брэнда Србије Министарства трговине, туризма и телекомуникација. Група располаже малим буџетом, њено пијављивање у јавности је релативно ретко и незапажено, а Портал Србија брэнд који је направила и који одржава има више мањкавости. Даље, у другој половини претпрошле деценије су основана два Савета за промоцију Србије (2007. и 2009.), који су недуго затим распуштена обезбеђена за двогодишњи буџет нису искоришћена, исто као што су оба тендера за истраживања јавног мњења које би програм брэндирања користио су поништена.¹

С друге стране, један од бољих видова медијског промовисања брэнда нације је Еуросонг такмичење, на којем је Србија је била у финалима од 2004–2017, а победа 2008е је сигурно је допринело бољем утиску и већој видљивости светском аудиторијуму, поготово с тога што је Србија била домаћин ове манифестације следеће године (Powell 2014, 10). Видљивости Србије у глобалним размерама свакако су допринеле поједине личности (тенисер Новак Ђоковић и више наших кошаркаша, концептуална уметница Марина Абрамовић), догађаји (фестивали Егзит и Гуча) (Врањеш, Јовичић, Гашевић 2014, 61). Фестивал Гуча један је од најпознатијих фестивала трубе и он је поред Егзит фестивала најпосећенији српски фестивал. Гуча има веома важну улогу у стварању имица Србије и давања народно-руралног идентитета, док са друге стране Егзит утиче на слику Србије као урбане и модерне средине (Krstić 2012, 451). Поред тога, Нови Сад је једна од европских престонице културе 2022. године.

1 На ово се надовезује нагло обустављање сарадње са Морисом Хунцингером (Moritz Hunzinger) неколико година пре тога, једним од највећих светски стручњак за односе с јавностима и брэндирање држава, чије услуге су користиле ЕУ, Немачка, Мајкрософт, БМВ и велики број других фирми и институција. Само ангажовање овог стручњака је било успех, али прекид сарадње је, изгледа, једна од старих српских бољки-кад се добро крене лако се застане и потенцијални ефекти „пусте низ воду“.

КОЦЕПТ ИЛИ МОГУЋЕ СМЕРНИЦЕ ПРОГРАМА БРЕНДИРАЊА СРБИЈЕ

Прва ствар која би Република Србија требало да уради јесте формирање одрживог тела, комисије или савета које се бави овим питањем и има мандат на пет година (ова бројка је узета зато што је дужа од изборног периода и зато што је за процес истраживања ставова јавности и потоњег прављења стратегије брендирања Србије потребно око две године, да би се тек у трећој ушло у имплементацију трогодишњег плана који би требало да проистекне из усвојене стратегије).

Пројекат брендирања Србије захтева ангажман на највишем нивоу и укључивање најстручнијих појединаца из различитих државних и невладиних организација, експерата, академске мреже, итд. Његово реализовање треба да има бесконачан ток, али се стварни резултати могу очекивати тек након неколико деценија. (Anholt 2007, 2009) Ово је природно и логично, те мора постојати добра основа и конкретна идеја коју ће свака влада конкретно и доследно спроводити на нивоу својих максималних могућности, без обзира на исказано (не)залагање претходних.

Почетни корак у процесу креирања бренда Србије, а после формирања надлежног тела/организације би било одређивање циљева брендирања у смислу три нивоа циљева. За то би било потребно постизање сагласности-консензуса са јавностима Србије, међу којима су релевантне политичке партије, веће медијске куће, значајне компаније, академска мрежа и истакнути маркетиншки стручњаци како би се процес брендирања неометано развијао и напредовао. Ти циљеви би се морали дефинисати на стратешком нивоу да би се из њих извукли тактички и оперативни циљеви. Ти циљеви би морали бити повезани са општим циљевима развоја државе на дугорочном и средњорочном плану. Како ово прво не постоји, а ни ово друго није најјасније (постоје званична усмерења државе, али је питање да ли су сва одржива). Ту је свакако најбитније питање баланса између односа са Кином и Русијом и званичним државним одређењем за улазак у ЕУ. Због тога би се ови циљеви могли заменити са тактичким решењима која би се заснивала на сегментима које би требало интензивно брендирати и као брендове развијати. На пример туризам-због многобројних и квалитетних фестивала, поседовања огромног броја регистрованих извора термалних и лековитих вода (који прати и значајан број

бања и рехабилитационих центара),² итд. А како је туризам један од најважнијих и највидљивијих видова промоције националног брэнда, медијско промовисање великих потенцијала које Србија као туристичка дестинација од великог је значаја. Даље, Србија има велики потенцијал и по питању производње и извоза здраве хране, воћа и ракија. Можда би први корак у том смеру било покретање великог, интернационалног фестивала који промовише здраву храну и одговарајући вид исхране (Перић 2008, 425). Србија је земља која баштини значајан број спортских успеха и неки од спортова где смо се највише показали (ако би то била само два, највероватније би то били кошарка и тенис, што је добар баланс-један колективни и један индивидуални спорт, а оба су олимпијска) би исто тако требало уврстити у развој брэнда Србије.

Потом би се приступило умрежавању више министарстава од којих би кључни, у првом прстену били: Министарство спољних послова, Министарство привреде и регионалног развоја, Министарство трговине и услуга, Министарство просвете, науке и технолошког развоја³ и Министарство културе и Министарство омладине и спорта (Перић 2011, 366).

У другом кругу нашле би се нашле све репрезентативне институције, друштва и организације из области културе и уметности, науке, спорта, итд. У овоме би највећи значај имале најуспешније и већ етаблиране организације са наталоженим искуством, или оне које по неком параметру улазе у светски или европски врх: Музеј кинотеке (трећи на свету по броју копија на филмској траци), Музеј Николе Тесле, Музеј ваздухопловства (спада у пет најзначајнијих на свету), Народна библиотека Србије (највећа на Балкану), фестивали као што су: ФЕСТ, БИТЕФ и Октобарски салон (својевремено су се котирали у неколико најбољих на европском нивоу и полако враћају свој сјај) и новији: ЕГЗИТ (више пута проглашаван за најбољи музички фестивал југоисточне Европе и европски музички фестивал), Гуча фестивал (јединствен у свету и привлачи стотине хиљада посетилаца сваке године), Belgrade Design Week (најпрестижнија манифестација овог профила у југоисточној Европи), спортска друштва Партизан и Црвена Звезда (својевремено европски и светски прваци у кошарци и фудбалу), Војномедицинска академија (највећа медицинска установа на Балкану), итд. (Перић 2011, 366).

2 Од којих би значајан број требало реновирати. Држава је започела тај процес, али се он одвија споро и са проблемима „транзиционе“ природе.

3 Чије би основно задужење била едукација о вредностима Србије-интерно брендирање које се преноси на споља.

Такође, интересно је колико има ствари којима се Србија може подичити као мала земља. Поред набојаног била би подужа листа веома успешних српских научника (Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић, Милева Ајнштајн и један савременик - Борислав Стојковић), уметника (нобеловац Иво Андрић, сликари, певачи, глумци, концептуални уметник Марина Абрамовић, дизајнери...), спортиста (Србија је носилац највише светских злата у кошарцу, и већег броја олимпијских, светских и европских медаља у ватерполу, рукомету, одбојци, стрељаштву, кајаку, боксу, рвању, каратеу, шаху, нових у пливању и куглању, има тенисере који спадају у светски врх и др.), као и хиљаде српских цркава и храмова широм Балкана, преко Свете горе до Јерусалима - где само неколицина народа имају свој храм (Перић 2011, 366)

Поред набројаног, многе друге вредности и моменти представљају добру основу за брендирање, али углавном захтевају државну подршку: велики број ендемичних, заштићених и ретких врста флоре и фауне. Од огромног значаја су Винча као колевка најстарије насељене европске цивилизације и спектакуларни Лепенски вир, затим Перућица-једина европска прашума, Ђавола варош, многобројни манастири, Калемегдан, Петроварадин и Смедеревска твђава (међу највећим равничарског типа у Европи).

Србију карактерише и веома специфична, дуга и богата историја.⁴ Такође, Србија од свих земаља на Старом континенту има убедљиво највећи број признатих националних мањина са правима која су често много већа од оних које пружају најразвијеније земље ЕУ својим националним мањинама. Нажалост, много тога је непознато или довољно непризнато у самој Србији, па би један од почетних корака едукација на локалном нивоу, што би као дугорочну последицу имало подизање свести о нашим вредностима, и даље, ширење истих ван оквира Србије.

Даље би се приступило прављењу стратегије која подразумева добијање основе на само за план активности за наредне три године, већ уколико се добро уради основу за све наредне планове. Због динамике односа на светком нивоу, развоја друштва и медија на генералном нивоу, јасно је да се ради о процесу који се непрекидно одвија и контролише, како на нивоу стратегије тако и њених планова и кампања и порука која се пласирају кроз планове. Када говоримо

4 Чак седамнаест римских императора рођено је на подручју наше земље, што представља петину свих владара Римског царства (а међу њима је Константин Велики, једна од најважнијих личности у историји Европе и хришћанства), док је Београд разаран и обнављан 45 пута, а на његовом подручју се водило преко стотину битака, што је готово сигурно светски куриозитет.

о поменутом свакако је потребно максимално поједностављење порука и изузетна прецизност у њиховом упућивању. Порука се мора максимално изоштрирати да би се усекла у свест аудиторијума. Најлогичнији пут јесте изbacивање свих могућих контрадикција у поруци и њено поједностављење које треба да постигне трајну импресију код оних којима је намењена. Други елемент јесте прецизност у одређивању коме се, колико и на који начин она упућује јер ни једна држава нема бесконачни буџет за овакву врсту маркетиншког деловања, а Србија поготово.

Суштина је креирати визуелни идентитет и спојити га са опиפלјивим (производи и услуге, институције, природа, инфраструктура) и неопипљивим вредностима земље (нпр. шарм и хумор народа, култура, систем вредности, отвореност), тако да буде позитивно перципиран од стране јавности. Такође, требало би имати на уму да бренд мора да поседује једну реч у свести аудиторијума. Можемо са великом сигурношћу тврдити која би реч била прва асоцијација при помисли на Шпанију... то би највероватније било море. Реч традиција би вероватно ишла уз Енглеску, банке уз Швајцарску, реч "масовно" уз Кину, нафта уз Кувајт итд. При анализи појма бренда, кључно је да је он везан пре за осећај, који човек осети кад помисли на њега, него на сложену комбинацију карактеристика и квалитета које се могу везати уз одређени бренд. А осећај је нешто што се најлакше може везати само уз једну једину реч. У том смислу, маркетинг Републике Србије треба да лоцира реч која се прва јавља када се помисли на РС и анализира да ли је то реч која подржава (и у којој мери) бренд РС. Претпоставимо да прва асоцијација није позитивна, што представља лошу почетну позицију, али и „сваки почетак је тежак”.

Брендирати земљу-државу, и самим тим и њен народ, је веома комплексна ствар, јер на имиџ сваке земље утиче огроман број фактора, исто као што многе активности тог процеса носе мању или већу вредност. При томе је најбитније схватити да је то на почетку рад на унутрашњем плану, уз који се, у адекватној динамици, укључују активности које су усмерене на споља, попут дипломатије и спољне политике, привреде и туризма, културе и науке, спорта и др. Тек тада се маркетиншки постулати промоције презентују регионалној, континенталној и светској јавност. Добри примери су Шпанија која је ангажовала чувеног уметника Мироа за њен лого уз слоган „Све испод сунца“ (енг. *Everything Under the Sun*) или Нови Зеланд који се интензивно промовисао уз промотивну кампању 100% „Изворни Нови Зеланд“ (енг. *100% Pure New Zeland*)

и постигао драстично повећање туристичког промета у потоњим годинама. То су кампање у којима су учествовали заједно Влада, привредници, уметници, маркетинг стручњаци и невладин сектор, а у координираним акцијама.

ЗАКЉУЧАК

Иако постоји много изазова и претњи, постоји и много предности због којих је потребно дугорочно и планирање и имплементирање процеса брендирања државе. У случају Србије, главне предности могу бити: елиминисање негативних стереотипа, стварање позитивног имица, постизање жељене и могуће светске репутације и утицаја у данашњим и будућим међународним односима, изградња и одржавање туристичке атрактивности за одређену групу туриста (Vranešević, Perić, Marušić 2020, 65). Муго и Мисиани (Mugo, Misiani 2017) објашњавају да је брендирање земље постало толико важно да људи који бирају где ће живети, иду на одморе, раде, образују своју децу у великој мери зависе од перцепција које имају о одређеној земљи (у смислу епитета или придева које приписују одређеној земљи).

Успешна национална стратешка комуникација представља синергију садржаја комуникације и емисију активности, односно интегрисани утицај деловања „слика“ и политка. Њена суштина је у координисаном деловању различитих форми активности, порука, слика и других форми приказивања или ангажовања, чија је сврха и задатак да информишу, утичу или убеду публику у складу са дефинисаним циљевима брендирања. Пројекат брендирања Србије захтева ангажман на највишем нивоу и укључивање најстручнијих појединаца из различитих државних и невладиних организација, експерата, академске мреже, итд. Рад на брендирању Србије би за почетне ефекте имао јачање елана, оптимизма и здравог духа нације, а временом би се резултати тога почели односити и на политичке, економске, културолошке и друге колосеке и довели до побољшања имица у светској јавности, као и код одређених-циљаних јавности.

Кроз процес брендирања земље се потврђују у политичко-дипломатском, привредном, културолошком, спортском и другим погледима. У том смислу, свеобухватни бренд план Србије мора бити изузетно промишљен, изграђен на опсежним и релевантним истраживањима, са прецизном и конзистентном стратегијом примене која се мора темељити на уједначеном ставу владе и њеног сектора, приватног бизниса и народа. Један од основних елемената

такве стратегије је крајње логичан, али се, у српском и балканском контексту, мора истаћи: основно је издвојити добре и позитивне ствари истицати их, а све оне лоше не износити у јавност, већ радити на њиховој поправци. При томе треба превазићи политичке несугласице и страначке интересе (који су често пречи од државних), слабо постојање свести грађана о овом питању, као и недостатак знања из ове области и маркетиншки углавном слабо потковани кадар у државним институцијама (Перић 2011, 367).

Према мишљењу многих социолога, све веће негативне друштвене појаве захтевају период опоравка који не може бити мањи од трајања претходног. Ако бисмо то пренели на процес брендирања Србије и уважили чињеницу да се укореењени ставови аудиторинума (у нашем случају светске јавности), тешко мењају, као и да се против Србије и српског народа води негативна медијска кампања претходних тридесетак година, јасно је да задатак изузетно комплексан и остварљив само на дугорочном нивоу. Реализовање програма брендирања државе треба да има бесконачан ток, али се стварни резултати могу очекивати тек након неколико деценија (Anholt 2007, 2009). Ово је природно и логично, те мора постојати добра основа и конкретна идеја коју ће свака влада Републике Србије конкретно и доследно спроводити са максималним залагањем и упорношћу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anholt Simon, „The media and national image“. *Place Branding and Public Diplomacy*, 2009, 5: 169 – 179. doi: 10.1057/pb.2009.11
- Anholt Simon, *Competitive identity: the new brand management for nations, cities and Regions*, 2007.
- Anholt Simon, „Branding places and nations“ in Brands and Branding, Rita Clifton, John Simmons, 213-226. Profile Books Ltd: London, 2003.
- Bolini Göran, Ståhlberg Per, „Mediating the Nation-State: Agency and the Media in Nation-Branding Campaigns“. *International Journal of Communication*, 2015, 9: 3065-3083.
- Vranješ Marija, Jovičić Dragoljub, Gašević Dragana. 2014. „Brendiranje zemlje kao turističke destinacije – Studija slučaja: Srbija“, *Ekonomija Teorija i Praksa*, 2014, VII(4): 50-65.

- Ijewere Anthony, „Branding of a Country and Nigerian Project“, *International Journal of Research in Computer Application & Management*, 2012, 2(6): 21-26.
- Јовановић Милан, Бренд/Моћ, Art+Media, 2016, 11: 155-162.
- Kaint Dinnie, *Nation branding Concepts, Issues, Practice*. Routledge, 2008.
- Krstić Marija, „All Roads Lead to Guča: Modes of Representing Serbia and Serbs during the Guča Trumpet Festival“, *Etnoantropološki problemi*, 2012, 7(2): 447-470.
- Маринковић Владимир, „Модел управљања брендом у функцији заснивања дугорочних односа са потрошачима“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет организационих наука, 2016.
- Menon Sweta, *Branding and Models of Branding*, International Journal of Research and Scientific Innovation, 2016, III(X): 47-53.
- Moilanen Teemu, Rainisto Seppo, *How to Brand Nations, Cities and Destinations A Planning Book for Place Branding*. Palgrave Macmillan, 2009.
- Mugo Mary, Misiani Peter, „Applying Anholt's National Branding Model, The Case of Kenya“, *Business and Economics Journal*, 2017, 8(4): 1-6. DOI: 10.4172/2151-6219.100033.
- Новчић Бранка, Штавлјанин Велимир „Брендирање нације: анализа бренд идентитета Србије“, *Маркетинг* 46(4): 263-276.
- Perić Nenad, „Branding the State and the Nation (The Case of The Republic of Serbia)“, *ТЕМ*, 2011, 6(2): 361-367.
- Перић Ненад, „Значај политичког лика државе у међународним односима“, у *Зборник: Србија: политички и институционални изазови*, Момчило Суботић, Живојин Ђурић, Београд: Институт за политичке студије, 2008, 1333-1353.
- Powell Aubrie, „Nation Branding and Queer Performance in the Eurovision Song Contest: Austria and Serbia in the Last 20 years“, *WMST*, Fall, 2017, 1-17.
- Sammut-Bonnici Tanya, *Brand and Branding*, Wiley Encyclopedia of Management, edited by Professor Sir Cary Cooper, 2014.
- Starčević Slađana, „The Origin and Historical Development of Branding and Advertising in the Old Civilizations of Africa, Asia and Europe“. *Marketing*, 2015, 46 (3): 179-196.

- Szondi Gyorgy, Public diplomacy and nation branding: conceptual similarities and differences, Discussion papers in Diplomacy, The Netherlands Institute of International Relations Clingendael: Hague, 2008.
- Tinne Wahida, „Nation Branding: Beautiful Bangladesh”. *Asian Business Review* 2013, 2(1): 31-36.
- Vranešević Tihomir, Perić Nenad, Marušić Tatjana, „Nation Brand Measurement – Important or Maybe Not“, u Brendiranje država i nacija: mogućnosti i implikacije, ur. Milijanka Ratković i Nenad Perić, 2020, 63-92. Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo, Fakultet za telekomunikaciono inženjerstvo i Univezitet Union-Nikola Tesla.
- Hakala Ulla, Lemmetyinen Arja, Kantola Satu-Paivi, “Country image as a nation-branding tool”, *Marketing Intelligence & Planning*, 2013, 31(5): 538-556.
- Cvijanović Drago, Simić Nataša, Vukoti Svetlana, “Creating a State Brand: A Brand and Branding Serbia”, *Ekonomika* 2018, 64: 43-54
- Ying Fan, „Branding the nation: What is being branded?“. *Journal of Vacation Marketing*, 2006, 12(1): 5-14.

Nenad Peric

**BRANDING OF THE STATE AND WHY SERBIA WOULD
HAVE TO CREATE A PROGRAMME OF ITS OWN
BRANDING**

Resume

The paper deals with the concept of branding the state as one of the most important in the development of every country, regardless of the initial degree of development. The introductory section shows the different benefits of state branding, as well as the basic steps and concepts used in this process. Through the country's branding process, countries are confirmed in political-diplomatic, economic, cultural, sports and other views. In this sense, Serbia's comprehensive brand plan must be extremely thoughtful, built on extensive and relevant research, with a precise and consistent implementation strategy that must be based on the uniform position of the government and its sector, private business and people. The central part of the work analyses the current and/or initial position of Serbia-which is such because there is no official state strategy or policy to deal with this, and the two attempts, which took place in the second half of the preceding decade, ended infamously. Then the work provides a model-proposal for branding of Serbia, which takes into account the overall state of our country, social and political opportunities, and the problems of organizing complex concepts at the state level. The work concludes with the premise that this process must be started, however demanding and complicated it may be. Realization of the state branding program should have an infinite flow, but actual results can only be expected after a few decades. This is natural and logical, and there must be a good basis and concrete idea that every government of the Republic of Serbia will concretely and consistently implement with maximum commitment and persistence.

Keywords: brand, state, branding process, nation image, Serbia.

* Овај рад је примљен 7. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ИСТОРИЈСКИ, ТЕОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
ПРАВОСЛАВЉА

Огњен Вујовић

НЕМАЊА КАО ПРВОСВЕШТЕНИК.....89-101

Јован Јањић

КЊИЖЕВНО-ТЕОЛОШКА РЕЧ ПАТРИЈАРХА
СРПСКОГ ПАВЛА.....103-119

Зоран Милошевић

ИСТОЧНИ ПАПИЗАМ И ПОКУШАЈ
ПОТЧИЊАВАЊА (ДЕЛА) СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ФАНАРУ.....121-145

Огњен Вујовић*

*Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици,
Правни факултет*

НЕМАЊА КАО ПРВОСВЕШТЕНИК

Сажетак

Чини се да је Свети Сава начинио концепцију о Немањи као првосвештенику српскога народа. То је требало да подупре његову апсолутну световну власт међу својим народом у својој држави. Такође, требало је да трасира исту такву улогу његових наследника на престолу. Савини списи јесу хришћанског, црквеног карактера и као такви имају специфичне термине, појмове и значење. Међутим, Немањина власт је ипак световна категорија чијем оправдању и јачању су ти списи, поред осталог, служили. Зато у њима треба тражити и световну, политичку сврху. Власт је категорија која од када је света и века показује универзалне карактеристике. Римски цареви су се због победе хришћанства морали одрећи божанске улоге, али су се баш зато грчевито држали првосвештеничке улоге. Ту тежњу показује и Савин Немања. Непосредна Божја воља је нужна да створи Завет између Бога и изабраног народа, али је зато Божја промисао довољна да створи првосвештеника.

Кључне речи: Немања, првосвештеник, Свети Сава, Божја промисао, римско царство.

ЦАРУ ЦАРЕВО, БОГУ БОЖЈЕ

Исус Христ је рекао цару цареву, Богу Божје. Рекао је то јер се не вреди расправљати са сујетом принцепса, а истина има свој пут на који император не може да утиче. Ту основну премису треба имати у виду када је у питању схватање природе власти у

* ognjen.vujovic@pr.ac.rs

хришћанском окружењу (о теми природе власти у хришћанском окружењу средњег века више видети Дагрон 2001. О владарској идеологији Немањића видети Марјановић Душанић 1997.).

„15. Тада отидоше фарисеји и на вијећању се договорише како би га ухватили у ријечи.

16. И послаше к њему ученике своје са иродовцима, говорећи: Учитељу, знамо да си истинит и путу Божијему заиста учиш и не обазиреш се ни на кога, јер не гледаш ко је ко од људи.

17. Кажу нам, дакле, шта ти мислиш: треба ли дати порез ћесару или не?

18. Разумијевши Исус лукавство њихово рече: Што ме кушате, лицемјери?

19. Покажите ми новац порезни. А они му донесоше динар.

20. И рече им: Чији је овај лик и натпис?

21. Рекоше му: Ћесарев. Тада им рече: Подајте, дакле, ћесарево ћесару, и Божије Богу.

22. И чувши задивише се, и оставивши га отидоше“ (Јеванђеље по Матеју 22.).

Рим је у императору ујединио власт врховног војног заповедника, врховни политички орган, врховни законодавни, врховну извршну власт, врховног судију и првосвештеника. Пре свега тога, император је сматран божанством. Тако конципирана власт је морала доћи у сукоб са Христом.

На суђењу Христу, Пилат је настојао да брани право императора да буде божанство. Улога императора као првосвештеника је била битна, али је тада била у другом плану. Пошто су световни владари ту могућност да буду сматрани божанством од Константина дефинитивно изгубили, сада им је преостало да пажљиво провлаче и инсистирају на својој првосвештеничкој улози.

ЗАКОНИ И ВЛАСТ

Сам Јустинијан, као последњи римски и први византијски владар, истицао је да врши власт која му је поверена од Бога и уз његову помоћ:

Imperator Justinianus . Deo auctore nostrum gubernantes imperium, quod nobis a caelesti maiestate traditum est, et bella feliciter peragimus et pacem decoramus et statum rei publicae sustentamus: et ita nostros animos ad dei omnipotentis erigimus adiutorium, ut neque armis confidamus neque nostris militibus neque bellorum ducibus vel nostro ingenio, sed omnem spem ad solam referamus summae providentiam

trinitatis: unde et mundi totius elementa processerunt et eorum dispositio in orbem terrarum producta est (Cod. Iust. 1, 17. 1., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>).

Он каже да међу свим стварима не проналази ништа што је створено а да је као власт закона, која и божанске и људске ствари уређује и уклања сваку неједнакост. Наводи да се окренуо преношењу закона који датирају још од оснивања града Рима и Ромула као оснивача и као првог rex-а. Оно се протеже до данашњих времена и никаква људска природа нема способности да га схвати:

Cum itaque nihil tam studiosum in omnibus rebus invenitur quam legum auctoritas, quae et divinas et humanas res bene disponit et omnem iniquitatem expellit, repperimus autem omnem legum tramitem, qui ab urbe condita et romuleis descendit temporibus, ita esse confusum, ut in infinitum extendatur et nullius humanae naturae capacitate concludatur: primum nobis fuit studium a sacratissimis retro principibus initium sumere et eorum constitutiones emendare et viae dilucidae tradere, quatenus in unum codicem congregatae et omni supervacua similitudine et iniquissima discordia absolutae universis hominibus promptum suae sinceritatis praebeant praesidium (Cod. Iust. 1, 17. 1. 1., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>).

Дакле, ни сам хришћански цар Јустинијан се не одриче првог римског краља Ромула од кога у Риму потиче могућност да кључну политичку улогу у законодавству може да носи један човек, *rex*. Јустинијан каже и да је почетак његове кодификације посвећен претходним најсветим принципсима (*primum nobis fuit studium a sacratissimis retro principibus*) с намером да се њихове конституције појасне и да служе свим људима.

Јустинијан је дао овлашћење да се користе само књиге оних старих правника који су од насјветијих принципса имали овлашћење да прописују и тумаче законе (*quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praeberunt*):

Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praeberunt, libros ad ius Romanum pertinentes et legere et eliminare, ut ex his omnis materia colligatur, nulla secundum quod possibile est neque similitudine neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi, quod unum pro omnibus sufficiat. Quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt, quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt, neque nos eorum volumina nostram inquietare dignamur sanctionem (Cod. Iust. 1, 17. 1. 4., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>).

Тиме се чувао патријархални легитимитет и континуитет власти римских императора. Том приликом су називани насјветијима (*sacratissimi principes*) иако је реч о паганима и иако се то чини за време и под налогом самог Јустинијана као хришћанина. Дакле, власт је задржала логику и терминологију римског политичког живота од пре хришћанства.

Јаволен каже, а Јустинијанова комисија то задржава, да императорово добротинство које произлази из његове божанске природе треба широко тумачити:

Iavolenus libro 13 epistularum, Beneficium imperatoris, quod a divina scilicet eius indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus (D. 1. 4. 3., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>). То на најликровитији начин потврђује да се император тешко одрицао своје власти и у духовној сфери. Где год је могао провлачио је такву идеологију и такве одредбе.

Првосвештеничка власт је уско везана за власт породичног старешине. Само је отац фамилијас имао право живота и смрти у односу на своје укућане (*ius vitae ac necis*). Од Августа то је право припадало императору као великом старешини римске политичке породице. То је подразумевало и овлашћење да протерује прекршиоце његове воље и закона. Све је то било везано искључиво за императора. Тако се и у Дигестама наводи да то право немају његови заступници:

Curatores Caesaris ius deportandi non habent, quia huius poenae constituendae ius non habent (D. 1. 19. 3. пр., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>).

Дакле, заступници цара немају право да депортују било кога (да шаљу у прогонство), јер не могу да одређују такву казну.

Не могу ни дозволити било коме да се врати:

Deinde neque redire cuiquam permittere possunt idque imperatores nostri Severus et Antoninus ad libellum Hermiae rescripserunt (D. 1. 19. 2., <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>).

У таквој конотацији је устанак на императора малтене представљао устанак на отац фамилијаса целокупне римске политичке породице. То је био устанак на самог Ромула као архетип и Генија римске државе. Оваква схватања су у основи задржана током целе византијске историје. Власт се држи своје логике која је формирана пре хришћанства.

ВЛАСТ И ПРВОСВЕШТЕНИК

Када је у питању српска средњовековна историја онда је владар заиста био и биолошки отац будућег наследника и првосвештеника. Тако сазнајемо да архиепископ Данило није развијао култ Драгутина, брата краља Милутина. Приказивао га је као иделаног владара, али је актуелни „краљ наредио да не ваде његово тело из гроба ако се јаве знаци чуда, јер је хтео и после смрти да буде кажњен за свој грех што је устао против оца“ (Поповић 2020, 73). Дакле, онај ко се дрзне да устане против оца и актуелног првосвештеника губи могућност да буде отац наследника престола и првосвештеника. Ово је ситуација која је донекле слична ранијој. Сетимо се Вукана и његовог устанка на очеву вољу да Стефан буде наследник престола.

Чудо мироточења је део те традиције. Кроз ово чудо се „милост светости богоугодног владара шири на читаву заједницу која му је била поверена да њоме влада“ (Милојевић 2018, 71). Може се рећи да је канонизација владара у ствари својеврсна потврда оправданости његове првосвештеничке улоге.

Како на политичку сферу проширити легитимитет који има отац породице? На ово питање је римски пагански свет различито одговорио у односу на каснију државу у којој је хришћанство било од пресудног религијског значаја. Римски пагански свет је једноставно почео да посматра императора као оца политичке породице јер је реч о његовој божанској природи. Дакле, император је божанство и првосвештеник. Хришћанство не дозвољава да човек, па био то и сам император, себе прогласи за Бога. Али, су императори од Константина некако гледали да се грчевито држе улоге првосвештеника. Мада су били свесни да је у новим условима то концепцијски немогуће, трудили су се да преко председавања црквеним саборима то колико толико чине. Легитимитет првосвештеника је требао да подупре политичко првенство.

У сваком случају, из Савиног житија Светом Симеону, видимо да је истицана Немањина улога духовног оца повереног му народа. Преко тога је подупирано и његово несумњиво политичко првенство. Дакле, Немања је био нека врста првосвештеника свог народа.

О теми природе власти у држави Немањића је написано доста научних радова (вид. Гроздић 2016, 307-323). Аутор овог чланка је претходно обрађивао питање наслеђивања власти у Немањиној држави (Вујовић 2020, 111-130). Ту је питање природе власти приказано кроз неколико слојева, од којих је један оличен

у концепцији Старозаветног оца породице. Отац породице се мора поштовати и он представља породицу не само међу људима, него и према Богу.

Овом приликом је акценат стављен на својеврсну улогу владара као првосвештеника. Ради се о томе да патријархално схватање власти одговара моћним политичким господарима и да они у томе показују неке сличности иако их раздвајају векови. Власт је непоправљива у показивању извесних апсолутистичких тенденција без обзира о којем је времену реч. Све је то толико слично паганском Риму.

Немања није себе видео само као оца своје породице, већ и као оца своје политичке породице, пре свега оца властеле и бољара. То су они са којима је непосредно и стално комуницирао.

„Мир буди вама, властело моја и бољари! Мир буди и вама млађи, које вас отхраних од рођења матера ваших! Мир буди вама свима, стадо Христово духовно, које ми Бог предаде, и напасавши вас сачувах неповређене, као добар пастир душу своју полагајући за вас. Зато вас молим, држите упутство моје, оца вашег. “Бога се бојте, цара поштујте”, просвећујући цркве, да и оне вас просвете, епископе слушајући, јереје имајући у част и према монашком чину имајући смерност, да се моле за вас. А ви међу собом правду и љубав имајући, не заборављајте милостиње. И “благодат Господа нашега Исуса Христа и љубав Бога и Оца и заједница Светога Духа нека буде са свима вама. Амин“ (Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

Називом властела се означавао највиши друштвени слој, као и називом бољари (Ивановић 2020, 121). Овом приликом се Немања обраћа свима који су присутни на државном сабору на којем је предао власт своје сину Стефану. Обраћа се свима као отац. Обраћа се и млађима (овде се вероватно мисли на представнике друштвених слојева који су нижи од властеле и бољара, а који су били присутни на сабору) које је каже отхранио од њиховог рођења. То имплицира да им је он свима играо улогу оца, хранитеља. Не само млађима, него и властели и бољарима, јер их све моли да држе упутство њега, њиховог оца. Он је свима присутнима духовни отац, а то уједно имплицира да су му дужни и политичку послушност.

Римски цареви се никако нису могли потпуно одрећи своје првосвештеничке улоге. Видимо да је и цар Константин председавао црквеним саборима. Из овог Житија видимо да се ње ни Немања не одриче потпуно. Барем је Свети Сава подвлачи. Како другачије да

буде духовни отац, а то значи и политички отац народа којим влада?

У Византији, Ромејском царству, цар је сматран заштитником правоверног Хришћанства. То је основна мисија царства. Владари се поистовећују са старозаветним представама о Давиду и представама о члановима његове владарске лозе, па тако и у средњевековној Србији (Вујовић 2020, 114).

Хришћанство се пак обраћа нашој савести. Из Житија Светом Симеону видимо да се Свети Сава разобличава и клечи и говори о својој савести. Она је у центру његовог духовног прочишћавања. Видимо то када се обраћа своме оцу који је на самрти.

„А ја павши ничице на његове пречисте ноге, са сузама говорих:

- Многих и великих дарова насладих се од тебе, блажени господине мој, Симеоне! Заборавих све, ја јадни и неблагодетни, помешах се са несмисленом стоком и уподобих се њима, бивајући убог добрим делима, а богат страстима, пун срама, лишен слободе у Бога, осуђени од Бога, оплакани од анђела, на смех бивајући бесима, обличаван од своје савести, злим делима својим посрамљен. И пре смрти мртав сам, и пре суда сам себе осуђујем, пре бесконачне муке сам себе мучим очајањем. Због тога, припадам ка пречасним ногама твојим клањајући се, не бих ли ја, неисправљени, због твојих пречасних молитава, неко мало олакшање добио у страшни онај долазак Господа нашега Исуса Христа!“ (Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

Монаси су својом скромношћу чувари и васпитачи савести друштва. Свети Сава даје пример самопокајања. Не може се рећи да политичари, па и сам Немања док је вршио власт, редовно примењују такво самопокајање. Из овог Житија и не можемо видети да је Немања такво нешто радио пред самим Сабором пред којим је предавао власт сину Стефану. Пре видимо да је наступао као отац, саветом и наредбом, а не покајањем.

Немања се брине о црквама и оставља свога сина, наследника престола, да се о њима брине и о свештенству. Зар то није у основи уога једног првосвештеника? Наравно да се таква титула не спомиње изричито, али се њене суштинске надлежности помињу као надлежности владара.

„И макар и недостојан да се наречем слуга Христов Симеон монах, благослових га сваким благословом, као што благослови Исак Јакова сина својега, да он напредује у сваком делу добром у владавини својој, и да буде добросрдан према крстијанском свету,

и да се брине за цркве и за оне који служе у њима, и да не буде никако зазоран од Творца свих и Господа“ (Свети Сава, Хиландарска повеља Симеона Немање, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

Често се каже да се основна дужност властеле огледала у ратовању у корист владара (Ивановић 2020, 122.). Међутим, то је само један сегмент и свакако не основни. Основна дужност властеле је у најширој послушности према владару, а нарочито у поштовању његове улоге у очувању вере и Цркве.

„И тако, пославши, скупи своју благородну децу и све изабране своје бољаре, мале и велике, и скупивши их ка себи, поче им говорити учећи:

- Чеда моја вазљубљена и од мене отхрањена, ево знано је свима вама, како Бог својим промислом постави мене да владам над вама, и какву озлобљену земљу нашу примих у почетку, и помоћу Божјом и пресвете Владичице наше Богородице, колику моћ имађах, не облених се нити покоја дадох себи, докле све не поправих. И Божјом помоћу додадох вам у дужину и ширину, што је знано свима. А све вас, као и своју децу, отхраних, све до сада, и научих вас да се држите вере правоверне. “А многи иноплеменици устадоше на ме и опколише ме као и пчеле сат, но именом Господњим противљах им се и одолех њима”. Зато и ви, чеда моја вазљубљена, не заборављајте учења свога и правовернога закона, који сам ја установио. Јер, држећи ово, имаћете Бога као помоћника себи и пресвету Госпођу Богородицу, и моју, иако грешну, молитву. А мене сада отпустите, владара свога с миром,” да виде очи моје спасење, које је спремио пред лицем свију, светлост за откриће народима и у славу вама, пастви мојој“ (Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

У овом Савином делу је за нашу тему врло важна реченица : „А све вас, као и своју децу, отхраних, све до сада, и научих вас да се држите вере правоверне“. Немања каже и да је он установио правоверни закон. Видимо да поданике посматра као што отац посматра своју децу и као што патер фамилијас као првосвештеник породичног култа схвата своју улогу чувара тог култа.

„А он, блажени старац, саветова их премудрим речима као отац да престану са риданем и сузама; а Божјом вољом изабра благороднога и љубљенога сина Стефана Немању, зета боговенчаног кир Алексија, цара грчкога, и овога им предаде говорећи:

- Овога имајте у место мене, добри корен који је изишао из моје утробе, и овога постављам на престо Христом дароване ми владавине!“ (Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

Посаветова их као отац, што значи да је то добронамеран, али и савет који се не доводи у питање. Ово је схватање које имплицира да је власт над државом аналогна власти патер фамилијаса над породицом. С тиме што је овде реч о хришћанској породици (Вујовић 2020, 120).

Треба се подсетити да је први император Август званично називан Оцем отаџбине (*Pater Patriae*).

Византија, која је Србији служила као узор и у овом погледу је била наслоњена на традицију Старог завета када је реч о схватању природе царске власти. У тој традицији отац породице игра кључну улогу.

Теодор Валсамон је био канониста који је дефинисао царско свештеничко достојанство у време Манојла Комнина и Исака II Анђела. Валсамон је био „нека врста патријарховог главног заменика“ (Дагрон 2001, 299). Он назива цара *pontifex* - ом. „Цариградски канониста зна да хришћанство нема никакав верски континуитет са паганством и никада не би поистоветио паганског свештеника са епископом само на основу назива. Међутим, цар архијереј није само хришћански цар. Он чини део оног низа владара, од Мелхиседека до Давида, од Давида до Августа и од Августа до Константина, који су свесно или несвесно имали одређену улогу у икономији спаса“ (Дагрон 2001, 313). Међутим, овом Дагроновом закључку треба додати да су чак и римски хришћански цареви континуитет своје власти везивали и за Ромула. То смо могли видети из цитираних одредби Јустинијанове кодификације. Ни Византија се није хтела одрећи римског политичког наслеђа.

Све што се дешава представља само етапу ка коначном циљу, ка крају света и судњем дану. Зато није било ни раскида са старозаветним узорима (Дагрон 2001, 313). Поред тога, помазање царева брише раније грехе и доноси апостолску и пророчку харизму (Дагрон 2001, 315).

БОЖЈА ПРОМИСАО

Свети Сава је много пажљивији у одабиру речи којима истиче очеву првосвештеничку улогу. Никако не употребљава паганску терминологију. Тако је познато да у Житију Светога Симеона Немање свога оца упоређује са Исаком (вид. Вујовић 2020, 119-126). Треба се подсетити једне друге ствари када је овај пример у питању. Наиме, Исак је, као и Аврам, пре њега, непосредно комуницирао са Богом.

„2. И јави му се Господ и рече: немој ићи у Мисир, него сједи у земљи коју ћу ти казати.

3. Сједи у тој земљи, и ја ћу бити с тобом, и благословићу те; јер ћу теби и сјемени твојему дати све ове земље, и потврдићу заклетву, којом сам се заклео Авраму оцу твојему“ (Прва књига Мојсијева 26).

Видели смо да Савин Немања изговара да му је Бог поверио народ на чување и владање као пастиру. Рекло би се, Бог непосредно. Наравно, нема непосредног дијалога као када је реч о Исаку и Авраму, него се помиње промисао Божја. Међутим, само поређење Немање са Исаком има велики значај који имплицира доста тога.

Овом приликом се намеће примедба да није јасно зашто Свети Сава, када је правдао очев чин којим је супротно начелу примогенитуре одредио наследника, није указао на пример када је Бог кушао Аврама. Ту је реч о томе да је воља оца за чланове породице беспоговорна, јер је Божја воља, коју отац само извршава, беспоговорна.

„2. И рече му Бог: узми сада сина својега, јединца својега милога, Исака, па иди у земљу Морију, и спали га на жртву тамо на брду гдје ћу ти казати.

3. И сјутрадан рано уставши Аврам осамари магарца својега, и узе са собом два момка и Исака сина својега; и нацијепавши дрва за жртву подиже се и пође на мјесто које му каза Бог“ (Прва књига Мојсијева 22).

Овде Бог непосредно захтева од Аврама да нешто учини. Такве непосредне Божје заповести није било када је реч о Немањиним одређивању свога наследника. Међутим, Свети Сава се можда могао позвати на Божју промисао која је управљала Немањиним поступцима, као што му је и поверила на управу народ и земљу. Овим примером би концепцијски итекако могао да ојача очеву заповест, као и заповест његових наследника, јер је у крајњој линији реч о неупитној Божјој вољи.

Оно што Свети Сава ипак не пропушта је да Немању назове другим Аврамом.

„И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Авраам странопримац, земаљски анђеол, небески човек“ (Свети Сава, Житије Светога Симеона Немање, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html).

Бог је начинио завет са Аврамом: „18. Тај дан учини Господ зајет с Аврамом говорећи: сјемуу твојему дадох земљу ову од воде Мисирске до велике воде, воде Ефрата“ (Прва књига Мојсијева 15).

Таквог завета нема са Немањом. То Свети Сава није ни могао да тражи, али је зато конципирао улогу свога оца као улогу првосвештеника свога народа.

Непосредна Божја воља је нужна да створи Завет између Бога и изабраног народа, али је зато Божја промисао довољна да створи првосвештеника.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вујовић Огњен, „Свети Сава и тумачење природе власти и њеног наслеђивања у Немањиној држави“, *У 800 година аутокефалности Српске Православне Цркве*, ур. Огњен Вујовић, Дејан Мирковић и Душко Челић, 2020, 111-130. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Гроздић Д. Борислав, „Схватање о извору и пореклу државне власти – прилог изучавању политичке философије Немањића“, *Српска политичка мисао*, 2016, 51 (1): 307-323.
- Дагрон Жилбер, *Цар и првосвештеник*, студија о византијском цезаропапизму (превео са француског Владан Тријић). Београд: Сlio, 2001.
- Ивановић Милош, „Властела у време владавине Стефана Првовенчаног“, *У Зборник Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Александар Раствојић, 2020, 119-137. Београд: Историјски институт Београд.
- Марјановић Душанић Смиља, *Владарска идеологија Немањића*, дипломатичка студија. Београд: Српска књижевна задруга: Свети архијерејски синод Српске православне цркве: Сlio, 1997.

- Милојевић Снежана, „Чудо непропадивости тела и мироточења светих у српској житијној књижевности“. *Philologia Mediana* 10: 2018, 65-78.
- Поповић Мирослав, *Стефан Драгутин – верска политика и култ, прилози за биографију*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2020.
- Свети Сава, *Житије Светога Симеона Немање, Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић 1986), Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html, 19.06.2022.
- Свети Сава, Хиландарска повеља Симеона Немање, *Сабрани списи*, књига друга (језичка верзија: Лазар Мирковић и Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић 1986), Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, https://www.rastko.rs/knjizevnost/liturgicka/svsava-sabrana/svsava-sabrana_06_c.html, 19.06.2022.

Ognjen Vujovic**NEMANJA AS A HIGH PRIEST****Resume**

It seems that Saint Sava conceived Nemanja as the High Priest of the Serbian people. It should support his absolute secular rule among his people in his country. It was supposed to trace the same role of his heirs to the throne, also. Sava's writings have Christian, ecclesiastical character and as such have specific terms, concepts and meanings. However, the Nemanja's government is still a secular category whose justification these writings served, between all. That is why we should look for a political purpose in them. Power is a category that has shown universal characteristics. Due to the victory of Christianity, the Roman emperors had to give up of the divine roles, but that is exactly why they keep the role of High Priest. Sava's Nemanja teaches us that, also. There are necessary immediate will of God to create The Old Testament between God and the chosen people, but God's providence is enough to create a High Priest.

Keywords: Nemanja as High Priest, Saint Sava, God's providence, Roman Empire.

* Овај рад је примљен 16. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

*Јован Јањић**

Институт за политичке студије, Београд

КЊИЖЕВНО-ТЕОЛОШКА РЕЧ ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ ПАВЛА

Сажетак

Реч великих људи, оних људи који реч своју оваплоћују у дело од свељудског значаја, превазилази језичке баријере. Таква реч се тражи, у људској тежњи за откривањем тајни и за проширивањем видика (са)знања. Један од људи из нашег времена чија реч се тражи, из чије речи се учи, јесте српски духовни поглавар с размеђа другог и трећег миленијума, патријарх Павле (1914-2009). Патријарх српски Павле од својих савременика препознатан и представљан је као свети човек („светац који хода“). И сами поједини поглавари других цркава и верских заједница у свету говорили су да је он највећи духовник свога времена. Као такав човек, он је, животом, речју и делом својим, скретао пажњу јавности, не само у сопственом народу, него и у другим народима. На повећано интересовање за реч патријарха Павла утицало је и то што се он нашао на челу Српске православне цркве у тешким друштвеним приликама, у време грађанских ратова на подручју бивше СФР Југославије и иностране (НАТО) агресије на српски народ, односно на Републику Српску и СР Југославију (Србију и Црну Гору). Поглед патријарха Павла на живот човека и народа, као и његов однос према догађајима који су се збивали у времену у којем се нашао, били су повод да многи медији из света затраже и сачине интервју са њим. Сама личност, односно животни пут који је прошао патријарх Павле, с обзиром на духовне домете које је достигао, изазивали су пажњу јавности. Зато ће још за време његовог живота отпочети писање и превођење књига у којима се предочава његов живот и његова реч. Наставиће се то поготово после његове смрти.

* Имејл-адреса: jovan.janjic@ips.ac.rs

Кључне речи: Патријарх Павле, будимо људи, реч, живот, духовност.

Светост патријарха српског Павла пред светом постаје видљива нарочито откад је изабран и ступио на највишу црквену дужност. Јер, сама та дужност, поготово у тешким друштвеним приликама, у којима је био предстојатељ Српске православне цркве – када је вољом великих сила у свету и сецесионистичких снага у бившој Југославији, с новим државним границама, преуређиван овај део света – није допуштала склањање у монашку осаму, већ је наметала потребу великог ангажмана на друштвеној позорници.

Пошто је патријарх Павле, из свог јасног и чврстог духовног опредељења, сваку дужност схватао као обавезу „служења“ (Јањић 2014, 96), он је и с позиције архијереја, односно црквеног поглавара, али и као појединац, прихватао се и изазова текућег световног живота народа – чинећи колико до њега стоји и колико је у његовој моћи да се ти изазови савладају и каналишу ка најбољем решењу.

Сама дужност поглавара једне помесне цркве, поготово у приликама када се народ у којем та црква делује налази у великим тешкоћама и пред великим испитима кроз које ће се одредити његов даљи пут, захтева изјашњавање не само по духовним, него и по другим животним питањима. А патријарх Павле за првојерарха Српске православне цркве изабран је у време распада дотадашње државе Југославије, када ће доћи до грађанских ратова на њеним рушевинама, а онда и до иностране (НАТО) агресије на српски народ, који се противио насилном мењању државних граница на његову штету, до међународне изолације и разних лажних оптужби у свету против српског народа, да би се кроз такве притиске лакше издејствовало остварење неких (туђих) интереса на рачун српског народа, када ће доћи до разарања и урушавања привредног система и до осиромашења народа, и када ће, увелико баш услед таквих околности, доћи до слабљења моралних и нарушавања других истинских вредности.

Патријарх Павле у свим приликама – у разговорима од „обичног човека“ до највиших светских представника, у својим беседама и проповедима, у својим текстовима и писаним саопштењима, и уопште у свом поступању и делу – увек је полазио од јеванђељских принципа, залажући се за односе међу људима на темељима општег добра: Истине, Правде и Љубави (Јањић 2014а, 79-80). Стајао је уз свој народ, али за свој народ није тражио ништа више од онога што је захтевао и за друге народе. Његов принцип

био је: „Једна мера за све.“ (Јањић 2014, 145-149)

Бити духовни поглавар једног народа, значи бити на његовој најистакнутијој друштвеној позорници. А кад дође до крупних друштвених догађања, онда и та позорница нађе се под јачим светлима и изоштренијим погледима јавности. Самим тим и њени учесници. Нашавши се у таквим приликама, патријарх Павле већ убрзо по ступању на дужност примата Цркве доживљаван је као „свети човек“, као „светац који хода“ (Јањић 2014, 9-10; Лаврентије 2007, 175). И од поглавара других цркава и верских заједница у свету представљан је као један од највећих духовника свога времена (Јањић 2014, 6, 241, 242, 265; Лаврентије 2007, 175).

Све то било је подстицајно да многи медији из света затраже и сачине интервјуе са патријархом српским Павлом¹. Поред тема које су се тичале духовне стране живота човека и народа, предпочаван је и поглед патријарха Павла на актуелна друштвена збивања, поготово на канонском подручју Српске православне цркве, односно на простору бивше Југославије, услед ратова који су се догодили. Без обзира на које теме говорио, и кроз ове разговоре могло се увидети да се код њега, на изванредан начин, брише граница између Библије, Литургије и свакодневице (Вукашиновић 2011, 18-19).

Нажалост, дешавало се да неки медији из света, тенденциозно, вероватно из политичких разлога државних руководстава земаља из којих долазе, непотпуно или погрешно пренесу речи патријарха Павла. Због тога, када су могле наступити последице по народ, захтевао је да се то демантује. А у неким ситуацијама, на то би само рекао: „Бог ми је сведок да никада тако нешто нисам ни помислио, а камоли рекао!“ (Јањић 2014, 110), или би, утешно, као и увек, с вером, казао: „Чуо је Онај горе!“ (Јањић 2014, 158)

Пошто је од почетка рата у бившој Југославији текао и пропагандни рат, искривљивањем слике реалног стања, фалсификовањем чињеница и изношењем разних нестина, па и погрешним презентовањем речи патријарха Павла (Јањић 2020, 121-137), Српска православна црква у САД и Канади издала је двојезичну (на српском и на енглеском језику) споменицу о посети тадашњег српског духовног поглава Северноамеричком континенту, у јесен 1992. године (*Споменица* 1992). У књизи су извештаји о посетама Патријарха српској заједници и српским светињама на овом континенту, о разговорима са високим представницима

¹ Неки од интервјуа накнадно су објављени и у Сабраним делима патријарха Павла. Погледати: Патријарх српски Павле, *Интервјуи, I-II*, Сабрана дела, књиге III и IV, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2011.

других православних цркава и других верских заједница, као и о разговорима са утицајним личностима из политичког живота САД и Канаде, али и целог света. Том приликом српски патријарх био је и у седишту Организације уједињених нација у Њујорку, где је разговарао са генералним секретаром Бутросом Галијем, а потом ће се у Вашингтону, у Стејт Департменту, састати и са америчким државним секретаром Лоренсом Ингелбергом. У књизи је пренето шта је све ко рекао у тим разговорима. Ту су и Ингелбергове речи које на посебан начин предочавају хришћански лик српског духовног поглавара. Амерички државни секретар тада је, поред осталог, рекао: „Нажалост, има толико зликоваца, а мало јунака. Сад разговарам са једним јунаком.“ (Споменица 1992) У споменици су штампани и интервју које је патријарх Павле дао приликом те посете Сврсној Америци.

Утиске о патријарху Павлу и речи његове у иностраној јавности нису проносили само новинари и политичари, него и многе друге личности које су биле у прилици да се са њим упознају.

Јерменски писац Бабкен Симоњан срео се са патријархом Павлом на Косову и Метохији, у Пећкој патријаршији, за време грађанских ратова у Босни и Херцеговини и у Хрватској, 1994. године. Тај сусрет он ће описати и касније, у форми путописа, објавити у листу *Ај зинвор* (*Ај зинвор*, Јереван, 19-26. јун 1999), а онда и у својој књизи *Грумен земље српске* (Симоњан 2017, 193-206).

Симоњан овако описује српског духовног поглавара: „Све време разговора, на сувоњавом мраморном патријарховом лицу пресијава се нека непојмљива доброта. Говорио је полако, али у свакој његовој речи могла се осетити туга и брига за спасење православног света. Помињао је стотине хиљада зверски побијених Срба у Јасеновцу и другим логорима смрти који су постојали за време такозване Независне Државе Хрватске.“

Пошто је то и даље било време великих притисака и уцена из света, као и медијске пропаганде, пре свега из западноевропских земаља и САД, уперених према српском народу, патријарх Павле изговара и ове речи, а Симоњан записује: „Сви су нам окренули леђа. А ми једино к Богу подижемо очи, с надом, очекујући спасење. Многима се не свиђа праведни пут који смо изабрали.“

Јерменски писац био је задивљен ликом и личношћу српског првосвештеника, па на крају описа овог сусрета записује: „Он се распитивао о стању јерменских цркава и споменика, о јерменским духовним центрима изван Јерменије, шаљући поздраве с најбољим

жељама Јерменској апостолској цркви. И на растанку, са осмехом радости и доброте на лицу, даје ми благослов, који ће ми бити као путоказ и као звезда водиља на мом даљем путу...“

Патријарх српски Павле био је све више присутан у јавности и других народа; пре свега, кроз писање тамошњих медија о њему, али и кроз друге видове упознавања, поготово ако је био у посети у некој од тих земаља. Сама личност и живот патријарха Павла имали су поштовање и изазивали су пажњу јавности. А потом сама реч његова, како у домаћој, тако и у иностраној јавности, узимана је као својеврсни духовни оријентир. То ће онда подстаћи и објављивање књига о њему и књига с његовом речју.

Увидевши какав углед у свету, поготово у православним земљама има патријарх Павле, амбасадор Републике Србије у Белорусији Срећко Ђукић, 2007. године, предложио је Српској патријаршији да се, поводом тадашње 50-годишњице архијерејске службе овог великог српског духовника, на руском језику објави књига са његовим духовним поукама. (Према личном сведочењу амбасадора Срећка Ђукића аутору овог дела)

Из Српске патријаршије у Београду стигло је дванаест изабраних текстова патријарха Павла, на различите теме, претходно објављених у његовом тротомном делу *Да нам буду јаснија нека питања наше вере*. Били су то текстови: „Став Православне цркве према слободи воље и предестинацији (предодређењу)“, „Непроменљивост канона и живот савременог човека у Цркви“, „Бесмртност душе и смисао вере у загробни живот“, „Где се налазе рај и пакао“, „Који дух се јавља спиритистима“, „О хули на Духа Светога“, „Шта ће бити са душама оних који нису упознали хришћанство и умру ван крила Цркве“, „Крштење детета некрштених родитеља“, „Пост у Православној цркви“, „Може ли се причестити болесник по узимању лека“, „Може ли жена за време менструалног периода причешћивати се и посећивати храм“ и „Дан празновања Светога Саве“ (Павле 1998).

Амбасадор Ђукић предложио је искусном преводиоцу, добром познаваоцу српског језика др Ивану Алексејевичу Чароти, професору књижевности на Белоруском универзитету у Минску, да преведе добијене текстове и сачини књигу. Професор Чарота је прихватио; настала је књига с насловом који је упућивао на изворно дело, из ког је настала: *Да појаснимо нека питања наше вере*, и с поднасловом: *Одговори на питања о животу савременог човека у Цркви* (Патријарх Србски Павел 2014). Била је то прва књига патријарха Павла објављена на неком иностраном језику.

С обзиром на то да је тада у Белорусији још увек био доминантан руски језик, књига је објављена на овом језику. А то је отворило пут њене дистрибуције, како у Белорусији, тако и у Русији и у Украјини, па је почетни тираж од 4.360 примерака за кратко време распродат. (Према личном сведочењу амбасадора Срећка Ђукића)

Приватна издавачка кућа („Издательство Дмитрия Харченко“) прихватила је да без икакве надокнаде, о свом трошку, објави ово дело, увидевши колико интресовање влада за реч патријарха Павла. (Исто)

Добра књига у добром преводу је културни догађај. Показало се то и овога пута. У Културном центру Минска приређена је промоција књиге под именом патријарха српског Павла. Пратили су је изложба икона које је осликавала супруга српског амбасадора Вера Ђукић, наступ Великог црквеног хора Белоруске православне цркве, као и други пригодни духовно-културни садржаји. О тек објављеној књизи и њеном аутору говорили су егзарх Белоруске православне цркве митрополит Филарет, српски митрополит (црногорско-приморски) Амфилохије, амбасадор Србије Срећко Ђукић и преводилац и приређивач И. А. Чарота. Догађај овај био је изузетно посећен, а имао је и велики одјек у белоруским медијима. (Исто)

Проширено издање истог дела, овог пута под насловом *Утврђује ме само вера* (Патриарх Сербский Павел 2011), професор Чарота приредиће и објавиће четири године касније (2011), код истог издавача, у тиражу од 3.000 примерака, уз напомену да се оно објављује уз сагласност Издавачког савета Белоруског егзархата Руске православне цркве². Књига је допуњена сведочењима истакнутих савременика (познаника) патријарха Павла о њему и преузетим деловима књиге на српском језику о овом српском првојерарху од Јована Јањића *Будимо људи* (Јањић 2007).

Касније ће професор Чарота превести и књигу прича српског писца Драгана Лакићевића *Штап патријарха Павла*, која ће бити објављена у тиражу од 12.040 примерака (Лакичевич 2014).

Интересовање за личност и реч патријарха Павла владала је и у земљама које нису већински православне. Још за овоземаљског живота великог примата Српске цркве, Срби из Француске предложили су да се о њему штампа књига на француском језику. Затражено је да се објави књига Јована Јањића *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла*, објављена на српском језику, уз знање и

2 Решење № 192 от 12. 01. 2011.

благослов главног јунака овог дела (Лечић 2014, 317), још 2006. године. Дело ово (*Soyons des homes: Vie et paroles du patriarche Serbe Paul*), у којем је ауторизована реч патријарха Павла, 2008. године, објавила је Западноевропска епархија Српске православне цркве, са седиштем у Паризу (Јанјић 2008). Почетни тираж од 1.000 примерака за кратко време је исцрпљен, па је уследило ново издање, у истом тиражу. Недуго по упокојењу патријарха Павла, 12. марта 2010. године, књига је представљена у Културном центру Србије у Паризу. Овом догађају, поред осталих, присуствовао је и тадашњи амбасадор Србије у Француској Душан Т. Батаковић. (Тањуг 2010)

Вест о упокојењу патријарха српског Павла, 15. новембра 2009. године, под ознаком „хитно“, пренели су многи светски медији (*Политика*, Београд, 16. новембар 2009, стр. 5). А многи од њих имали су своје извештаче и са сахране, четири дана касније. У њиховим извештајима истицани су високи духовни домети овог „светог човека“. Тако, руска државна агенција *Итар Тас (ИТАР-ТАСС)* истиче да „смиреност и скромност патријарха, са необичном чврстином духа и чврстом вером, биле су познате далеко изван Србије“. Подсећа се да су патријарха Павла још за живота многи сматрали свецем и да је он са својом Црквом и својим народом проживео једну од најтежих историјских етапа. Британска агенција *Ројтерс (Reuters)* напомиње да је Патријарх „предводио обнову вере након више деценија комунистичке владавине“. А амерички листови *Лос Анђелес тајмс (Los Angeles Times)* и *Чикаго трибјун (Chicago Tribune)* истичу да је патријарх Павле за време ратова у бившој Југославији осуђивао насиље, без обзира с које стране оно долазило... (Лубардић 2009, 77)

Вест о упокојењу патријарха српског Павла медији, не само на канонском подручју Српске православне цркве, него и у свету, узели су као повод да, свако на свој начин, предочи неко причу о њему (Јанич 2009).

Те 2009. године књига *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла* била је најтиражнија књига у Србији, Црној Гори и Републици Српској (*Вечерње новости* 2010). Крајем 2009. и почетком 2010. године само код једног издавача, Компаније „Новости“, у Београду, штампано је и одмах распродато 56.000 примерака овог дела (Вукотић 2019, 329). А у току 2010. године Православни Свето-Тихонски хуманитарни универзитет у Москви ово дело објављује, под истим насловом („*Будем људьми!*“: *Жизнь и слово патриарха Павла*), на руском језику (Јанич 2010). Према уговору потписаном са аутором, предвиђено је да се то, прво издање штампа у тиражу

од 15.000 примерака³.

Потом (2013) исти издавач – Православни Свето-Тихонски хуманитарни универзитет из Москве – преузима објављивање и друге књиге истог аутора, Јована Јањића, *Будимо људи: поуке и поруке патријарха Павла (Будем слушати Бога! Поучения и наставления Патријарха српског Павла)*, у издању од 12.000 примерака (Јнич 2013). Ова књига, пошто је и по садржају и по форми својеврсни духовни поучник за сваки дан и за разне животне прилике, објављена је у џепном издању, да би тако била прикладнија за ношење и читање изван кућног амбијента, рецимо, у току градског превоза или неког даљег путовања.

Већ следеће године ове две књиге објављене су заједно, као јединствено монументално издање посвећено патријарху српском Павлу, сада под насловом: *Павел, Патријарх Српски. „Будем људима!“: Живњ и слово Патријарха Павла* (Јнич 2014а), према уговору потписаном са аутором, у тиражу од 5.000 примерака.

Поводом 100-годишњице рођења великог православног духовника из српског рода, у конференцијској сали Православног Свето-Тихонског хуманитарног универзитета (ПСТХУ) у Москви, 14. новембра 2014. године, одржано је пригодно духовно вече посвећено сећању на истакнутог „савременика, подвижника“ српског патријарха Павла. Вече је отворио изванредни и опуномоћени амбасадор Србије у Русији Славенко Терзић. Том приликом промовисана је књига Јована Јањића о патријарху Павлу (на руском језику) *Будем људима! Живњ и слово Патријарха Павла*. А у склопу програма вечери наступили су и хорови Факултета црквеног појања ПСТХУ и Московског физичко-техничког института. (Пресс-служба ПСТГУ 19 новембра 2014).

Исте (2014) године, на руском језику, објављена је и звучна књига (на CD), с одабраним мислима Његове светости, из књиге Јована Јањића *Будимо људи: поуке и поруке патријарха Павла*, у трајању од 4 сата и 20 минута (Јнич 2014). Према уговору, тада је издато 2.000 таквих, звучних књига⁴.

У међувремену, 2011. године, од истог аутора књига *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла* објављена је и на румунском језику (*Sa Fim Oameni! Viata si cuvantul Patriarhului Pavel al Serbiei*). (Ianic 2011) Према извештају издавачке куће „Преданиа“ (Predania) из Букурешта упућеног аутору, прво издање књиге (уз повремено доштампавање) објављено је у тиражу од 5.000 примерака. У току

3 Уговор се налази код аутора овог дела.

4 Уговор са аутором потписан је 3. марта 2014. године.

2018. године иста издавачка кућа објавила је, заједно, друго издање овог дела и другу књигу с истим насловом од истог аутора: *Будимо људи: поуке и поруке патријарха Павла (Să ne păzim obrazul și sufletul! Sfaturile și învățăturile Patriarhului Pavel al Serbiei)*. (Ianicî 2018) А већ следеће, 2019. године, „Преданиа“ је објавила обе ове, прве две Јањићеве књиге о патријарху Павлу, у једној књизи, под заједничким насловом *Viața și învățăturile Patriarhului Pavel al Serbiei* (Ianicî 2019). Исте те (2019) године, на десетогодишњицу упокојења патријарха Павла, на српском језику објављена је нова, трећа Јањићева књига о патријарху Павлу, под насловом *Бити човек: Будимо људи III* (Јањић 2019). И ова књига, у време објављивања, била је једна од најтиражнијих књига на српском језику: прво издање објављено је у тиражу од 10.000 примерака. Ово дело, такође, убрзо ће бити објављено и на румунском језику (под насловом *Patriarhul Pavle al Serbiei – Sfințenia nu se poate ascunde*); објавила га је издавачка кућа „Софија“ (Librăria Sophia) из Букурешта (Ianicî 2022), у почетном тиражу од 3.000 примерака⁵.

Године 2016. у Скопљу прве две помињане књиге Јована Јањића *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла* и *Будимо људи: поуке и поруке патријарха Павла* објављене су на македонском језику у једној књизи, под заједничким насловом *Да бидеме луѓе* (Јањић 2016). Превод овог дела материјално је подржало Министарство културе и информисања Републике Србије. Представљањем овог дела, у конаку манастира Св. Никите у Скопској Црној Гори, Савез Срба у Македонији те 2016. године обележио је свој национални празник Видовдан (*Извештај о политичким правима српског народа у региону*, извештај за 2016/2017).

Након објављивања два издања књиге Јована Јањића на француском језику, на овом језику појавила се још једна књига о патријарху српском Павлу. Као аутор представио се Жан Клод Ларше. Та књига потом, 2015. године, појавиће се и на румунском (Larchet 2015) и на руском језику (Ларше 2015). А онда, већ следеће 2016. године биће објављена и на српском језику, под насловом *Патријарх српски Павле: светитељ наших дана* (Ларше 2016).

Читаоци који су претходно читали књигу Јована Јањића *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла*, на српском или било којем другом језику, на који је преведена, а затим ту Ларшеову књигу, могли су да запазе велику „подударност“ у изнетим чињеницама, цитатима, описима, односно у већем делу садржаја књиге, па и у постављеној концепцији дела. Сасвим извесно, француски

5 Уговор, потписан 28. новембра 2019. године, налази се код аутора дела.

држављанин Жан Клод Ларше предузео је да сачини књигу о патријарху српском Павлу, увелико се ослањајући на књигу *Будимо људи: живот и реч патријарха Павла*, и то највероватније на једно од издања објављених на француском језику (*Soyons des homes: Vie et paroles du patriarche Serbe Paul*) још 2008. године⁶.

Жан Клод Ларше у таквом „писању“ заклања се иза ауторитета у Српској цркви, па поменуто књигу на француском језику објављује с благословом српског православног епископа западноевропског Луке, а књигу на српском језику с благословом тадашњег патријарха српског Иринеја.

То дело, с његовим потписом, објављено је на српском језику у тиражу од 1.000 примерака⁷, а на руском језику у тиражу од 15.000 примерака. За издања на француском и на румунском језику не наводи се у ком тиражу је штампана. (Ларше 2016, 185)

И сама та чињеница, да је Жан Клод Ларше на тај начин (који није у духу моралних норми) потеглао да сачини књигу о великом српском духовнику, упућује да је то учињено услед великог интересовања у свету за личност и реч патријарха српског Павла.

Поводом треће годишњице од упокојења патријарха српског Павла (2012), објављена је још једна књига на руском језику. Српско одељење Међународног фонда јединства православних народа, са седиштем у Београду, објавило је књигу изабраних проповеди и

6 Упоредним читањем лако се може доћи до спознаје да је аутор који је накнадно објавио књигу (Жан Клод Ларше) користио дело (Јована Јањића), објављено неколико година раније (2006) на српском језику, а онда (2008) и на француском језику. Примера ради, поглавље „Поуке“ у књизи Жан Клод Ларшеа *Патријарх српски Павле: светитељ наших дана* (од 161. до 174. стране) највећим делом засновано је на преузетим мењаним деловима текста „Патријарх у анегдотама“ из књиге Јована Јањића *Будимо људи – живот и реч патријарха Павла*. Притом нигде се не наводи да су то преузети делови туђег текста. Делимичном (некада садржајно неадекватном) изменом преузетог текста настоји се да се „забашуре“ трагови неовлашћеног и неморалног преузимања туђег дела. У Ларшеовој књизи, у поглављу „Једноставан и скроман начин живота“, преузимају се делови текста из Јањићеве књиге, у поглављима „Свети човек“ (стр. 48), „Патријарх Павле приватно“ (стр. 198, 199), „Патријарх у анегдотама“ (стр. 271-272). (Стране у Јањићевој књизи наведене су према издању из 2014. године.) И у другим поглављима Ларшеове књиге објављују се делови текста присутни у Јањићевој књизи, без одговарајућег навођења одакле су преузети. Занимљиво је да Ларше следи концепцију књиге какву је пре њега поставио аутор дела које на неовлашћен начин користи; такође, цитира баш изворе које је цитирао аутор на чије дело се насања, и то обично у истом обиму..

7 Убрзо по објављивању ове књиге на српском језику, након што је увидео да је она делом настала плагирањем његовог ауторског дела, Јован Јањић, 7. новембра 2016. године, упутно је издавачима Ларшеове књиге у Србији, Јавном предузећу „Службени гласник“ из Београда и Центру за црквене студије из Ниша, опомену пред утужење. Пошто су издавачи одустали од даљег штампања књиге Жана Клода Ларшеа, настале на повреду туђих ауторских права, аутор изворног дела (Јован Јањић) одустао је од тужбе за повреду његових ауторских права.

интервјуа човека називаног „живим свецем“, под насловом *Пешком в вечност* (Патриарх Србский Павел 2012).

Новинар из Новог Сада Ђорђе Рандељ, инспирисан једним сусретом са владиком Павлом (у јуну 1989), тадашњим епископом рашко-призренским, у години када је обележаван век од рођења овог великог духовника (1914-2014), наслањајући се на већ објављене књиге⁸ и друга сведочења о њему, сачинио је под својим именом књигу, својерврсни репортерски запис, с насловом *Патријарх Павле: светац којег смо познавали*, у тиражу од 500 примерака (Рандељ 2014). Четири године касније (2018), Патријаршијски управни одбор Српске православне цркве ово дело, од аутора који је, иначе, син свештеника Српске цркве, објавио је (у српској престоници) на енглеском језику (*Patriarch Pavle: the saint we knew*), тек у тиражу од 600 примерака (Randelj 2016).

На енглеском језику, у САД, претходне (2017) године објављена је и књига изабраних беседа патријарха Павла (*Life According to the Gospel*). Књигу је објавила Српска православна епархија западноамеричка (Patriarch Pavle of Serbia 2017).

Превођење књига духовног садржаја захтеван је посао. Човек је троделно биће, чине га: дух (разум), душа (емоција) и тело (материја). Према томе, не може се човек представљати само по телу. Поготово човек за којег материјално има важност само уколико служи духовном. Текст духовне садржине може да осети и с пуним значењем да преведе само преводилац („човек са душом“), који успева да уђе у душу аутора; као што аутор улази у душу главног јунака и других јунака свога дела.

Духовна потреба људи да се чује, односно прочита реч човека који је и реч и живот свој уподобио речи Божјој подстакла је многе да пишу о њему. У настојању да се створи, тобоже, што „оригиналније дело“, често се рециклира већ написано, па да би се добила привидна „ексклузивност“, чак се мења и сама реч патријарха Павла, тако што се она негде закине, а у неким случајева и „допуни“, учитавањем нереченог и неприпадајућег садржаја Д. ВУЈИЧИЋ (Вујичић 2016). То је био разлог да издавач књиге Јована Јањића *Будимо људи: живот и мисли патријарха Павла* (у којој су обједињене две књиге: *Будимо људи: живот и реч патријарха*

8 Упоредити, поред осталог, делове текста из овде поменуте књиге Ђорђа Рандеља на странама 18, 22, 76... са садржајем књиге Јована Јањића *Будимо људи, I: живот и реч патријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014. (или на одговарајућим местима неког другог издања истог овог дела) на странама 276, 243, 9... Значајан ослонац било је и аутобиографско дело патријарха Павла, под насловом *Без осуда, отворено, очински*, („Србија и коментари“ за 1993/1995, Београд, 1996)

Павла и Будимо људи: поуке и поруке патријарха Павла) на српском језику (Компанија „Новости“), у издањима из 2016. и 2017. године, на крају овог дела, штампа „Напомену издавача“, у којој се каже:

„У овој књизи, по први пут, обједињени су живот и мисли патријарха Павла. Ово јединствено дело, две књиге у једној, на целовит начин приказује патријарха чија је порука `Будимо људи` обележила размеђе два века, а данас је још актуелнија.

Овде забележена реч светитеља јесте – ауторизована реч. Пре него што је прво издање књиге `Будимо људи` објављено 2006. године, рукопис је дат на увид онеме коме припада – патријарху Павлу.

Зашто ово напомињемо? Појавиле су се бројне књиге о патријарху Павлу у којима су поједини аутори дословно преписивали оно што је неко други написао или су, пак, дописивали самог патријарха.“ (Јањић 2016, 417)

С обзиром на показано интересовање за реч патријарха Павла и још док је био у телу, што није само ради упознавања и пуког информисања, већ, надасве, из духовних потреба – јер, она се показује као својеврсни духовни оријентир у животу човека, у његовом духовном узрастању – али и из теолошких потреба, сасвим извесно да ће се наставити са објављивањем књига о патријарху српском Павлу и књига у којима је његова реч.

Књигама о патријарху Павлу представља се једна неоспорна, духовно узвишена личност, из чије речи и чијег дела, као и уопште из његовог живота се учи. Притом, кроз лик патријарха Павла, као ученог богослова, узорног духовника и истакнутог духовног пастира, упознаје се вера првославна и учи животу по вери под окриљем Цркве православне. У исто време, то је и афирмација Српске православне цркве и српске културе, јер патријарх Павле лик свој, врлине и светост стицао је у – српском духовном амбијенту.

ЗАКЉУЧАК

Живећи по Јеванђељу и наслањајући реч своју на Реч Божју, патријарх српски Павле постао је узор духовног човека у времену у којем се нашао. Зато ће личност и реч његова имати поштовање и изазивати пажњу људи широм света, без обзира да ли су верујући, којој вери припадају, или су, пак, неверујући. Кроз реч патријарха Павла сагледаван је и однос једног истинског хришћанина према трагичним друштвеним догађањима, и то у приликама када се његов народ, народ у којем је стасао и којем припада, налазио у

тешким историјским искушењима. Зато ће књиге и друга дела о патријарху српском Павлу или с његовом речју бити исписивана и(ли) превођена с једног језика на други језик. Кроз лик српског патријарха Павла упознаје се вера и Црква православна, али и традиционална српска култура, у којој је он стицао – светост.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вукашиновић, Владимир. 2011. „Разговори са Патријархом Павлом“, *Православље*, бр. 1071, 1. новембра 2011, стр. 18-19. Београд.
- Вујичић, Д. 2016. „Трајне речи патријарха Павла“, *Вечерње новости*, 29. децембар. Београд.
- Вукотић, Мањо. 2019. *Оловне речи*, Vukotić media, Београд.
- Извештај о политичким правима српског народа у региону*, извештај за 2016/2017., 2017. Удружење грађана Напредни клуб, Београд.
- Јањић, Јован, 2007. *Будимо људи: реч патријарха Павла*, треће издање, „Зограф“, Ниш.
- Јањић, Јован, 2014. *Будимо људи, I: живот и реч патријарха Павла*, издање аутора, Београд.
- Јањић, Јован, 2014. *Будимо људи, II: поуке и поруке патријарха Павла*, издање аутора.
- Јањић, Јован, 2016. *Будимо људи: живот и мисли патријарха Павла*, НИД Компанија „Новости“ ад, Београд.
- Јањић, Јован, 2019. *Бити човек: Будимо људи III*, „Невен“, Београд.
- Лаврентије, епископ, 2007. *Трагови у песку*, Манастир Соко – Љубовија.
- Ларше, Жан-Клод, 2016. *Патријарх српски Павле – светитељ наших дана*, превео са француског језика Ненад Станковић, „Службени гласник“ – Београд и Центар за црквене студије – Ниш.
- Лечић, Момир, 2014. „Сведочење Патријарховог секретара“, у: Јован Јањић, *Будимо људи, I: живот и реч патријарха Павла*, издање аутора, Београд, стр. 317-321.
- Лубардић, С. 2009. „Страни медији о сахрни“, *Православље*, Београд, 1. децембар.
- Патријарх српски Павле, 1996. *Без осуда, отворено, очински*, „Србија и коментари“ за 1993/1995, Београд.
- Патријарх Павле, 1998. *Да нам буду јаснија нека питања наше*

- вере, I-III, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, Београд.
- Патријарх српски Павле, 2011. *Интервјуи, I-II*, Сабрана дела, књиге III и IV, Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, Београд.
- Рандељ, Ђорђе, 2014. *Патријарх Павле – светац којег смо познавали*, „Прометеј“, Нови Сад.
- Симоњан, Бабкен, 1999. „Косовске скице“ (путопис), *Ај зинвор (Јерменски војник)*, Јереван, 19-26. јун 1999.
- Симоњан, Бабкен, 2017. *Грумен земље српске*, Catena mundi, Београд.
- Споменица: Прва посета Његове Светости патријарха српског господина Павла Српској православној цркви на Североамеричком континенту 1992. (Souvenir Book The first visit of His Holiness the Serbian Patriarch Pavle to the Serbian Orthodox Church on the North American Continent 1992)*, 1992. Издање СПЦ у САД и Канади и Митрополије новограчаничке, књигу уредио и припремио: протођакон др Станимир Спасовић, професор, сарадници: протојереј-ставрофор Јован Тодоровић и протојереј Недељко Лунић, Торонто.
- Танјуг (Београд), 2010. „Представљена књига `Будимо људи – реч патријарха Павла`, 13. март. (<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/predstavljena-knjiga-budimo-ljudi-rec-patrijarha-pavla/y639n1g>; Приступ: 15. 6. 2022)
- Јанич, Йован, 2010. „Будем људьми!“: *Жизнь и слово патриарха Павла*, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Москва.
- Јанич, Йован, 2013. *Будем слушать Бога! Поучения и наставления Патриарха сербского Павла*, Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Москва.
- Јанич, Йован, 2014. *Будем слушать Бога! Поучения и наставления Патриарха сербского Павла* (Читает Д. Писаренко), СД. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, Москва.
- Јанич, Йован, 2014. *Павел, Патриарх Сербский. „Будем људьми!“: Жизнь и слово Патриарха Павла* (Переводчики: с сербского П.Е. и Н.В. Лукины, С.А. Луганская), Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет; издательство Эксмо, Москва.

- Јањић, Јован, 2016. *Да бидеме луѓе*, превели Гордана Јовиќ Стојковска и Ивана Ристиќ, ИЦ „Слово љубве – Буквибукс“, Скопје.
- Лакичевич, Драган, 2014. *Посох патриарха Павла*, перевод Сербской академии наук и искусств И. А. Чароты, „Издательство Дмитрия Харченко“, Минск.
- Ларше, Жан-Клод, 2015. *Патриарх Павел. Святой наших дней*, Сретенский монастырь.
- Патриарх Сербский Павел, 2012. *Пешком в вечность*, избранные проповеди и интервью, перевод с сербского языка и примечания Ирина Стойичевич, Сербское отделение Международного общественного Фонда единства православных народов, Београд.
- Патриарх Сербский Павел, 2014. *Уясним некоторые вопросы нашей веры – Ответы на вопросы о жизни современного человека в Церкви*, составление, перевод с сербского и текст жизнеописания доктора филологических наук, професора И. А. Чароты, „Издатель Д. В. Харченко“, Минск.
- Патриарх Сербский Павел: „Укрепляюсь только верой“*, 2011. перевод академика Сербской академии наук и искусств И. А. Чароты, „Издательство Дмитрия Харченко“, Минск.
- Ianici, Iovan, 2011. *Sa Fim Oameni! Viata si cuvantul Patriarhului Pavel al Serbiei*, traducere Ionuț și Sladjana Gurgu, „Predania“, București.
- Ianici, Iovan, 2018. *Să ne păzim obrazul și sufletul! Sfaturile și învățăturile Patriarhului Pavel al Serbiei*, traducere Ionuț și Sladjana Gurgu, „Predania“, București.
- Ianici, Iovan, 2019. *Viața și învățăturile Patriarhului Pavel al Serbiei*, traducere bin limba sârbă de Ionuț și Sladjana Gurgu, „Predania“, București.
- Ianici, Iovan, 2022. *Patriarhul Pavle al Serbiei – Sfințenia nu se poate ascunde*, traducere dr Liubița Raichici, Editura “Sophia”, București.
- Janjić, Jovan, 2008. *Soyons des homes: Vie et paroles du patriarche Serbe Paul*, Traduit du serbe par Kosta Christitch & Lioubomir Mihailovitch, Diocèse orthodoxe serbe d’Europe occidentale, Paris et Belgrade.
- Larchet, Jean-Claude, 2015. *Patriarhul Pavle al Serbiei. Un sfânt al vremurilor noastre*, Language: Romanian, Editura Sophia.

Patriarch Pavle of Serbia, 2017. *Life According to the Gospel*, translated from Serbian by Aleksandra Petrović, Edited by Herman Andrew Middleton, Sebastian Press Western American Diocese of the Serbian Orthodox Church.

Пресс-служба ПСТГУ. 2014. „В Свято-Тихоновском университете прошел вечер памяти Патриарха Сербского Павла“, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3846171.html>: 19 ноября (Приступ: 20. 11. 2014)

Randelj, Djorđe, 2018. *Patriarch Pavle: the saint we knew*, The Serbian Orthodox Church the patriarchate administrative department, Belgrade.

<http://www.pravoslavie.ru/press/32737.htm>, 2009. (из книги Йована Янича „Будем людьми“) Перевод с сербского Светланы Луганской специально для «Православие и мир»: 19. новембар. (Приступ: 20. 11. 2009)

Пресс-служба ПСТГУ. 2014. „В Свято-Тихоновском университете прошел вечер памяти Патриарха Сербского Павла“, <http://www.patriarchia.ru/db/text/3846171.html>: 19 ноября (Приступ: 20. 11. 2014)

Йован Янич

Институт политических исследований, Белград

ЛИТЕРАТУРНО-БОГОСЛОВСКОЕ СЛОВО ПАТРИАРХА СЕРБСКОГО ПАВЛА В ПЕРЕВОДЕ

Резюме

Слово великих людей, тех людей, которые воплощают свое слово в произведение вселенского значения, преодолевает языковые барьеры. Такое слово ищется в человеческом стремлении раскрыть тайны и расширить горизонты (со)познания.

Одним из людей нашего времени, чье слово ищут, из чьего слова учатся, является сербский духовный лидер рубежа второго и третьего тысячелетий Патриарх Павел (1914-2009). Сербский патриарх Павел был признан современниками и представлен как святой («ходячий святой»). Некоторые лидеры других церквей и религиозных общин мира сами говорили, что он был величайшим духовным лидером своего времени. Как такой человек, он своей жизнью, словами и делами обращал на себя внимание общественности не только своего народа, но и других народов. На повышенный интерес к слову Патриарха Павла повлияло и то, что он стоял во главе Сербской Православной Церкви в сложных социальных условиях, во время гражданских войн в бывшей СФР Югославии и иностранной (НАТО) агрессии против сербского народа, т.е. Республика Сербская и СР Югославия (Сербия и Черногория). Взгляд Патриарха Павла на жизнь человека и народа, а также его отношение к событиям, происходившим в то время, в котором он оказался, стали причиной того, что многие СМИ по всему миру попросили его и взяли у него интервью. Сам человек, то есть тот жизненный путь, который прошел Патриарх Павел, учитывая достигнутые им духовные достижения, привлекал внимание общественности. Именно поэтому он начнет писать и переводить книги, в которых представлена его жизнь и его слово еще при жизни. Это будет продолжаться, особенно после его смерти.

Ключевые слова: Патриарх Павел, будем людьми, слово, жизнь, духовность.

* Овај рад је примљен 10. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

ИСТОЧНИ ПАПИЗАМ И ПОКУШАЈ ПОТЧИЊАВАЊА (ДЕЛА) СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ФАНАРУ

Сажетак

„Источни папизам“ је један од главних богословских и канонских изазова са којима се суочава савремена православна Црква. Заправо, ради се о искушењу власти, јер васељенски патријарх жели сву власт над православнима, као што је има папа над римокатолицима. У том смислу присталице „источног папизма“ појавиле су се и у Српској православној цркви кроз лик три епископа из САД: Максима, Иринеја и Лонгина. Они су покушали да своје епархије (према обрасцу украјинских) препотчине Фанару. Да би оправдали своје дело иду тако далеко да негирају аутокефалност Српске православне цркве, уносе расколе и сведоче неправославно богословље. За овакву политику имају подршку САД, Европске уније, али и НАТО-а, при чему ова гигантска војна организација не крије да јој је циљ уништење Српске православне цркве (генерал пуковник Френклин Бен Хоџис).

Кључне речи: Српска православна црква, Фанар, источни папизам, САД, власт, првенство у цркви.

* zoran.milosevic@ips.ac.rs, Научни саветник

УВОД

„Источни папизам“ је релативно нов термин који је постао актуелан управо у вези са црквеним догађајима и расколом у Украјини 2018–2019. године. Појам је исто што и папоцезаризам, само што се тиче настојатеља Константинопољске патријаршије – патријарха (Вартоломеја).¹ „Источни папизам“ је један од главних богословских и канонских изазова са којима се суочава савремена Православна црква. Заправо ради се о искушењу власти,² јер васељенски патријарх жели сву власт над православнима, као што је има папа над римокатолицима. Отуда и кованица „источни папизам“.

Ово искушење власти, које је већ довело до великог раскола пре хиљаду година, толико је озбиљно нарушавање православне еклисиологије и канонских основа црквеног живота да представља реалну претњу за свеправославно јединство данас. Посебно забрињава чињеница да присталице обрасца црквеног уређења, по којем је константинопољски патријарх у православној цркви мање-више потпуни аналог папи у Римокатоличкој цркви, све више померају акценат у својој доктрини из области канонског права у област догматског богословља.

Овај јасан тренд нашао је свој најупечатљивији израз у полемичком чланку протопрезвитера Ђорђа Цециса (Константинопољска патријаршија, Швајцарска) који је 16. октобра 2011. на порталу „Амен.гр“ објавио чланак „Ορθόδοξος ‘Εκκλησία’ ή ‘Συνομοσπονδία’ Τολικόν Εκκλησιών“ – „Православна ‘Црква’ или ‘Конфедерација’ помесних цркава“³ Поменути портал се у грчким црквеним изворима сматра блиско повезаним са Константинопољском патријаршијом.

Протојереј Андреј Новиков о томе пише: „Источни папизам је јеретичко учење о примату власти у Православној Цркви, другој према диптиху 1. миленијума хришћанске историје и први (после пада Римске цркве у јерес и њеног одвајања) према диптиху 2. миленијума, називајући себе „првом без премца“ патријаршијом у Константинопољу. Један од камена темељаца овог концепта је богословље коју брани Константинопољ или Фанариоти (названи по истанбулској четврти Фанар, у којој се налази резиденција патријараха) да имају највишу судску и апелациону власт над свим

1 Битва Архистратига Михаила, или Что такое папизм? <https://pravlife.org/ru/content/bitva-arhistratiga-mihaila-ili-chto-takoe-papizm>

2 Протоиерей Андрей Новиков, И вновь о восточном папизме, <https://www.pravmir.ru/i-vn-ov-o-vostochnom-papizme/>

3 Исто.

помесним православним Црквама, наиме, да преиспитује судске одлуке других патријарха или настојатеља помесних Цркава и њихових Сабора против епископа и клирика ових Цркава“.⁴ Такође, према овом учењу васељенски патријарх није први међу једнаким, него има власт над осталим патријарсима и црквама.

Једна од најважнијих истина којој учи Јеванђеље јесте да у Цркви нема главних. (Нивкин 2020, 19) „Између апостола и помесних Цркава може се извести аналогија, па стога са сигурношћу можемо рећи да су све Цркве које заједно творе једну васељенску цркву, апсолутно равноправне између себе. Нема прве и нема последње цркве“. (Исто)

Међутим, у Фанару мисле другачије. Наиме, према налазима Нивкина у 20. веку, у Константинопољској патријаршији јавило се мишљење да је она изнад других цркава и да има право да руководи њима. Сам патријарх Вартоломеј каже: „Православље не може постојати без Васељенске патријаршије... Ако Васељенска патријаршија... напусти међуправославну сцену, помесне Цркве ће бити попут оваца без пастира“. (Исто, 20) Архиепископ (ове патријаршије) Елпидофор (најозбиљнији кандидат за наследника Вартоломеја) каже: „Архиепископ Константинопољски и, сходно томе, Васељенски патријарх први је без себи равних“. (Исто) Могуће је пронаћи мноштво сличних цитата у којима се јасно види став епископата Константинопоске патријаршије о томе да је васељенски патријарх, наводно, први у православљу. (Милошевић 2020, 27-39)

Међутим, овим ставовима не иду на руку канони и васељенски сабори. Од Другог до Шестог васељенског сабора јасно си види да Васељенски патријарх има првенство части, али не и власти. Ово се поштовало све до недавно, када се пројавила идеја „источног папизма“.⁵

Према Андреју Власову успостава катедре „источног папе“ је само прелазна форма ка јединству са Римокатоличком црквом.

4 IV Вселенский Собор и теория «восточного папизма», <https://pravoslavie.ru/139286.html>

5 Андреј Власов, У чему се не слажу Фанар и Руска православна црква, у зборнику: Православље и расколи: Како се снаћи?, приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020, стр. 32 – 42. говори се да је суштина сукоба Фанара и Руске цркве тзв. Равенски конфликт. Године 2007. 13. октобра у Равени одржан је 10. пленарни састанак Заједничке православне-римокатоличке богословске комисије, на коме је најзначајнија расправа вођена о примату у Цркви. Сукоб Константинопољске патријаршије и Москве је настао око питања првенства у Цркви, тачније – изјава да су у првом миленијуму (пре 1054. године) Источне помесне цркве признавале епископа Рима као „протос епископа првенствујуће катедре у цркви“. Ово су потписале све православне цркве, осим Руске, а то је значило велики корак ка признавању римских папа као доминантних у хришћанском свету, стр. 33.

Наиме, Ватикану се жури да се уочи 1700. годишњице Првог васељенског сабора (2025. године) успостави унија између Рима и Константинопоља, те су православне цркве и верници пред дилемом с ким ће, са Фанаром који води следбенике у унију са Латинима, или са православљем које не жели заједништво са јеретичима.⁶ Размишљање Власова има реалну основу, пошто су се фанариотски великодостојници изјаснили за ову политику. На пример, поглавар архиепископије Фанара у САД, архиепископ Елпидофор (Ламбринадис) одржао је предавање „Будућност православно-римокатоличких односа у Сједињеним Државама“ на универзитету Фордхам у Њујорку, на коме се изјаснио за унију са Римом. (Александров 2020, 44-45)

УДАР ЗАПАДНИХ ЦЕНТРА МОЋИ ПРЕКО ФАНАРА НА СРПСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ

Последња дешавања у Црној Гори, Македонији и САД показују да постоје озбиљне изазови пред Српском православном црквом, при чему је главни „извођач радова“ Фанар, тј. Константинопољска патријаршија.

С обзиром да је проблем са епархијама у САД за сада смирен, потребно је указати на његову суштину (потчињавање епархија у САД Фанару) и не сматрати га решеним, јер није решено питање оних који стоје иза свих ових претњи јединству и уопште опстанку Српске православне цркве. Мислимо на нову позицију Константинопољске патријаршије (даље Фанара) која жели да наметне свог патријарха као источног папу коме су потчињене све православне цркве. За православне Словене предвиђено је да имају у оквиру те јединствене „православне“ Цркве викаријат и језичку аутономију, тј. моћи ће да служе на црквенословенском. Међутим, власт им се одузима, као и статус аутокефалности.⁷ Да ова тврдња није машта показује интервју владике Максима у коме је повукао историјску паралелу између начина добијања аутокефалије Православне цркве Украјине са „аутокефалијом“ Жичке архиепископије за коју је, како се тврди, Растко Немањић (Свети Сава) томос „наводно добио 1219. године од патријарха цариградскога, избеглице у Nikeји“.

О томосу који је, наводно, Растко Немањић добио у Nikeји –

6 Исто, стр. 47.

7 Mirjana Dragaš, Episkop Maksim iz SPC pravda Vartolomeja i tvrdi da je Sv. Sava nekanonski dobio navodni tomos, <https://www.antenam.net/region/107549-episkop-maksim-iz-spc-pravda-vartolomeja-i-tvr-di-da-je-sv-sava-nekanonski-dobio-navodni-tomos>

не постоје никакви оновремени византијски извори. Нико и никада није оставио сведочење да је тај томос видео, нити је он сачуван барем у препису. Не зна се ни тачна година када је тај наводни томос издат, ни његов садржај, ни који га је неко од избеглих патријарха евентуално потписао, сматра епископ Максим.

Тумачећи даље своје ставове епископ Максим сматра да је аутокефалност српске цркве плод „креативних” закључака (другим речима – фалсификованих) у српској историографији, који нису решили основну дилему – где је тај томос?

Иако заборавља да је Источно римско царство (тзв. Византија) окупирана, нешто касније и Србија од Османлија, а архиве уништене он сматра да је копија томоса морала, као и за све друге цркве, бити сачувана у цариградском архиву и попису (синтагмату, кодексу) помесних цркава – а тамо о „светосавском” томосу нема помена. Свеједно, СПЦ ове године тврди да слави „800 година аутокефалности”.⁸ Ово је, дакле, јединствен пример да један епископ негира своју цркву и поред других доказа о њеној аутокефалности. Ипак, и поред оваквих ставова епископа Максима Централна прослава јубилеја 800 година аутокефалности Српске Православне Цркве у манастиру Жичи 6. октобра 2019. године, али без његовог учешћа.

Наравно, иза ове политике не стоји само Фанар и васељенски патријарх Вартоломеј, него и САД, Европска унија и НАТО. Пре ових бројни амерички геополитичари оптуживали су православље да су реметилачки фактор у успостављању Новог светског поретка. Овој идеологији дао је допринос и амерички геополитичар Бжежински који је у својој књизи „Велика шаховска табла: амерички примат и његови геополитички циљеви” (1997) написао: „После победе над комунизмом потребан нам је распад православља и распад Русије. У томе ће нам помоћи Украјина, где је издаја норма друштвеног морала“. (Vžejinski 2003) На истој равни размишља и други амерички геополитичар Семјуел Хантингтон, за кога је православна цивилизација неприкладна за Нови светски поредак, и зато ову цивилизацију треба променити. (Милошевић 2020, 159) После ових аутора могуће је пратити и друге (дајемо и сликовит цитат генерала Френклина Бен Хоциса), те је јасно да је удар на православље (и

8 Исто. Епископ Максим има и закључке које као да су произашли из кухиње НАТО-а, односно можда је он и био аутор оваквих НАТО закључака. Ево примера – епископ западноамерички Српске православне цркве, Максим Васиљевић, сматра да су „на дан када је у Србију дошао Путин”, СПЦ и власти у Београду заветовале руском председнику да ће агилније следити Руску цркву у сукобу са Цариградом. Све ово епископ Максим изјавио је у интервјуу за портал „Теологија”.

руско и српско) политички мотивисано и организовано од горе поменутог трија (САД, Европска унија и НАТО).

У документу „Моћ перспективе: Зашто је чланство у ЕУ и даље важно на западном Балкану“⁹ (који су, између осталих писали Хавијер Солана и Карл Билт) свештенство се „слика“ најмрачнијим и најназаднијим бојама и оптужује за национализам, конзервативизам, негирање српских ратних злочина, негирање права ЛГБТ заједнице, негирање црногорског националног идентитета, негативан однос према НАТО-у, а на крају следи и најтежа оптужба: „Српска православна црква је уско повезана с Русијом и често је виђена као руски заступник“.¹⁰

Дакле, поред раскола у Македонији и усвајања Закона о слободи вероисповести у Црној Гори којим се омогућава одузимање 650 цркава и манастира власништву Српске православне цркве и њихова предаја тзв. Црногорској православној цркви¹¹ покушано је да се епархије Српске православне цркве у САД, Канади и Јужној Америци издвоје и потчине Фанару. Актери овог удара на СПЦ била су тројица владика: новограчанички Лонгин¹², источноамерички Иринеј и западноамерички Максим. Они су усвојили измене Устава којим се Српска православна црква у Северној, Централној и Јужној

9 Јелена Чалија, Три фронта против Српске православне цркве, Политика, 18. 1. 2020, стр. 1 и 8.

10 Исто.; Упор.: Атака на православие: Запад ополчила не только на Россию, но и на ее основную религию, https://news-front.info/2022/01/25/ataka-na-pravoslavie-zapad-opolchilsya-ne-tolko-na-rossiyu-no-i-na-osnovnyureligiyu/?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru

11 „Црној Гори је потребно да има сопствену православну цркву како би учврстила свој национални идентитет и супротставила се мијешању из Србије, рекао је за Франс прес председник Црне Горе Мило Ђукановић...“ Види: Ђукановић: Потребна нам је сопствена црква да учврстимо идентитет, Политика, 15. 2. 2020, стр. 4.

12 „Постојање владика са неправославним погледима можда се најбоље одсликава у следећем цитату (настао због пропагирања епископа Максима на Богословском факултету Дарвинове теорије о настанку човека): „Већина свештеника ове епархије потписала је петицију у којој траже од Св. Синода и Сабора да предузму канонске мере против Максима и зауставе га у покушају стварања раскола. Док су свештеници потписивали петицију, владика новограчаничко-средњозападноамерички Лонгин је стајао пред вратима сале и убеђивао свештенике да не потписују петицију „јер немају епископски благослов“. Главни организатори петиције су угледни прота и професор на теолошком факултету Милош Весин и свештеник Саша Петровић из Оклахоме, Небраска, који је тесно повезан са четничким организацијама од којих је чак добио и титулу војводе. Максимови свештеници-шпијуни прота Недељко Лунић и Александар Новаковић такође прискачу у помоћ очајном владици, али не успевају да спрече незадовољно свештенство да бране своју Цркву од јеретика и отпадника. Александар Новаковић је уживо извештавао Максима ко све потписује петицију, док је Недељко Лунић чак звао телефоном свештенике по Калифорнији покушавајући да их убеди да не потписују петицију.“ Види: Ванредна вест: Епископ новограчаничко-средњозападноамерички Лонгин стао на страну „јуде“ Максима!, <http://borbazaveru.info/content/view/11584/77/>

Америци преименовала у Српске православне епархије у САД. Овакав назив имају украјински православци у САД и потчињени су Фанару, што се препознало као циљ и ових нелегалних измена Устава.

Ево како је епископ Максим бранио одлуку измене имена Цркве, позивајући се на светог владика Николаја, при чему подмеће неизговорене речи владике, јер овај није никада тврдио да Српска црква није добила томос, нити је желео да препотчини неку цркву Фанару. Ево цитата: „Међутим, ако ћемо да будемо искрени, тада треба да се сетимо да је о будућој једној Цркви у Америци говорио још пре скоро 70 година Епископ Жички Николај док је боравио у САД. Обратите пажњу шта је он написао: „Можда није далеко време када ће у Америци бити створена једна Православна Црква Америке, у којој ће се ујединити сви православни народи Америке. То ће бити јединствена Православна Црква са једним центром и седиштем црквене власти у Америци. Примећујем и сада код појединих православних народа овде, такву тежњу и такво расположење... Када, Божјим Промислом, дође и сазри време за остварење јединства, биће то радост многих. Не сумњам да ће великодостојници и поглавари наших Цркава, Европе, Азије и Африке, руковођени мудрошћу Светога Духа, показати љубав и разумевање, дајући сагласност и благослов за успостављање једне нове сестринске Цркве у Америци“. Што се нас тиче, додао је негде друго Епископ Николај, „ми Срби желимо да то (стварање једне аутокефалне Цркве у САД) гурнемо што даље у будућност... Али СПЦ треба да је далековидна, и да мисли о будућности свога народа у овој земљи“ (Николајево писмо Епископу Дионисију од 27. 8. 1951, као и писма другим лицима тог времена, затим његов говор на VII Црквено-народном Сабору у Либертивилу 1952, и његов чланак у Сабрана Дела, књ. XIII, стр. 578, Химелстир 1986).

Дакле, та тема јединственог деловања Православне Цркве у Америци није од јуче, нити је њу наметнула садашња генерација епископа и свештеника, него су о њој, као што видите, на врло деликатан и отворен начин размишљали и светитељи, највећи српски црквени умови. Верујем да је деловање садашњег српског епископата у Америци на линији става Св. Владике Николаја, тог најсвестранијег српског културног прегаоца међу епископима XX века, али и целокупне наше Цркве. ¹³

13 Intervju, vladika Maksim: Nema govora o otcepljenju američkih eparhija i pripajanju nekom drugom, neće nas zaustaviti medijski manipulanti, kojih ima i među sveštenicima!, <https://serbiantimes.info/intervju-vladika-maksim-nema-govora-o-otcepljenju-americkih-eparhija-i-pripajanju-nekom-drugom-neze-nas-zaustaviti-medijski-manipulanti-kojih-ima-i-me>

У српској патријаршији промене устава Српске цркве у САД видели су другачије од епископа Максима.

Проблем је настао јер су тројица горе поменутих владика усвојили измене Устава, а да нису позвали на сабор двојицу владика (који су чланови овог тела). Због тога је на пут у САД кренуо и сам покојни патријарх Иринеј у пратњи митрополита загребачко-љубљанског Порфирија (садашњег патријарха), владике шумедијског Јована, члана Светог архијерејског синода и протојереј-ставрофор др Велибор Џомић (стручњак за црквено право). Заказан је сабор у Клирвотеру (фебруар 2020.) који треба да спроведе одлуку Синода СПЦ да се одбаце све раније донете одлуке које се тичу устројства српских православних епархија у САД.¹⁴ Уз свих пет владика, дакле, сабору је присуствовао и патријарх Иринеј.

Црквени сабор главно је законодавно тело Српске православне цркве у Северној, Централној и Јужној Америци, а ванредно заседање 29. фебруара 2020. године у Клирвотеру (Флорида) сазвано је само с једним разлогом: да се спроведе одлука Светог архијерејског синода СПЦ да се „одбаце све одлуке (претходног) црквеног сабора који се тичу устројства српских православних епархија на тој територији“.¹⁵ То је значило да сабор треба да одбаци нови назив „Српске православне епархије у САД“ и врати стари назив или тачније да нема измена Устава СПЦ у Америци, којим је уведен нови назив.

Када су тројица владика усвојила промену назива та вест је одјекнула међу верницима и месецима се анализирао на интернету, јер су промене значиле и измену састава Епископског савета, највише црквено-јерархијске власти СПЦ у Америци, чији би чланови постали само владике из САД. Додуше, највише пажње се посветило промени имена, јер се тиме укида СПЦ. Образложење тројице епископа, Лонгина, Иринеја и Максима, да је нови назив прецизнији јер они нису „црква“ већ „епархије“ пратили су коментари да нови назив оставља простор за спекулације под чијом су јурисдикцијом „српске православне епархије“, јер су, на пример, украјинске православне епархије у САД под јурисдикцијом Васељенске патријаршије.¹⁶

Одлука о промени Устава цркве изненадиле су двојицу

du-svestenicima/

14 Јелена Чалија, Патријарх Иринеј председава сабору у Америци, Политика, 21. 2. 2020, стр. 08.

15 Исто.

16 Исто.

епископа који чине Српску православну цркву у Америци: епископа канадског Митрофана и буеносајреског Кирила. Наима, они су подигли „узбуну“ тако што су њихова писма „процурила“ у јавност, а у њима се поставља питање због чега је донета оваква одлука и зашто Српска црква на америчком континенту више не треба да буде окупљена око једног Устава и у једном Епископском савету? После тога епископ Митрофан обратио се Синоду тражећи да ову одлуку стави ван снаге. Истовремено је обавестио Синод, да ни он ни епископ Кирило нису добили позив на црквени сабор, што се десило први пут откад је на катедри канадских владика.¹⁷

Патријарх Иринеј, по доласку у САД, умиривао је вернике и позивао „да буду верни својој цркви, својој вери“,¹⁸ што је значило и да остану лојални тројци недобронамерних владика, чиме је јасно поручио да неће бити смењени.

Почетком марта дневни лист „Политика“ извештава да је Устав „српских православних епархија у САД“ дефинитивно стављен ван снаге одлуком Црквеног сабора Српске православне цркве у Северној, Средњој и Јужној Америци.¹⁹ Другим речима, на сабору је усвојена одлука Светог архијерејског Синода којом су стављене ван снаге све одлуке Црквеног сабора које се тичу устројства српских православних епархија на том подручју из јула прошле године (2019).

Протојереј-ставрофор др Велибор Џомић, стручњак за црквено право за лист „Политика“, а овим поводом, рекао је следеће: „Легитимна је брига о правној заштити епархија СПЦ у САД, али то се не може чинити на начин који је демонстриран у јулу 2019. године у Чикагу. Устав или било који други општи правни акт није Свето Писмо и може се мењати. Али, мора се поштовати процедура, што није био случај у САД прошле године. Катастрофални правни пропусти су накнадно објашњавани наводом ‘да то и није нови устав’. Спорно је, уз много шта друго и што је то устав ‘прекрштен’ до еклисиолошке непрепознатљивости“.²⁰ Џомић је даље појаснио да је запањујуће да су владике одштампале измењени и прекрштени устав и пре него што је дошао на дневни ред. Другим речима, били су сигурни у оно што раде. Потом је додао: „То ни Броз није

17 Види: Јелена Чалија, Амерички сабор и одбрана јединства СПЦ, Политика, 28. 2. 2020, стр. 08.

18 Д. Б. Патријарх Иринеј посетио српску парохију у Флориди, Политика, 1. 3. 2020, стр. 05.

19 К. Ђ. Како је одбачен први „октроисани“ устав у историји СПЦ, Политика, 3. 3. 2020, стр. 09.

20 Исто.

радио! То је први ‘октроисани’ устав у историји СПЦ!²¹ На крају прота Велибор Џомић каже: „Једном речју, тај акт је споран и са формалноправне и са материјално-правне стране и зато је данас у депоу црвено-правне историје као пример како се не ради.“²²

ШТА ЗНАМО О ВЛАДИКАМА АУТОРИМА „ОКТРИСАНОГ“ УСТАВА СПЦ?

Владика Максим и његова мајмунологија

Почнимо од владике Максима (Васиљевића), који је рођен 27. јуна 1968. у Фочи.

На интернету²³ се може пронаћи његова беспрекорна биографија достојна каквог „интелектуалног дива“. Међутим, изгледа, како то у БиХ кажу, да је Максим „преучио“ (у неким деловима БиХ се говори „преућио“).²⁴ Није постао православац ни светосавац, него слуга глобалиста.²⁵

21 Исто.

22 Исто.

23 Максим Васиљевић, https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B

24 „Дабе што је школат кад нема памети“. Селаци за таквог кажу „преучио“ и сажаливо га гледају. Види: <https://www.kontekst.io/srpski/preu%C4%8Dio>

25 На вишезначно сумњивом Критском сабору епископ Максим се већ „прославио“ својом оданошћу према Патријарху Вартоломеју, дајући му предност у оданости чак и у односу према СПЦ чији је епископ. Овде је интересантно навести један детаљ са хиротоније Епископа Максима. Тада је патријарх Вартоломеј послао тамјан за хиротонију, а Патријарх Павле је пронициљиво упозорио новорукоположеног епископа Максима да „упркос грчком

Основну школу завршио у Сарајеву (1983). Богословију Светог Саве у Београду завршио је 1988. Одслужио је војску 1988/89. Студирао је класичну филологију на Филозофском факултету Универзитета у Београду (1990-1992). Дипломирао је на Православном богословском факултету у Београду 1993. са просечном оценом 9,52.

ФРЕСКА СА ЛИКОМ ВЛАДИКЕ МАКСИМА

Као стипендиста Републике Грчке (1995-1997) магистрирао је на Каподистријском универзитету у Атини 1996, а три године касније (1999), на истом универзитету одбранио је докторски рад из области систематског богословља и патристике. Годину дана је провео на постдокторским студијама из области византијске историје и хагиографије у Паризу и на Сорбони (2003/4). Истовремено студирао је теорију и праксу сликања на Француској академији лепих уметности у Паризу (Beaux-Arts). На Православном богословском факултету предаје од 2000. године, најпре у звању доцента (2000-2011), ванредног професора (2011-2016) и редовног професора (2016). Био је асистент (1998-2000), а потом и доцент (2000-2006) за Хришћанску антропологију са социологијом, на Богословском факултету у Фочи (Универзитет у Источном Сарајеву) као и за Византијску философију (2001-2002) на Филозофском факултету истог Универзитета. Предавао је Патрологију, Канонско право и Догматику на Теолошком факултету у Либертивилу (САД). Током боравка у Грчкој завршио је иконографске студије под руководством Стаматиса Склириси (Атина 1997-1999) и проучавао византијско појање под руководством Ликурга Ангелопулоса.

Замонашио га је тадашњи Епископ захумско-херцеговачки и приморски Атанасије у манастиру Тврдошу и рукоположио у чин ђакона 18. августа 1996. Био је привремени клирик Јеладске Цркве (Атинска Архиепископија) и ђакон у храму Свете Ирине у Атини 1996-1999. Рукоположен је у чин јеромонаха 19. августа 2001. године у Требињу, а за епископа Хумског хиротонисан у Сарајеву 2004. године. Устоличен за епископа Западноамеричког 2006. у Лос Анђелесу.

Заправо владика Максим постао је познат широј јавности тек

тамјану, треба да памти да је он српски, а не грчки епископ“. На жалост, по свој прилици, Епископ Максим не мари за ово више него разложно упозорење блаженопочившег Патријарха Павла. Види: Ранко Гојковић, Епископ Максим – одушевљени присталица фанатичних експеримената Патријарха Вартоломеја, <http://sabornik.rs/index.php/kolona-urednika/1470-episkopmaksimodusevljenipristalicaavartolomeja>

када је на основу одлуке Синода Српске цркве уклоњен са места редовног професора Богословског факултета.²⁶ Из биографије се, дакле, види да се ради о кабинетском монаху, без опита аскезе и боравка у манастиру, тако да је његово православље веома упитно. (Анђелковић и Недељковић 2021, 9-24) Уосталом шта исповеда епископ Максим Васиљевић познато је на основу његових изјава и поступака.²⁷

Због проблематичности његовог православља парохијани и чланови црквено-школске општине Свете Петке у Сан Маркосу у Калифорнији упутили су писмо патријарху српском Иринеју и епископима у коме траже смену епископа западноамеричког Максима. Шта му замерају?

1. Смену „неподобних свештеника“, који су изграђивали храмове по САД са својим народом и њихово насилно слање, пре времена, у пензију. Уместо њих, почео је да доводи свештенике Американце и себи подобне.
2. Увођење новотарија у богослужење и форсирање енглеског језика, чак и где није потребно.
3. Неконтролисано трошење епархијског новца.
4. Повећавање пореза за парохије.
5. Измену икона у храмовима епархије, на којима су светитељи представљени као страшила и карикатуре. Пред таквим „иконама“ немогуће је молити се.
6. Упућивање православне деце да славе Халовин (тзв. ноћ вештица).

26 Jelena Tasić, Vladika Maksim: Trn u oku Sinoda, _
Скандал на основу који је прелио пуну чашу, а у коме је директно учествовао Епископ Максим. Уочи редовног Архијерејског Сабора СПЦ 2017. године је иницијатива групе грађана који су предлагали да се ревидира изучавање Дарвинове теорије еволуције. Међу потписницима се налазио и велики број угледних људи у Србији, професора, правника, доктора наука, уметника, новинара, као и свештеника (укупно је захтев потписало 166 познатих српских јавних делатника). Као одговор на петицију појавило се отворено писмо са потписом десет предавача православног Богословског факултета у Београду на челу са Епископом Максимом (касније се испоставило да је управо он био аутор и иницијатор поменутог „писма подршке Дарвину“), у коме се захтевао останак Дарвинове теорије у школском систему Србије.

27 Зоран Ђуровић: Шта (не)исповеда епископ Максим Васиљевић?, <https://vidovdan.org/info/zoran-djurovic-sta-neispoveda-episkop-maksim-vasiljevic/>

7. Забрану свештеницима да помињу Ђенерала Дразу Михаиловића и војводу Момчила Ђујућа.
8. Захтева да се поскидају све слике Радована Караџића и генерала Ратка Младића – српских хероја који су најзаслужнији за стварање Републике Српске и за одбрану српског народа од новог усташког геноцида.²⁸

Епископ Максим је, дакле, у православном свету изградио сопствени култ фанариоте, али је на основу његовог рада и неправославног деловања створена и нова синтагма која у једној речју објашњава све што овај епископ ради (аутор синтагме је епископ бачки Иринеј) – мајмунологија!²⁹

ВЛАДИКА ИРИНЕЈ ДОБРИЈЕВИЋ – ОД ЦИА, ТЕМПЛАРА ДО МАСОНА

Следећи владика из САД, који је учествовао у писању „октроисаног устава СПЦ“, тј. желео да своју епархију потчини Фанару јесте Иринеј Добријевић, који има крајње занимљиву неправославну биографију.

Епископ Иринеј је рођен 6. фебруара 1955. године у Кливленду (Охајо, САД) од оца Ђуре и мајке Милице рођ. Свилар. Одрастао је и школован у родном Кливленду где је завршио 12 разреда општег образовања. Од 1973. до 1975. школовао се на Академији уметности у Кливленду. године похађао је Православну богословију светог Тихона, Саут Канан, у Пенсилванији похађао је од 1975. до 1979. Године 1980. започео је студије на Православној теолошкој академији Светог Владимира, Крествуд, Њујорк, и завршио их 1982. године. Атински Центар је похађао 2000. и 2003. године, после чега је добио диплому познавања савременог грчког језика. Након завршених студија на Православној духовној академији светог Тихона са највишом академском оценом, и Академији светог Владимира, примио је звање магистра богословља уз посебне похвале за магистарски рад „Епископ Николај Велимировић: 1921. Мисија у Америци“. Предавао је на познатом „Лајола“ универзитету у Чикагу, а на позив патријарха српског Павла и на Богословском факултету у Београду. Више година је био један од уредника магазина „Стазе

28 Traže smenu vladike Maksima! Vernici iz Kalifornije uputili pismo patrijarhu i episkopima!, <https://informer.rs/vesti/drustvo/436384/traze-smenu-vladike-maksima-vernici-kalifornije-uputili-pismo-patrijarhu-episkopima>

29 Епископ бачки Иринеј, Доле мајмунологија, живела православна теологија!, <https://www.pogledi.rs/forum/thread-4110-post-118908.html#pid118908>

православља“, званичне публикације Српске православне цркве у САД и Канади.

Митрополит средњозападноамерички Христофор га је 15. јануара 1994. рукоположио у чин ђакона у Саборној цркви Васкрсења Христовог у Чикагу. Монашки постриг је примио 18. јануара 1995. у манастиру Светог Саве у Либертивилу и том приликом је добио монашко име Иринеј, по епископу лионском Светом Иринеју. Унапређен је у чин архимандрита 18. јуна 2006.

До избора за епископа аустралијско-новозеландског обављао је функцију референта Светог архијерејског синода и шефа Канцеларије Одбора за Косово и Метохију Светог архијерејског сабора. Носилац је Ордена Вука Караџића III степена којим га је одликовао Светозар Маровић, председник Србије и Црне Горе. Члан је Јасеновачког одбора и Сталног мисијског одбора Светог архијерејског синода и Одбора за Косово и Метохију Светог архијерејског сабора. Имао је запажену улогу као извршни директор Канцеларије за спољне послове Српске православне цркве у Вашингтону. Био је један од кључних учесника у посети верских вођа из САД Југославији 1999. Учествовао је на многим скуповима које је организовала српска заједница у дијаспори. Био је иницијатор повезивања највећих српских организација у Америци.³⁰

Званична биографија, наравно, указује на позитивне моменте његове каријере. Међутим, убрзо по ступању на епископски трон медији су почели да пишу како живи световним животом, а уз то на рачун црквеног новца.³¹ Део раскоши (а не монашког аскетизма) видљив је и у томе што живи у вили од два милиона долара.³² Уз све то медији су објавили информацију да је епископ Иринеј Добријевић сарадник америчке обавештајне службе ЦИА.³³ „Још од 2006, а можда и раније, један од владика СПЦ епископ источноамерички Иринеј Добријевић америчка је кртица унутар Цркве.“³⁴ Како

30 Иринеј Добријевић, https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/Irinej_Dobrijevi%C4%87

31 SINOD SPC ŠALJE INSPEKCIJU U SAD Bura zbog indicija da je episkop Irinej Dobrijević nenamenski trošio novac, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/sinod-spc-salje-inspekciju-u-sad-bura-zbog-indicija-da-je-episkop-irinej-dobrijevic/7tp3404>

32 Vladika Irinej živi u vili od 2 miliona dolara... <https://www.espreso.co.rs/vesti/politika/504685/vladika-irinej-kao-holivudski-glumac-pogledajte-samo-u-kakvoj-vili-zivi-i-karingtoni-da-mu-pozavide-foto>

33 Biljana Bojić, Vladika Srpske Crkve šojun CIA! Tajna dokumenta američke ambasade otkrila mrežu doušnika!, <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/275471/vladika-srpske-crkve-spijun-cia-tajna-dokumenta-americke-ambasade-otkrila-mrezu-dousnika>

34 Види: Архиепископ верески Амвросије, Тајна светости, у зборнику: Светост и идентитет: Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2020, стр. 13-16.

показују тајне депеше амбасаде САД у Београду које су процуриле захваљујући Викиликсу, он је информисао газде у Вашингтону о свему што се догађа у СПЦ, али и у државном врху и политичким партијама, у шта је као црквени великодостојник и те како имао увид“.³⁵

Интересантно је, такође, да епископу Иринеју нису страна ни нека (полу)тајна и окултна друштва попут припадности темпларима и масонима.³⁶

Владика Иринеј (Добријевић) важи за контроверзну личност за коју круже приче да је темплар, са крајње чудном биографијом, а његово увођење у монашки ред и напредовање у чину трајало је свега 12 дана. Према информацијама из других извора све се одвијало другачије. „На овом месту вреди се подсетити да је Иринеј Добријевић свој пут од искушеника до јеромонаха, који може да траје и до деценије, прошао у невероватно кратком року: за девет дана или 216 сати! Да постане епископ било му је потребно 11 година (због отпора правоверних епископа), све док извесни „ентитети“ (како би се епископ Иринеј изволео изразити) нису успоставили контролу над врхом СПЦ“.³⁷

После незапамћеног скандала у цркви Св. Архиђакона Стефана у епархији Кизборо у Мелбурну, када је дозволом црквених власти сала православне цркве претворена у џамију и након што су медији у Србији оштро реаговали на ову вест, владика Аустралијско-новозеландски Иринеј (Добријевић), суспендовао је свештеника Чедомира Видеканића, као главног кривца за поменути скандал. Муслиманске реликвије избачене су из сале коју је сам владика наново освештао. Међутим, страсти у Аустралији се нису смириле. Новинари Бест портала контактирани су од стране незадовољних православних верника из Мелбурна. Они као кривца за овај скандалозни чин наводе искључиво владика Иринеја. Вођени овом реакцијом покушали су да сазнају ко је заправо владика Иринеј (Добријевић) и дошли су до важних сазнања. Владика Иринеј је, према тврдњи аустралијских Срба, директно одговоран за претварање сале СПЦ у џамију и да то стање није од јуче, документујемо видео снимцима муслиманских верских окупљања у поменутој сали у протеклих неколико година. Да би „испеглао“

35 Исто.

36 Злочинења агента ЦИА-е и масона Иринеја Добријевића се наставља, _; Упоредити.: Владика Иринеј Добријевић близак пријатељ Клинтонa и Олбрајтове и темплар?, <http://borbazaveru.info/content/view/7312/105/>

37 Уредништво: Конспиративно екуменистичко братство епископа Иринеја Добријевића, <http://borbazaveru.info/content/view/6290/77/>

ствар, владика је суспендовао свештеника Видеканића, који је према тврдњама извора ТВ Бест-а у Мелбурну – његов зет! Напоследку се поставља питање ко је заиста владика Иринеј (Добријевић), човек који ни по спољном изгледу, са својом „фазонираном“ брадицом, нити понашањем не заслужује да носи звање епископа Српске православне цркве?

ОТКУД НА ВРАТУ ЈЕДНОГ ПРАВОСЛАВНОГ ВЛАДИКЕ ОБЕЛЕЖЈА ТЕМПЛАРА?

Када је Добријевић стигао на чело епархије у Аустралији одмах је енергично наступио, бирајући себи подобне сараднике и отворено се сукобио са свима који нису прихватили његове методе страховладе. У кратком времену избацио из СПЦ више људи него сви његови претходници, а ако би се Управе црквеношколских општина усудили да га макар питају зашто доноси нове законе и прописе избацујући људи из Управе завршавали су на суду или на стубу срама оних који су били одани новом епископу, и којима је годило да буду председници или секретари, како то раде сви који желе апсолутну власт. (Милошевић 2020, 350-369) Владика Иринеј је у управе бирао себи одане, који су као и већина наших људи у дијаспори недовољно образовани и најчешће имају завршен курс енглеског.

Тако је владика Добријевић, чија је биографија потпуно празна од 1975. до 1994. показао зашто је, у ствари, дошао у Аустралију: Да поништи „помирење“ патријарха Павла (са православним Србима у дијаспори, настало после успостављања комунизма у Југославији) и да имовину цркава, која је по аустралијским законима њихова, пренесе на себе на начин да је тражио од цркава да докаже о власништву не држе више у архивима општина него да се предају њему лично. На покушаје отпора, реаговао је насилнички и ваљда супротно свим канонима, имао је своје организоване тимове који су нападали старе чланове, избацивали их из цркава и који су мењали кључеве брава да би уместо свештеника који су показивали отпор послове обављали његови свештеници.³⁸

Његов живот углавном се своди на пријеме и свечаности. Добријевић је „открио“ и нове духовне обичаје, међу којима и славље његовог имендана сваке године, уз трошкове од неколико стотина хиљада аус-долара. Изигравао је Бога који се, ето, спустио

38 Pismo iz Adelaide: Konačno dolijao lopov u mantiji, <https://portalforum.rs/blog/2022/01/14/pismo-iz-adelaide-konacno-dolijao-lopov-u-mantiji/>

међу Србе Аустралије, овековечио је у једној цркви самог себе иконом, коју је назвао, “Преосвећени владика Иринеј који је усрећио и помирио посвађану браћу у Аустралији”.

Наравно, огромни судски трошкови су почели узимати свој данак, па је почело нестајати новца, а дугови су се гомилали, посебно у изузетно скупим судским споровима које је владика водио против побуњених црквених општина, али и појединаца који нису хтели да слушају његова наређења и који су пред Судом Аустралије, успешно обновили Слободну српску православну цркву, која нема никакве везе с црквама које су остале верне Иринеју и његовим захтевима. Тиме је и службено потврђен највећи раскол међу Србима Аустралије, о чему из Београда никад није стигла ни једна једина реч.³⁹

39 Исто.

ЕПИСКОП ЛОНГИН ФАНАРИОТСКИ

„Чудан је животни пут владике Лонгина. Сав његов живот је закулисана игра. Из своје далматинске епархије за време рата 1992. године побеглао је у далеку Аустралију где га ни један метак ни случајно неће наћи. ‘Спасао се’ са црквеном касом, остављајући своју паству ‘вуковима’. Није се појавио за све време трајања рата. др Десанка Крстић, Крстовдан 2019, Торонто

Трећи владика који је желео да се потчини Фанару јесте Лонгин (световно Момир Крчо), епископ новограчаничко-средњозападноамерички. Бивши је епископ за Америку и Канаду Митрополије новограчаничке (1999—2009), епископ далматински (1992—1999), епископ аустралијско-новозеландски (1986—1992) и викарни епископ моравички (1985—1986).

Рођен је 1955. у Олову на Крушчању, од родитеља Станоја и Анђе рођ. Јовановић. Основну школу је похађао у Оловским Лукама, да би затим завршио Богословију Св. Три Јерарха у манастиру Крка. Примио је монашки завјет мале схиме као ученик петог разреда богословије. Монашење је извршио тадашњи епископ далматински г. Стефан (1975). Исте године рукоположен је у чин ђакона, а затим и у јеромонаха. Упућен је у Московску духовну академију гдје је био од 1975. до 1979, да би исту завршио са степеном кандидата богословља.

Након студија службовао је у Епархији зворничко-тузланској као секретар Епархијског управног одбора. Године 1983. постаје суплент у Богословији Св. Три Јерарха у манастиру Крка. На засједању Светог архијерејског сабора у мају 1985. изабран је за викарног епископа моравичког и хиротонисан 20. октобра исте године. У мају 1986. изабран је за епископа аустралијско-новозеландског гдје је остао шест и по година. На Светом архијерејском сабору (1992), на молбу патријарха српског Павла, владика Лонгин се примио дужности епископа далматинског. Боравио је у манастиру Крка и предавао у Богословији. Послије пада Републике Српске Крајине владика Лонгин са Богословијом из манастира Крка борави на Дивчибарама код Ваљева. Помагао је епископу шабачко-ваљевском г. Лаврентију у епархијским пословима.

Одлуком патријарха српског Павла постављен је за његовог помоћника у администрирању Епархијом за Америку и Канаду Новограчаничке митрополије у јулу 1997. године. У мају 1998. постављен је за администратора Епархије за Америку и Канаду,

а у мају 1999. изабран је од Светог архијерејског сабора за сталног епископа Епархије за Америку и Канаду Новограчаничке митрополије. На овај епископски трон је устоличен 14. октобра 1999. Сходно одлуци Светог архијерејског сабора Српске православне цркве од 21. маја 2009. извршена је арондација епархија Српске православне цркве на територији Сједињених Америчких Држава и Канаде. Формирана је Епархија новограчаничко-средњозападноамеричка, као и Митрополија либертивилско-чикашка, Епархија источноамеричка, Епархија западноамеричка и Епархија канадска. Владика Лонгин је сходно стању након арондације постао епископ новограчаничко-средњозападноамерички.⁴⁰

Каријера епископа Лонгина је веома интересантна. Почнимо од Аустралије. Кад је, после Аустралије, требао да се „устоличи” у Слободној Српској цркви -Новограчаничкој Митрополији представљао се као неко долази из четничке породице што је национална емиграција поверовала. Десанка Крстић наводи да је за ову ситуацију био одговоран митрополит Амфилохије који га је послао у Новограчаничку митрополију и, по њеном мишљењу, „потурио га“ да растура не само Новограчаничку Митрополију већ и националну емиграцију.

Како год, са Лонгином је у Слободну српску цркву, Новограчаничку Митрополију, дошао и нови Устав који је требало да њени верници прихвате а који је био наговештај укидања и разарања Митрополије. Према новом Уставу: Новограчаничка митрополија је требало да се подели сестринским епархијама; да се уведе контрола над црквеном имовином; комплетна власт и духовна и административна се пренесе у руке владика. Све у свему, требало је да се битно смањи учешће народа као делегата Сабора што би наликовало једном клерикалном римокатоличком уставу у коме је народно учешће видно смањено. Наравно да делегати Слободне цркве нису хтели да прихвате своје растурање и контролу имовине која им је већ једанпут била одузета 1963. године.⁴¹

Године 2019. епископ Лонгин је примио делегацију Фанара. Епископ Средњезападно-амерички Лонгин примио је новопостављеног Архиепископа Цариградске патријаршије за Америку Елпидофороса у манастиру Св. Саве - највећој српској светињи ван Србије, после Хиландара!

„Откуда то да овај опаки фанарски екстремиста посети баш

40 Лонгин Крчо, https://sr.m.wikipedia.org/sr-ec/%D0%9B%D0%BE%D0%B-D%D0%B3%D0%B8%D0%BD_%D0%9A%D1%80%D1%87%D0%BE

41 Исто.

епископа Лонгина и манастир Св. Саве и то баш сада пре одржавања Црквено-народног сабора у манастиру Нова Грачаница?! Лонгин каже да је дошао да се ‘поклони’ моштима Св. Мардарија и да посети први српски манастир у Америци. Да ли су то заиста прави мотиви ове посете? Колико треба бити наиван па поверовати да је висока делегација Фанариота заиста дошла да се поклони моштима једног српског светитеља (или варварског по фанарској терминологији) када знамо да Фанариоти не поштују ни Св. Саву, којег ни после 8 векова немају у свом календару?! Изгледа да је мотив и циљ ове посете био сасвим другачији. Очигледно је да је својом осионом и надменом посетом Елпидофорос хтео Лонгину да стави до знања да више не може седети на две столице, а уједно желео је да обележи ‘своју територију’, односно да покаже да ће Српска православна црква у Америци постати прва жртва новог фанарског освајања, као што се десило у Украјини. Такође, желео је да Лонгину одреди ‘смернице рада’ на предстојећем Црквено-народном сабору и да спречи свако супротстављање још једном фанариотском разбојништву.⁴²

Оно што је, међутим, изазвало додатну пажњу јесте заједничка фотографија.

Кажу да слика говори много више од речи, а ево и једног савршеног примера који је објављен на порталу „Борба за веру“:

„Погледајте само какав је став заузео Елпидофорос и какав му је израз лица. На његовом лицу се види нескривена осионост и гордост. Несумњиво је да он на овој слици одаје утисак да је он газда и да има остале под својом влашћу. Његово лице са једва приметним злурадним осмехом је лице освајача који је сигуран у победу.

За тим погледајте епископа Лонгина – он делује снуждено,

42 Према: Епископ Лонгин поданички примио високу фанариотску делегацију, <http://borbazaveru.info/content/view/11868/77/>

понижено и утучено, док га са стране његов нераздвојни пратилац и пријатељ-ипођакон студиозно стреља очима. Његов плави сако готово савршено се уклапа у плаву боју бездана, па изгледа као да је део фреске.

А онда погледајте само шта се то налази иза, односно изнад Лонгина и његовог ипођакона – налази се фреска Страшног Суда и детаљи мучења грешника у паклу. Изнад Лонгинове главе види се страшна змија која као да се спрема да му ‘попије очи’ сваког момента. Изнад змије види се анђеоло који у пакао гура калуђере и једног епископа! Пошто се ова посета фанариотских разбојника десила у понедељак по Ивањдану, ту је и икона Св. Јована Крститеља који као да виче иза сабраних епископа: ‘Покајте се за своје грехове и не чините оно што сте наумили!’

Заиста, ништа се не дешава случајно и да су учесници овога злослутног сусрета бирали где ће се сликати, не би прикладније место изабрали....

И тако, Лонгин који је се недавно клео на верност Србству на прослави Видовдана у организацији Српске Народне Одбране у Чикагу, сада показује неко сасвим друго лице. Од како се распламсала црквена криза у Украјини почео је као про-руски ‘хард-лајнер па је чак игнорисао Грке и није са њима саслуживао у Недељу Православља, већ је овај празник прославио само са Русима. Онда је за то примио пацке ‘одозго’ па је за тим прешао у заштиту самопроглашеног потомка мајмуна и фанарског агента Максима Васиљевића на заседању Синедриона у Београду, а сада је понизно – поданички примио Фанариоте и то у манастиру Св. Саве.⁴³

ЗАКЉУЧАК

Покушај током 2020. године тројице српских епископа Максима, Иринеја и Лонгина да издвоје своје епархије из састава Српске православне цркве завршен је неуспехом. Међутим, ни један од именованих владика није одстрањен са катедре, а разлога за то има не само због анализираних политике препотчињавања Фанару, већ и због негирања аутокефалности Српске православне цркве. Када се сагледа њихова „пастирска“ делатност јасно се види да њих не интересује првенствено православно богословље, канони, а ни верници, те има оправданих разлога за помисао да су у праву они који препоручују ако не њихово рашчињавање, онда бар удаљавање са катедре владика.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Архиепископ верејски Амвросије, Тајна светости, у зборнику: *Светост и идентитет: Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа*, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2020.
- Александров, Кирил: Унија са римокатолицима од архиепископа Елпидофора, у зборнику: *Баук фанариотизма кружи православљем*, приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020.
- Анђелковић, Петар М./ Недељковић, Радица М.: Бег од светог савременог човечанства, у зборнику: *Светост и дух времена*, приредио: Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Удружење Милош Милојевић, Београд, 2021.
- Атака на православие: Запад ополчиљен не тољко на Русију, но и на ње основну религију,
- Bojić, Biljana: Vladika Srpske crkve špiju CIA! Tajna dokumenta američke ambasade otkrila mrežu doušnika!, <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/275471/vladika-srpske-crkve-spijun-cia-tajna-dokumenta-americke-ambasade-otkrila-mrezu-dousnika>
- Битва Архистратига Михаила, или Что такое папизм?
- Bžežinski, Zbignjev: *Velika šahovska tabla*, Romanov, Вања Лука, 2003.
- Власов, Андреј: У чему се не слажу Фанар и Руска православна црква, у зборнику: *Православље и расколи: Како се снаћи?*, приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020.
- Vladika Irineje živi u vili od 2 miliona dolara... <https://www.espresso.co.rs/vesti/politika/504685/vladika-irinej-kaoholivudski-glumac-pogledajte-samo-u-kakvoj-vili-zivi-i-karingtoni-da-mu-pozavide-foto>
- Ванредна вест: Епископ новограчаничко-средњозападноамерички Лонгин стао на страну 'јуде' Максима!, <http://borbazaveru.info/content/view/11584/77/>
- Гојковић, Ранко: Епископ Максим – одушевљени присталица фанатичних експеримената Патријарха Вартоломеја,
- Dragaš, Mirjana: Episkop Maksim iz SPC pravda Vartolomeja i tvrdi da je Sv. Sava nekanonski dobio navodni tomos,

- Д. Б. Патријарх Иринеј посетио српску парохију у Флориди, *Политика*, 1. 3. 2020.
- Ђуровић, Зоран: Шта (не)исповеда епископ Максим Васиљевић?,
- Ђукановић: Потребна нам је сопствена црква да учврстимо идентитет, *Политика*, 15. 2. 2020.
- Епископ Лонгин поданички примио високу фанариотску делегацију,
- Епископ бачки Иринеј, Доле мајмунологија, живела православна теологија!,
- Закулисна игра владике Лонгина – Фанарски Лонгин,
- Злочињења агента ЦИА-е и масона Иринеја Добријевића се наставља, <http://borbazaveru.info/content/view/11720/>;
Упор.: Владика Иринеј Добријевић близак пријатељ Клинтона и Олбрајтове и темплар?,
- Иринеј Добријевић,
- Intervju, vladika Maksim: Nema govora o otcepljenju američkih eparhija i pripajanju nekom drugom, neće nas zaustaviti medijski manipulanti, kojih ima i među sveštenicima!, <https://serbiantimes.info/intervju-vladika-maksim-nema-govora-o-otcepljenju-americkih-eparhija-i-pripajanju-nekom-drugom-neece-nas-zaustaviti-medijski-manipulanti-kojih-ima-i-medu-svestenicima/>
- К. Ђ. Како је одбачен први „октроисани“ устав у историји СПЦ, *Политика*, 3. 3. 2020.
- Лонгин Крчо, https://sr.m.wikipedia.orgsr-ec/%D0%9B%D0%B%D0%BD%D0%B3%D0%B8%D0%BD_%D0%9A%D1%80%D1%87%D0%BE
- Максим Васиљевић, https://sr.m.wikipedia.orgsr-ec/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B
- Милошевић, Зоран: Мржња, идентитет и православље: Прилог проучавању улоге светости и светаца у формирању идентитета православних народа, у зборнику: *Светост и идентитет: Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа*, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд, 2020.
- Милошевић, Зоран: Самоубиствене амбиције Фанара, у зборнику: *Баук фанариотизма кружи православљем*,

- приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020.
- Милошевић, Зоран: Зашто православље смета Новом светском поретку?, у зборнику: *Православље и расколи: Како се снаћи?*, приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020.
- Новиков, Протоиерей Андрей: И вновь о восточном папизме, <https://www.pravmir.ru/i-vnov-o-vostochnom-papizme/>
- Нивкин, Ярослав: Ко је у праву?, у зборнику: *Православље и расколи: Како се снаћи?*, приредио Зоран Милошевић, Примапром, Бања Лука, 2020.
- Pismo iz Adelaide: Коначно dolijao lopov u mantiji, <https://portalforum.rs/blog/2022/01/14/pismo-iz-adelaide-konacno-dolijao-lopov-u-mantiji/>
- Sinod SPC šalje inspekciju u SAD. Bura zbog indicija da je episkop Irinej Dobrijević nenamenski trošio novac, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/sinod-spc-salje-inspekciju-u-sad-bura-zbog-indicija-da-je-episkop-irinej-dobrijevic/7tp3404>
- Tasić, Jelena: Vladika Maksim: Trn u oku Sinoda, <https://www.danas.rs/ljudi/vladika-maksim-trn-u-ok-u-sinoda/>
- Traže smenu bladike Maksima! Vernici iz Kalifornije uputili pismo patrijarhu i episkopima!, <https://informer.rs/vesti/drustvo/436384/traze-smenu-vladike-maksima-vernici-kalifornije-uputili-pismo-patrijarhu-episkopima>
- Уредништво: Конспиративно екуменистичко братство епископа Иринеја Добријевића, <http://borbazaveru.info/content/view/6290/77/>
- Чалија, Јелена: Три фронта против Српске православне цркве, *Политика*, 18. 1. 2020.
- Чалија, Јелена: Патријарх Иринеј председава сабору у Америци, *Политика*, 21. 2. 2020.
- Чалија, Јелена: Амерички сабор и одбрана јединства СПЦ, *Политика*, 28. 2. 2020.
- IV Вселенский Собор и теория «восточного папизма», <https://pravoslavie.ru/139286.html>

Зоран Милошевич

ВОСТОЧНЫЙ ПАПИЗМ И ПОПЫТКА ПОДЧИНИТЬ СЕРБСКУЮ ПРАВОСЛАВНУЮ ЦЕРКОВЬ ФАНАРУ

Резюме

„Восточный папизм“ - один из главных богословских и канонических вызовов, стоящих перед современной Православной Церковью. На самом деле это искушение властью, потому что Вселенский Патриарх хочет всей власти над православными, как Папа Римский над католиками. В этом смысле сторонники «восточного папизма» появились и в Сербской Православной Церкви в лице трех епископов из США: Максима, Ириней и Лонгина. Фанару они пытались подчинить свои епархии (по украинскому образцу). Чтобы оправдать свою работу, они доходят до того, что отрицают автокефалию Сербской Православной Церкви, вводят расколы и свидетельствуют о неправославном богословии. У них есть поддержка США, Евросоюза и НАТО для этой политики, и эта гигантская военная организация не скрывает, что ее целью является уничтожение Сербской Православной Церкви (генерал-полковник Франклин Бен Ходжис).

Ключевые слова: Сербская Православная Церковь, Фанар, восточный папизм, США, правительство, церковно првенство.

* Овај рад је примљен 17. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

КРАЈ ГЛОБАЛНОГ УНИПОЛАРИЗМА

- Горан В. Николић, Петар С. Ђурчић*
„НОВИ ХЛАДНИ РАТ“: ДЕФИНИЦИЈЕ,
ПЕРСПЕКТИВЕ И МОГУЋИ ИСХОДИ.....149-169
- Едуард Попов*
ПОСТСОВЈЕТСКАЈА УКРАЈИНА:
СУБЈЕКТИВНО-ОБЈЕКТИВНИ ПОГЛЕД
НА ИСТОРИЈУ НЕУСПЕЛЕ ДРЖАВЕ.....171-184
- Богдан Стојановић*
СВЕОБУХВАТНИ (НЕ)СПОРАЗУМ: ИРАН КАО
НОВА НУКЛЕАРНА СИЛА.....185-209

Горан В. Николић*

Институт за европске студије, Београд, Србија

Петар С. Ћурчић**

Институт за европске студије, Београд, Србија

„НОВИ ХЛАДНИ РАТ“: ДЕФИНИЦИЈЕ, ПЕРСПЕКТИВЕ И МОГУЋИ ИСХОДИ***

Сажетак

Рад има за циљ да испита саме термилошке контроверзе везане за појам новог хладног рата. Интенција рада је и да се одговори на питање шта ће одлучити победника у сукобу две силе, посебно у контексту америчко-кинеског „трговинског рата“ који је смањио међусобну зависност две стране, дајући простор за дивергентније спољнополитичко понашање. Додатно, намера рада је и анализа утицаја рата у Украјини и санкција према Руској Федерацији на односе Вашингтона и Пекинга. Анализом садржаја релевантне литературе дошло се до следећих закључака: (а) Интелектуални алати „старог хладног рата“ и „обуздавања“ не могу пуно помоћи креаторима политике у Вашингтону и Пекингу да се носе са геополитичким изазовима данашњице; (б) Иако Вашингтон и Пекинг инсистирају да нису у „новом хладном рату“, таква аналогија је све чешћа у дискусијама о односима две државе и оне се често понашају као да су у њему. Суштински елемент старог хладног рата - „стање непријатељства без оружаног сукоба“ - је присутан, пошто обе земље траже моћ и утицај, или желе да опструишу или обуздају једна другу градећи нове безбедносне архитектуре, трговинске и финансијске режиме и развијајући системе регулације технологије и глобалних норми; в) Дубоке везе између економија

* goranvnikolic@gmail.com

** petar.pero.curcic@gmail.com

*** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института за европске студије за 2022, као и у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2022. који су оба подржана од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

две супростављене суперсиле, међусобна зависност од технологије, трговине и података никада нису постојале у оригиналном Хладном рату, а прекид привредне сарадње гурнуо би обе државе и свет у дубоку вишегодишњу депресију. Ова међуповезаност отвара могућности коегзистенције, које могу довести и до краја тзв. „Другог хладног рата“.

Кључне речи: Нови Хладни рат, суперсиле, САД, Кина, конкуренција, сарадња.

ДА ЛИ ПОЧИЊЕ НОВИ ХЛАДНИ РАТ?

Све је више знакова да почиње још једна, сасвим другачија врста Хладног рата. На самиту НАТО-а у Мадриду јуна 2022. са лидерима Јапана, Јужне Кореје, Аустралије и Новог Зеланда по први пут на скупу алијансе, повлаче се нове линије поделе које би могле да трају генерацијама. За разлику од четири деценије дуге америчко-совјетске конфронтације која је две велике силе, потпуно изоловане једна од друге, раздвојила у засебне сфере, ова борба је обележена вишедимензионалним односом у којем Кина и Запад међусобно тргују и инвестирају, чак и док се такмиче. Такође, Русија као кинески партнер, успева да се економски одржи упркос снажним санкцијама, снабдевајући нафтом, гасом и житарицама Пекинг (Hirsh, 2022).

И пре рата у Украјини су постојале назнаке да се Америка, односно Запад, налази у некој врсти новог хладног рата, овога пута са Кином. Ово се дешава смо три деценије након краха Совјетског Савеза, када се чинило да је супремација САД неупитна. Како наводи нобеловац Џозеф Штиглиц (Stiglitz, 2022), брутални ратови на Блиском истоку, финансијски крах 2008. растућа неједнакост, имплицитна подршка ауторитарним режимима насупрот јавно прокламованом инсистирању на демократским вредностима, епидемија опиоида и други феномени, довели су у сумњу супериорност америчког економског и друштвеног модела, при чему су неки аспекти америчког политичког и друштвеног живота почели да добијају отворен патолошки карактер нарочито у маргинализованим заједницама и конфликтним местима.

Проблем за САД представља и њено практично напуштање глобализације, које се догађа паралелно са тежњама званичног Пекинга да овај процес оснажи. С тим у вези, протекционистичке политике почеле су да добијају све већу подршку јавности

(Frankel, 2022), будући да тзв. популистички политичари све више потенцирају да би њихове земље биле мање изложене недавним шоковима да су биле мање зависне од међународне трговине. Тако су деглобализација, фрагментација, *decoupling* или раздвајање већ постале одомаћене фразе у политичким дискурсима многих земаља.

Све је јасније да рат који бесни у Украјини убрзава трансформацију светског поретка, насупротив намерама оних који су увели ембарго Руској Федерацији. Запад, чија је интенција да слабљењем Русије демотивише „реметилачке факторе“ и сачува тзв. „систем базиран на вредностима“, налази се пред економским и политичким изазовом. Наиме, санкције против минералним ресурсима најбогатије државе света утицале су не само на драматичан раст цена берзанских роба, већ су и допринеле да се инфлација подигне на највиши ниво од 70-их година. Тимесу драматично повећавајући шансе за стагфлацију, уздрмавши на тај начин и многе глобалне ланце вредности односно снабдевања. Дакле, санкционисање Москве са намером да јој се зада снажан економски ударац којим би се она одвратила од сличног понашања у будућности ће извесно уздрмати руску економију, али ће и сам Запад, посебно његов европски део, претпети велику штету (Altheyabi, 2022).

Оно што Вашингтон спроводи према Руској Федерацији је практично „containment 2.0“. Чини се да Вашингтон није узео у обзир могућности „бумеранг ефекта“ лансирајући најшире санкције у историји. Непланиране последице могле би да раздвоје глобалну економију, поларизирају међународну политику и ојачају Кину на рачун Америке. Наиме, ефикасност америчких санкција је еродирала са релативним падом америчке моћи, а избацивање Руске Федерације из поретка који САД настоје да одрже могло би интензивирати потрагу за одрживим алтернативним системом. Нови хибридни рат који САД предводе против Русије могао би помоћи да се продуби недеklarисана осовина Пекинг-Москва против Вашингтона. У том случају, Кина би могла постати велики финансијски и геополитички добитник. Примера ради, тешке економске казне Запада према Москви, укључујући искључивање кључних руских банака из међународног SWIFT платног система, могле би да претворе Кину у руског банкара тако повећавајући улогу јуана и Система прекограничног међубанкарског плаћања (*Cross-Border Interbank Payment System*). Додатно, санкције отворају пут Кини да изгради енергетску заштитну мрежу кроз већи копнени увоз којим би могла да издржи потенцијалну америчку блокаду у

случају кинеске инвазије на Тајван. Увођење делимичних санкција на увоз руског гаса ће помоћи Пекингу, који настоји да додатно повећа увоз енергената из РФ по ниским ценама (Chellaney, 2022). И поред тога, драстичну акцију који предводи Вашингтон подржава већи део америчке интелектуалне елите. Роберт Каган (Kagan, 2022, 19) потенцира да је боље за САД да ризикују интервенишући у раној фази рата против непријатеља. На тај начин би САД умањиле успех противника, као што је то био случај у Грузији и Украјини 2008. и 2014. године када су добици РФ били релативно мали.

ЗАШТО ЈЕ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ” КОНТРОВЕРЗАН ТЕРМИН?

Хладни рат је једноставно сурова борба за моћ. Победник са собом добија и право да поставља правила глобалног понашања. Поставља се питање, на које ни експерти у домену међународних односа још увек немају једнозначан одговор – да ли смо у „Хладном рату 2.0” и да ли би односе између Вашингтона и Пекинга требало тако термилошки описивати (Harshaw, 2022). Како год да се ера у којој се налазимо називала, данас су шансе за глобални сукоб највеће од Кубанске ракетне кризе 1962. године. С тим у вези, само називање односа САД и Кине „новим хладним ратом” на неки начин позива креаторе политике и аналитичаре да размотре како би једна од страна могла „победити”, а не како две силе могу коегзистирати. Превелико ослањање по аналогији на политику САД према Совјетском Савезу могло би ограничити способност Вашингтона да формулише одржив приступ према Пекингу. Најважнији аргумент је тај да, иако Кина оспорава доминацију САД над међународном економском структуром, она још увек не представља већу опасност по различита безбедносна партнерства Вашингтона.

Иако паралеле са Хладним ратом (1945-1991) могу изгледати као очигледне, геополитичке реалности садашњег тренутка мало личе на оне из тог доба. Последишно, сваки покушај да се наметне логика Хладног рата и обуздавања (*containment*) на кинеско-америчке односе данас би имао негативне консенквенце. Наиме, тај систем био је биполаран, што се подударало са интензивном идеолошком конкуренцијом, почетком нуклеарног доба и периодом брзе деколонизације. Хладни рат је термин који је сковао Џорџ Орвел крајем 1945. године како би сложеност послератног поретка свео на једноставну борбу између две нуклеарно наоружане „суперсиле“, од којих је једна (СССР) била идеолошки мотивисана да успостави

светску доминацију, док је друга (САД), наводно, хтела да сачува демократију. Из тог поједностављеног, али убедљивог модела, амерички званичници (посебно Џорџ Кенан у свом телеграму из 1946. године) су извели велику стратегију обуздавања која је прописивала како би САД требало да се носе са претњом. У пракси, то је подразумевало напоре Вашингтона у циљу ограничавања економске интеракције совјетског блока са глобалном економијом, отежавања дипломатских иницијатива Москве, те блокирања војних напора СССР-а да прошири свој утицај у иностранству.

Данас САД и Кина нису укључене у биполарну идеолошку борбу за „срца и душе“ света који се деколонизује. Високо глобализована економија тешко може поделити свет на оштро одвојене блокове. Кина је економска сила потпуно интегрисана у светску економију и број савезника или „трећих“ земаља које би биле спремне да се економски свеобухватно повуку из те земље је вероватно веома мали. Не само да би трошкови радикалног одвајања од кинеске привреде били превисоки, већ би и цена повезана са обуздавањем Кине у пуном спектру и у свим спорним доменима – укључујући свемир, међународне организације и сајбер – била астрономска. Стога, тешко је видети како би интелектуални алати „хладног рата“ и „обуздавања“ могли да помогну креаторима политике у САД да се носе са геополитичким изазовима данашњице (Latham, 2021).

На Самиту за демократију (*Summit for Democracy*) у САД-у (децембар 2021.), председник Џозеф Бајден је у разговору са званичницима из преко 100 земаља назвао отпор светским ауторитарним режимима „одлучујућим изазовом нашег времена“. Америчка реторика са циљем да се свет подели на два супротстављена идеолошка блока (демократске нације у једном табору и остале у другом) није дао жељене ефекте будући да овакав начин размишљања оживљава застарели оквир из доба хладног рата који је манихејски поделио државе у ривалске групе, обично спречавајући сарадњу у низу виталних питања. Додатно, Пекинг, који је перципиран као вођа супротстављеног табора, посматра се бескомпромисним и конфронтирајућим противником у тренутку када Вашингтон треба да ради са њим како би се ухватио у коштац са проблемима који захтевају свеопшта решења (пандемије, климатске промене, трговина и друго). Поређење са Хладним ратом „више замагљује него што осветљава“ и „ни на који начин није од помоћи, суштински, за неке од изазова које представља Кина“. Хладноратовска ментална поставка може преувеличати сваки сукоб,

јер владе могу бити уверене да је то део веће борбе, пропуштајући тако бројне прилике за сарадњу, као што су то пропустиле САД и Кина у борби против ковид-19 вируса и делимично у решавању климатских промена (Sanger, 2021).

Додатно, док је америчка стратегија обуздавања била изграђена на очекивању да ће се СССР једног дана урушити, данас такво предвиђање не важи. Упркос бројним демографским, економским и еколошким изазовима Кине, власт у Пекингу је показала изузетну способност прилагођавања околностима, често бруталним средствима. И циљеви дефинисани у новој индо-пацифичкој стратегији САД би се могли посматрати као практично признање Вашингтона да није и неће успети да промени понашање Кине. Индикативно је и коришћење речи компетиција којом су се дефинисали односи између САД и Кине. Наиме, са Трамповом администрацијом и званично је напуштена тзв. „engagement” политика према Пекингу (Takahashi, 2022).

Уместо термина „Други хладни раг” прикладнија дефиниција за тренутну фазу међународних односа, сугеришу поједини аутори, јесте епоха „мрежа” у различитим сферама (Fraz & Naqvi, 2022). Наиме, блоковска политика је замењена политиком „нексуса” (мреже) у којој средње силе траже еквилибранс од конкурентских великих сила. На пример, упркос томе што је Индија део QUAD-а, њена билатерална трговина са Кином је премашила 100 милијарди долара 2021. године. Исто тако, стратешки односи ЕУ са САД нису спречили снажан економски ангажман Брисела са Пекингом (Fraz & Naqvi, 2022).

Надолазећа еколошка транзиција би могла реконфигурисати многе елементе међународне политике који су обликовали глобални систем од 1945. године значајно утичући на изворе националне моћи, процес глобализације, као и односе међу великим силама. Међутим, далеко од неговања присности, уважавања и сарадње, она ће вероватно произвести нове облике компетиције и конфронтације. Прелазак на тзв. „чисту енергију” доноси са собом и бројне ризике будући да таква свеобухватна промена није до сада виђена и са собом доноси мноштво изазова не само у међународној привреди већ и у политичким односима. Зависност од доминантних добављача фосилних горива, као што су Русија и Саудијска Арабија, ће највероватније порасти пре него што падне. У међувремену, чиста енергија ће постати нови извор националне моћи, али ће она сама увести нове ризике и неизвесности упркос томе што је јасно да се

напори у борби против климатских промена морају убрзати (Bordoff and O'Sullivan, 2022, 68-69).

АРГУМЕНТИ ЗА НАЗИВ „НОВИ ХЛАДНИ РАТ“

Иако Вашингтон и Пекинг инсистирају да нису у „новом хладном рату“, таква аналогија је све чешћа у дискусијама о односима две државе. С тим у вези, без обзира да ли две земље желе или не желе да своје односе назову хладним ратом, оне се често понашају као да су у њему. Суштински елемент старог хладног рата („стање непријатељства без оружаног сукоба“) је присутан, пошто обе земље теже моћи и утицају, или желе да опструшу или обуздају једна другу. Структурни фактори у америчко-кинеским односима и одлуке које су већ донели лидери обе земље гурнули су билатералне односе у правцу сличном онима током „Хладног рата 1.0“.

Како тврди Дејли (Daly, 2022), након Трамповог трговинског рата 2018. године, пандемије 2020-21, те рата у Украјини 2022. године, уоквиривање „новог хладног рата“ сада изгледа неизбежно. Широм света САД и Кина се већ такмиче у обликовању безбедносних архитектура, трговинских и финансијских режима, развоја и регулације технологије, глобалних норми и пракси, те вредности које су у њиховој основи. Ниједна не верује да може да створи униполарност виђену између 1991. и 2008. (или до 2011. године), али свака је одлучна да максимизира свој утицај и спречи доминацију друге. Кинески научници су усвојили „компетитивни оквир“, а њени лидери, који се деценијама такмиче са САД, полако прате задато (на шта указује и брзо војно јачање земље). Америка не може да игнорише кинески развој нуклеарне тријаде и хиперсоничних система за испоруку, успостављање ракетних снага и свемирског оружја, изградњу и милитаризацију острва у Јужном кинеском мору, њену војну „принуду“ у Пацифику и Јужној Азији, „заstraшивање“ Тајпеја од стране Пекинга, развој прекоморских база и лука двоструке намене, заједничке вежбе са Русијом, копирање америчке војне технологије, као сајбер нападе широм света.

Глобална конкуренција и непомирљиви интереси на Пацифику довели су међусобно неповерење до постхладноратовског врхунца. У 2021. 76% Американаца имало је негативно мишљење о Кини, а 62% Кинеза је исто мислило о САД-у. Додатно, Кина и САД су отуђене једна од друге не само на званичном нивоу, већ и друштвено и институционално. Тако су се интеракције између универзитета,

невладиних организација, тур-оператора (и последично туриста) у овим земљама смањиле и пре пандемије SARS-CoV19. Погоршање односа види се и кроз званичне документе обе стране. Стратегија националне безбедности САД из 2017. навела је Кину као највећи стратешки изазов Америке, док је октобра 2021. Бајден описао кинеско-америчку конкуренцију као „борбу између демократија и аутократија у 21. веку“. Додатно, САД и Кина имају некомпатибилне приступе у управљању друштвом (Daly, 2022).

Вероватноћа катастрофалног колапса у односима – који би, на пример, довео до тога да се све америчке корпорације у Кини и сви кинески студенти у Америци врате у своје матичне земље – расте. Само једна криза дели нас од цементирања ривалства као основе билатералних односа у деценијама које долазе. Неспособност Пекинга и Вашингтона да сарађују суочени са признатим егзистенцијалним претњама по здравље планете је најдепресивнија карактеристика ове суморне путање. Чак и ако сукоб буде избегнут, главни учесници у „Хладном рату 2.0”, укључујући Русију и америчке савезнике у Европи и Индо-Пацифику, потрошиће милијарде долара на оружје уместо на побољшање људског благостања, и даће приоритет националним интересима, стварним и замишљеним, у односу на суочавање са заједничким изазовима (Daly, 2022).

СПЕЦИФИЧНОСТ НОВОГ ХЛАДНОГ РАТА

Како се свет поново дели на непријатељске блокове, нови Хладни рат делује никад извесније у односу на претходне три деценије. Ново појављивање (*re-emergence*) Хладног рата могло би ускоро доћи са компонентом која недостаје његовој пуној итерацији из XX века, а то је тзв. „други фронт“ (Grownе, 2022). Наиме, додавање Пекинга, који је забринут због тога што САД покушавају да изграде безбедносни савез у Индо-Пацифику, у целокупну једначину мења укупне односе. Иако није реч о формалном савезу, безбедносне везе између америчких и азијских савезника јачају, док Кина покушава да повећа своје присуство на обалама у Јужном и Источном кинеском мору.

Иако је нуклеарно одвраћање, слично као у Првом хладном рату, и данас одрживо, контекст ривалства између САД и Кине много више зависи од економске међузависности, посебно имајући у виду да је огромна кинеска привреда изазивач за економски систем који предводе САД. Истина, текући америчко-кинески „трговински

рат“ донекле је смањило међусобну зависност две стране, дајући простор за дивергентније спољнополитичко понашање. Кина је такође настоји да искључи САД из своје амбициозне иницијативе „Појас и пут“ која има за циљ јачање њеног економског присуства кроз вишеканални, али међусобно повезан глобални оквир (Fraz i Naqvi, 2022).

Хладноратовско ривалство између САД и СССР-а било је усредсређено на простор Европе, Јужне Америке, Блиског истока, Индокине и Африке. У „Хладном рату 2.0“, тренутни епицентар америчко-кинеског ривалства је Азија и Океанија. Наиме, већина тензија између Пекинга и Вашингтона одвија се уз пацифичко приобаље, а моћ Москве је у релативном смислу снажно опала што је отворило простор за вишедимензионалне западне утицаје на постсовјетском простору.¹ САД су формирале нове алијансе да би „опколиле“ Кину, укључујући Квадрилатерални безбедносни дијалог (*Quadrilateral Security Dialogue-QUAD*) (САД, Јапан, Индија и Аустралија) и *AUKUS* (САД, УК, Аустралија). Штавише, САД такође дели стратешко партнерство са Јужном Корејом и Јапаном на чијим територијама има позициониране трупе, што одражава идеју „проширеног одвраћања“ (која се своди на довођење тих држава под амерички „безбедносни кишобран“). Такође, рутински су Сједињене Државе распоредиле америчку морнарицу у Јужно и Источно кинеско море ради одвраћања Пекинга.

Док су Хладним ратом у великој мери доминирали прокси ратови широм света, данас САД и Кина подржавају ривалске фракције у иностранству, било војно, економски или дипломатски. Кина адамантно иступа против америчке политике у Сирији и Ираку, противећи се промени режима у наведеним и гледајући на америчко присуство у другим земљама као главни извор нестабилности и провокација. Недавно су САД на незадовољство Пекинга уклониле Исламистички покрет Источног Туркестана (*East Turkestan Islamic Movement*) са своје листе означених страних терористичких организација. Генерално, САД сматра Кину више геополитичким конкурентом него идеолошком претњом. Овакав оквир омогућио је

1 Док је седамдесетих година прошлог века Совјетски Савез показивао способност да изгради свој индустријски и технолошки потенцијал, Русија је због интеграције у глобалне ланце вредности добрим делом уништила своју индустријску базу. Последично, Москва је до 2014-2015, односно до фебруара 2022. велики део свог кључног хардвера — укључујући кључне компоненте за свој војно-индустријски комплекс — добијала са Запада и то је управо слаба тачка на коју Запад циља. Русија мора да брзо решава своје технолошке и економске проблеме, брзим таргетирањем уских грла, увозом из Кине или од Запада на разне начине. У супротном, могло би доћи до колапса њене индустријске и технолошке инфраструктуре (Bovt, 2015).

НР Кини да успостави снажне билатералне политичке и економске везе са многим државама који имају другачији политички и економски систем. (Fraz & Naqvi, 2022).

У Индо-Пацифику Бела кућа је заузела све оштрије ставове доследно означавајући Кину као конкурента САД. Наводно се разматра ревизија старе политике Вашингтона према Тајвану чиме би „стратешка двосмисленост“ била промењена у нешто провокативнију форму по Пекинг. Вашингтон је дипломатски бојкотовао Зимске олимпијске игре у Пекингу и потписао AUKUS. Прихватањем старе хладноратовске политике, званични Вашингтон улази у опасност да офанзивном политиком жртвује милионе људи. Како наводи Голуб (Golub, 2022), да би спречили катастрофу, Бајден и његови саветници ће морати да размишљају другачије. Стога, XXI век захтева већа и смелија решења од оних које је понудило претходно столеће.

АДУТИ И ПРОБЛЕМИ ВАШИНГТОНА

Вашингтону су требале деценије да од двопартијског консензуса о *engagement* политици према НР Кини дође у позицију непопустљиве конфронтације. Већ дуже време Бела кућа, увиђајући дугорочну опасност за одржавање глобалне хегемоније коју представљају Пекинг, и у мањој мери Москва, тражи начине да укључи друге земље, пре свега оне „либерално-демократске“, у свој табор. Рат у Украјини учинио је да Вашингтон убеди до тада скептичну Европску Унију да уведе снажан ембарго према Русији. Имплицитна подршка Пекинга Москви помогла је Вашингтону да НАТО покрене нови „стратешки концепт“ — десетогодишњи план² — који се по први пут бави „претњом“ из Кине. Промена је почела да се убрзава у последњих неколико месеци. Паралелно са ратом у Украјини, НАТО „прелази Рубикон“ у Азији пошто Вашингтон интензивира наоружавање Јапана, Јужне Кореје и Аустралије (такозвани програм „НАТО-а на Пацифику“). Такође у јуну 2022, поново супротстављајући се Пекингу на начин који подсећа на Хладни рат, САД су одговориле на ново војно ангажовање Кине на Соломоновим острвима покретањем пројекта Партнери у плавом Пацифику (*Partners in the Blue Pacific*) са циљем да се оживе

2 Нови стратешки концепт Вашингтона израстао је из саопштења издатог 2021. после самита НАТО-а, у којем се први пут упозорава на кинеске „системске изазове међународном поретку заснованом на правилима и областима релевантним за безбедност алијансе“. У то време, европски лидери су се још увек опирали молбама САД да одговоре на стратешки изазов из Пекинга.

економске и дипломатске везе са пацифичким острвским државама (Hirsh, 2022). Ипак, за разлику од односа према Москви, чини се да Вашингтон неће ићи у пуну конфронтацију са Пекигом. Како наводе Ајкенбери и сарадници (Ikenberry et. all. 2022, 174-175), прерани *containment* Кине могао бити фијаско за САД јер би друге државе које не виде претњу од Пекинга могле проценити да имају више економске користи од сарадње са Кином, доводећи на тај начин Вашингтон у веома ризикантну ситуацију нарушеног угледа и моћи.

Бела кућа, Пентагон и Капитол хил схватају да би Други хладни рат могла да одлучи мека моћ, а то значи убедити остале земље да не купују производе из Кине. Повезано с тим, Штиглиц (Stiglitz, 2022), предлаже да би, у намери да унапреде свој глобални статус (посебно након победе Доналда Трама и Републиканске странке), САД могле омогућити милијардама људи „трећег света“ приступ критичним технологијама и ресурсима.³ Вашингтон у новој конкуренцији великих сила очајнички тражи пријатеље изван тзв. природних савезника (Европа и друге развијене земље, попут Јапана, Кореје, Аустралије, Новог Зеланда). Међутим, један индикатор слабљења моћи САД управо је одбијање „трећих земаља“ да експлицитно осуде Русију због рата у Украјини.

Вашингтон схвата да ће вођење овог „новог хладног рата“ захтевати исто толико прагматичан, циничан и понекад аморалан приступ као и током периода након 1945. године. САД следи политику Трампа према Кини, и упркос тренутној кризи, стално потенцира да Кина остаје главни приоритет. Бела кућа је свесна да реторика „Азија на првом месту“ мора да буде подржана и њеним присуством на терену. Примера ради, у југоисточној Азији постоји ризик да САД буду перципиране као милитаристичка сила, док би НР Кина могла да се сагледа кроз призму великих развојних економских и инфраструктурних пројеката. Биће тешко да се представи одржива алтернатива кинеском Регионалном свеобухватном економском партнерству (*Regional Comprehensive Economic Partnership*). Супротно томе, регионални савезници Сједињених Држава желе да кроз трговински споразум – Свеобухватно и прогресивно

3 Овим напорима не иде на руку дуга историја интервенционизма, економске експлоатације и расизма. Додатно, америчке банке доприносе надоласећој дужничкој кризи у многим земљама, док су западне земље и даље главни контрибутори глобалног загађења и поред декларативног залагања за зелену агенду. Пољопривредне субвенције САД и ЕУ, који фактички уништавају извозни потенцијал аграра у земљама „глобалног југа“, би требало лагано напуштати. Неолиберализам и економија кочења никада нису били широко прихваћени у трећем свету (тзв. глобални југ), а сада излазе из моде и на Западу.

транспацифичко партнерство (*Comprehensive and Progressive Trans-Pacific Partnership*) – остваре већи приступ америчком тржишту. Међутим, званични Вашингтон невољан је да услиши захтеве својих партнера (Curtan, 2022).

Ризик који представљају нуклеарно пренаоружана Русија и економски и технолошки напредна Кина је вероватно највећи с којим се Запад, односно Вашингтон, икада суочио (Abrams, 2022). Заједничке тврдње Москве и Пекинга да се тренутни међународни поредак мора окончати изазива нелагоду. САД и савезници би се могли суочити са страшном комбинацијом две нуклеарне силе. С тим у вези, Вашингтону иде на руку и то што се Кина суочава са растућим отпором напредних индустријских демократија, које имају великих резерви према Пекингу.

ДА ЛИ ВРЕМЕ РАДИ ЗА ПЕКИНГ?

За Кину, чији је глобални имиџ на историјском ниском нивоу, драматично погоршање односа Вашингтона и Москве није могло доћи у боље време. Све већа уплетеност Америке у европску безбедност отвориће већи простор за Кину у Индо-Пацифику, региону који ће обликовати нови светски поредак. У ствари, америчка политика, уместо да забије клин између Москве и Пекинга, служи као мост који их уједињује против пренапрегнуте Америке. Још важније, у Сједињеним Државама не постоји критички отклон од политике коју су инаугурисали амерички председници од Никсона, а која је од НР Кине створила најјачи војни, економски и технолошки изазов Вашингтону икада.

Парадокс је да се Кина није суочила ни са каквим западним финансијским или другим значајним санкцијама упркос томе што је интервенисала у Хонгконгу, „прекројила” геополитичку мапу Јужног кинеског мора, проширила своје копнене границе на Хималајима и, по западним изворима, успоставила „кампове за преваспитавање” у Синђану. Насупрот томе, Русија се показала као лака мета за ескалацију америчких санкција од 2014. године, јер САД имају мали удео у руској економији. Све је очигледаније да ће Пекинг играти исту игру са Вашингтоном око санкција Москви, као и око санкција Пјонгјангу, претварајући се да сарађује са САД-ом, а заправо их тихо подривајући. С тим у вези, Коткин (Kotkin, 2022, 76) указује да наклоњеност према Русији није само став кинеског руководства, већ и већег дела интелектуалних националистичких кругова, владајућег естаблишмента и јавности.

Брандс (Brands 2022, 51) сматра да САД може очекивати ће Кина наставити да јача и током ове деценије, иако спорије. Овај аутор даље истиче да је мало вероватно да ће Кина бити бенигна или мирољубива, јер Пекинг има различите амбиције – од освајања Тајвана до успостављања примата у Азији и, последично, у свету. Постоји уверење да Кина може постати више склона да ризикује и користи средства принуде уколико изгуби веру да ће јој стрпљива акумулација економске моћи донети бенефите. САД не могу једноставно бити мирне, и уместо тога ће брзо учврсти своју „одбрану“, пре свега уз кинеску обалу на Пацифику. Такође Америка и њени савезници ће морати да удруже снаге (задржавајући своју предност у полупроводницима и другим критичним технологијама које ће обликовати будући однос економске и војне моћи) како би спречили да Кина своје економске и технолошке полуге претвори у војну моћ. С тим у вези, Крепиневич (Krepinevich 2022, 92) наводи обавештајне америчке процене да ће се кинески нуклеарни арсенал учетворостручити до 2030. на око хиљаду нуклеарних бојевих глава, што би био развој који је до скоро био незамислив.

Огорчење Вашингтона због рата у Украјини не би требало да замагли једну кључну чињеницу: Кина, са скоро десет пута већом популацијом и економијом од Русије, представља највећи изазов за Америку. Док су стратешки приоритети и амбиције Русије концентрисани у њеном суседству, Кина ради на томе да замени САД на глобалном нивоу. Примера ради, обим програма хаковања од стране Кине је већи од сваке друге земље заједно. Пекинг је проширио своје шпијунирање у САД до те мере да *FBI* у просеку покреће нову контраобавештајну истрагу на сваких 12 сати.

Чини се да се у Вашингтону схвата да ће Кина бити трајни, а не пролазни конкурент. Наиме, Кина је далеко снажнији стратешки противник него што је Совјетски Савез икада био — она је истовремено војнотехнолошка претња и економски ривал. Велики шокови као што су Глобална финансијска криза и пандемија коронавируса нису битније пореметили функционисање кинеског друштва. Повезано с тим, прилив страног капитала у Кину достигао је рекордно висок ниво 2021. године, и поред тога што је пандемија многе стране компаније (истина више на декларативном нивоу) присилила да размотре смањивање своје зависности од производње у тој земљи. Додатно, са својим моделом државног капитализма који је 700 милиона људи извукао и тешког сиромаштва за само четири деценије, Пекинг изгледа све привлачније. Кина је своје вакцине учинила доступним другима по ниским ценама, помажући

многим земљама да развију сопствене погоне за њихову производњу. Поред тога, Кина повољно кредитира сиромашне земаље да изграде инфраструктуру, на тај начин помажући њихов укупан развој (Stiglitz, 2022). Кинеска иницијатива Појас и пут ствара партнере широм света. Пекинг предњачи у свету у многим технолошким областима, укључујући 5G/6G мрежу, вештачку интелигенцију, роботiku, квантно рачунарство, мобилно плаћање, као и торијумске нуклеарне реакторе. Јуан почиње да добија међународно признање, док је у развоју суверене дигиталне валуте Кина најдаље одмакла. Кина ће извесно економски надмашити САД. Није у питању само четири пута већа популација, већ и то да њена економија расте три пута брже од америчке дуги низ година. Гледајући БДП по паритету куповне моћи Кина је прстигла САД већ 2015, док би по БДП у текућим доларима то требало да се деси крајем треће деценије XXI века (Николић и Петровић 2020; Николић и Петровић, 2020б).

Додатно, са растућим бројем глобално конкурентних компанија, Кина је све више извор иновација, а њена економска привлачност и технолошки капацитет омогућавају јој да обликује кључне међународне институције, ојача своје присуство у земљама у развоју и развија свој наратив о растућој Кини насупрот Америци која је у опадању.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: КОЛИКЕ СУ ШАНСЕ ЗА КОМПРОМИС?

Охрабрује да дубоке везе између економија две супростављене суперсиле, међусобна зависност од технологије, трговине и података (који прескачу Пацифик за милисекунду на мрежама којима доминирају Америка и Кина) никада нису постојале у оригиналном Хладном рату. Берлински зид не само да је оцртао оштру линију између сфера утицаја, слободе и ауторитарне контроле, већ је зауставио већину комуникација и трговине. У години његовог пада, САД су извезле 4,3 милијарде долара робе у СССР и увезле 0,7 милијарди долара (у данашњим доларима, ти бројеви би били нешто више него удвостручени), док је у 2021. упркос трговинском рату, робни извоз Америке у Кину износио 151 милијарде долара, а увоз неверованних 506 милијарди долара (Yihan, 2022), што значи да је билатерална размена две земље чак 65 пута виша у реалном изразу. Додатно, опрема Хуавеја и Чајна телекома (*China Telecom*) преноси податке преко земаља НАТО-а, апликација ТикТок у власништву Кине је активна на десетинама милиона америчких телефона. Пекинг констатно брине да ли ће Запад угрозити продају напредних полупроводника Кине, која би могла највеће кинеске технолошке концерне, попут Хуавеја, довести у тешку позицију (Sanger, 2021).

Како наводи Вајн (Wynne, 2022), иако су наде у „нови (другачији) модел“ односа (нпр. „engagement“) углавном нестале, и иако се две земље припремају за дугорочну и вишедимензионалну конкуренцију, јасно је да ће амерички и кинески грађани далеко више комуницирати него њихови претходници из „Првог хладног рата“. Могуће је да две суперсиле успешно коегзистирају, чак и док се такмиче. Примера ради, оне могу сарађивати у спречавању драматичних климатских промена, док се истовремено боре за предност у Јужном кинеском мору или око Тајвана (Sanger, 2021). Ривалство ће бити распрострањено, али не и свеобухватно. Биће простора за ангажовање и, ако свет буде имао среће да прође кроз ово ривалство, „Други хладни рат“ се може завршити. То ће се догодити када једна или обе земље престану да виде другу као велику претњу својим интересима, било зато што су се способности и намере противника промениле, било зато што су заједнички интереси поново пронађени.

Однос између Запада и Кине постоји на толико различитих нивоа и због тога нека врста *modus vivendi* у оквиру тренутног међународног система би требало да буде могућа. Ово је посебно

битно јер са интензивирањем „новог хладног рата”, светски лидери морају да почну да размишљају о „заштитним оградама” – безбедносним мерама које би биле креиране да осигурају да овај сукоб не ескалира у директну конфронтацију. Наиме, данас не постоји сајбер-еквивалент споразума о нуклеарним снагама средњег дитета (*Intermediate-Range Nuclear Forces*), нити мапа пута за преговарање и спровођење истог. У тренутним околностима, Савет безбедности ОУН се показује као неефикасан. Лидерима, зато, преостаје да наставе да комуницирају о могућностима ограничавања овог вида ратовања (Bremmer, 2022). Постоји и све већа вероватноћа да ће Русија прибећи деструктивном сајбер-рату будући да најсофистицираније руско дигитално оружје више економски дестабилизује од претњи нуклеарним пројектилима током осамдесетих година прошлог века. Наиме, сајбер оружје може да нанесе озбиљну штету финансијским системима, електричним мрежама и другој базној инфраструктури.

Било у хладним или „врелим” ратовима Русија и Кина ће покушавати да се одопру притиску САД-а и Запада. Речи кинеског председника који је говорећи на пословном форуму земаља БРИКС-а током јуна 2022. године изјавио да „Ми у међународној заједници треба да одбацимо игре са нултом сумом и заједнички се супротставимо хегемонизму и политици моћи” указују на крајине намере ове две земље (Hirsh, 2022).

Јасно је да не постоји приручник за стварање и одржавање конкурентског суживота између две највеће светске силе. Међутим, ако Вашингтон и Пекинг схвате да не могу однети одлучујућу победу у такмичењу које је у току, они ће почети да развијају кохабитацију – што би створило услове за еволуцију врло затегнутих односа између две државе (Daly, 2022).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abrams, Elliott. 2022. „The New Cold War”. *CFR*. Последњи приступ: 3. 3. 2022. <https://www.cfr.org/blog/new-cold-war-0>
- Altheyabi, Jameel. 2022. „New Cold War, or World War III? ” *Saudi Gazette*. Последњи приступ: 26. 2. 2022. <https://www.saudigazette.com.sa/article/617526/Opinion/New-Cold-War-or-World-War-III>
- Bordoff, Jason and O’Sullivan Meghan L. 2022. „Green Upheaval: The New Geopolitics of Energy”. *Foreign Affairs* 101(1):

68-84.

- Bovt, George. 2015. „Who Will Win the New Cold War?” *The Moscow Times*. Последњи приступ: 31. 3. 2022. <https://www.themoscowtimes.com/2015/03/31/who-will-win-the-new-cold-war-a45307>
- Brands, Hall. 2022. „The Dangers of Decline”. *The Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2022/04/14/china-decline-dangers/>.
- Bremmer, Ian. 2022. „The New Cold War Could Soon Heat Up”. *Foreign Affairs*. Последњи приступ: 20. 6. 2022. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-05-05/new-cold-war-could-soon-heat>
- Browne, Andrew. 2022. „This Cold War May Come With a Second Front”. *Bloomberg*. Последњи приступ: 12. 3. 2022. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-03-12/this-cold-war-may-come-with-a-second-front-new-economy-saturday>
- Chellaney, Brahma. 2022. „The new US-Russia cold war will accelerate China’s rise”. *The Hill*. Последњи приступ: 7. 3. 2022. <https://thehill.com/opinion/national-security/597062-the-new-us-russia-cold-war-will-accelerate-chinas-rise>
- Curran, James. 2022. „Don’t Leave Economics Out of Competition With China”. *The National Interest*. Последњи приступ: 28. 6. 2022. <https://nationalinterest.org/feature/don%E2%80%99t-leave-economics-out-competition-china-203226>
- Daly, Robert. 2022. „China and the United States: It’s a Cold War, but don’t panic”. *The Bulletin*. Последњи приступ: 10. 3. 2022. <https://thebulletin.org/premium/2022-03/china-and-the-united-states-its-a-cold-war-but-dont-panic/>
- Frankel, Jeffrey. 2022. „Does International Trade Weaken or Strengthen Countries’ Resilience?”. Последњи приступ: 20. 6. 2022. *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/international-trade-resilience-four-economic-problems-by-jeffrey-frankel-2022-06?barrier=accesspaylog>
- Fraz, Syed and Naqvi, Hussain. 2022. „Are China and America Already in a Second Cold War?”. Последњи приступ: 1. 3. 2022. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/feature/are-china-and-america-already-second-cold-war-200867?page=0%2C1>

- Golub, Grant. 2022. „Biden Insists He Doesn't Want a New Cold War. His Actions Say Otherwise”. *The National Interest*. Последњи приступ: 12. 2. 2022. <https://nationalinterest.org/feature/biden-insists-he-doesn%E2%80%99t-want-new-cold-war-his-actions-say-otherwise-200484>
- Harshaw, Tobin. 2022. „China's Challenge to the U.S. Is So Much More Than Cold War 2”. *Bloomberg*. Последњи приступ: 19. 2. 2022. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-02-19/china-challenge-to-u-s-is-more-than-cold-war-2#xj4y7vzkg>
- Hirsh, Michael. 2022. „We Are Now in a Global Cold War”. *Foreign Policy*, Последњи приступ: 27. 6. 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/06/27/new-cold-war-nato-summit-united-states-russia-ukraine-china/>
- Ikenberry, John G., Nathan, Andrew. J., Thornton, Susan, Zhe, Sun, & Mearsheimer, John J. 2022. „Rival of America's Making?: The Debate over Washington's China Strategy”. *Foreign Affairs* 101(2): 172-188.
- Kagan, Robert. 2022. „The Price of Hegemony: Can America Learn to Use Its Power?”. *Foreign Affairs* 101 (3): 10-19.
- Kotkin, Stephen. 2022. „The Cold War Never Ended: Ukraine, the China Challenge, and the Revival of the West”. *Foreign Affairs* 101 (3): 64-79.
- Krepinevich, Andrew. 2022. „The New Nuclear Age: How China's Growing Nuclear Arsenal Threatens Deterrence”. *Foreign Affairs* 101 (3): 92-104.
- Latham, Andrew (2021). „What's happening with China is not a new Cold War”. *The Hill*. Последњи приступ: 11. 4. 2022. <https://thehill.com/opinion/national-security/579994-whats-happening-with-china-is-not-a-new-cold-war/>
- Ma, Yihan. 2022. „Value of U.S. exports to China from 2011 to 2021”, <https://www.statista.com/statistics/277584/value-of-us-exports-to-china-since-2007/>
- Sanger, David. 2021. „Washington Hears Echoes of the '50s and Worries: Is This a Cold War With China?”. *The New York Times*. Последњи приступ: 15. 6. 2022. <https://www.nytimes.com/2021/10/17/us/politics/china-new-cold-war.html>
- Stiglitz, Joseph. 2022. „How the US Could Lose the New Cold War”. *Project Syndicate*. Последњи приступ: 17. 6. 2022. <https://www.project-syndicate.org/commentary/>

- us-squandering-soft-power-appeal-in-cold-war-with-china-by-joseph-e-stiglitz-2022-06?barrier=accesspaylog
- Takahashi, Keikichi. 2022. „China-US Competition Is Not a New Cold War“. *The Diplomat*. Последњи приступ: 23. 3. 2022. <https://thediplomat.com/2022/03/china-us-competition-is-not-a-new-cold-war/>
- Wyne, Ali. 2022. „Beware a ‘new Cold War’ narrative for the U.S. and China“. *Fortune*. Последњи приступ: 1. 2. 2022. <https://fortune.com/2022/01/31/china-us-new-cold-war-narrative-biden-xi-jinping-ali-wyne/>
- Николић Горан, Петровић Гордана. 2020б. „Економски и технолошки успон Кине као весник нове глобалне геополитичке констелације“. *Национални интерес* 38 (2/2020): 121-144. DOI:<https://doi.org/10.22182/ni.3822020>.
- Николић Горан, Петровић Предраг. 2020. „Трговинско-технолошки рат Америке и Кине као почетак новог хладног рата?“. *Национални интерес* 37 (1/2020): 135-162. DOI:<https://doi.org/10.22182/ni.3712020.7>

Goran V. Nikolić*

*Principal Research Fellow, Institute of European Studies,
Belgrade, Serbia*

Petar S. Ćurčić**

*Research Trainee, Institute of European Studies,
Belgrade, Serbia*

WHAT WILL DECIDE THE WINNER OF THE NEW COLD WAR?

Resume

The paper aims to examine the terminological controversies related to the concept of the Cold War. The intention of the paper is to answer the question of what will decide the winner of the new Cold War, especially in the context of the US-China “trade war”, which reduced the interdependence of the two sides, giving room for more divergent foreign policy behavior. The answer to this question is further complicated by the non-ideological character of the competition between the US and China, which practically prevented the formation of blocs in the world. In addition, the aim of the paper is to analyze the impact of the war in Ukraine and sanctions against Russia on the relations between Washington and Beijing.

By analyzing the content of relevant literature, we came to the following conclusions:

(a) The intellectual tools of the Cold War and the Containment cannot do much to help policymakers in Washington and Beijing in dealing with today’s geopolitical challenges. Namely, the Cold War mental setting can exaggerate any conflict, because governments can be convinced that it is part of a larger struggle, missing opportunities for cooperation, as the US and China did in the fight against Covid 19 and climate change, partly.

(b) Although Washington and Beijing insist that they are not in the “new cold war”, such an analogy is increasingly common in discussions about relations between the two countries, and they often act as if they are in it. An essential element of the old Cold War: a “state

* goranvnikolic@gmail.com

** petar.pero.curcic@gmail.com

of hostility without armed conflict” is present, as both countries seek power and influence, or want to obstruct or restrain each other. Around the world, the US and China are already competing in shaping security architectures, trade and financial regimes, technology development and regulation, global norms and practices, and the values that underlie them. The two most powerful nations have embarked, intentionally or not, on comprehensive competition, including competition in shaping the global order, and their rivalry includes a growing arms race and the expansion of nuclear capabilities.

c) Deep ties between the economies of the two opposing superpowers, interdependence on technology, trade and data never existed in the original Cold War, and the severance of economic cooperation would push both countries and the world into a deep multi-year depression. Two superpowers could successfully coexist, e.g. cooperating to prevent dramatic climate change, even as they compete in technology and trade, or fight for supremacy in the South China Sea and around Taiwan. If Washington and Beijing realize that they cannot win decisively in the ongoing competition, they will begin to develop cohabitation, which could lead to the end of the Second Cold War.

Keywords: New Cold War, superpowers, USA, China, competition, cooperation.

* Овај рад је примљен 8. маја 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

Едуард Попов

*Ростовски државни медицински универзитет Ростов на
Дону, Руска Федерација*

ПОСТСОВЈЕТСКА УКРАЈИНА: СУБЈЕКТИВНО-ОБЈЕКТИВНИ ПОГЛЕД НА ИСТОРИЈУ НЕУСПЕЛЕ ДРЖАВЕ

Сажетак

Прва украјинска држава појавила се на политичкој мапи Европе као резултат политичких преокрета у Русији (Руско царство) пре нешто више од 100 година (Украјинска Народна Република, 1917-1920). Већ у празкозорје украјинске државности, то је била вештачка творевина две украјинске покрајине: Галичане (Западна Украјина-Галиција) и Централне Украјине – Малорусије. Трећи ентитет су руска Слобожанщина и Новорусија (исток и југ бивше Украјине). Повреда основних грађанских права руског становништва (и, уопште, свих неукрајинаца) и државни удар који је Запад организовао 21-22. фебруара 2014. довели су до руске побуне на југу и истоку региона бивше Украјине и стварање народних република Донбаса као алтернативе полунацистичке – полуолигархијске украјинске државе. Специјална војна операција (24. фебруар 2022.) била је одговор на масовно гранатирање народних република Донбаса од стране украјинске војске и пузајуће преузимање територије Украјине од стране НАТО-а.

Кључне речи: две Украјине, Галиција, Малорусија, Новорусија, геноцид руског становништва, Донбас, специјална војна операција.

Дозволите ми да скренем пажњу читаоцу на свој поглед на модерну и новију историју Украјине – поглед који намерно није лишен субјективности у смислу закључака, већ заснован на чињеницама у смислу избора историјских извора.

УКРАЈИНА: ЈЕДНА ДРЖАВА, ДВЕ ПОЛОВИНЕ, ТРИ НАРОДА

Украјина се појавила на политичкој мапи Европе пре нешто више од 100 година и дуговала је своје кратко постојање (Украјинска Народна Република, 1917-1920) не историјским избором украјинског народа, већ још једним потресом у Русији. Постојање етничке украјинске нације доводи се у питање и данас. Украјинци су минимално заједница са непотпуно формираним етничким идентитетом. Према мишљењу бројних слависта, постоје најмање два украјинска народа различитог менталитета, етничког идентитета, различите конфесионалне припадности, са међусобно неразумљивим језицима и различите историје и цивилизацијске припадности. Геополитичке тежње „две Украјине“ такође су биле различите: Западна Украјина (неколико ретко насељених региона Галиције са слабом аграрном економијом, али са високим степеном развоја национализма и величањем нацистичких сарадника Бандере и Шухевича) и индустријски, научно и технички развијена, руско говорна источна и јужна Украјина са вишемилионском популацијом (заправо, ово није Украјина, већ руске земље поклоњене од комунистичког режима СССР-а – Новорусија и др.). Између њих је Централна Украјина или Малорусија, Украјина у тачном смислу те речи, са нестабилним (у том историјском тренутку) идентитетом и тежњама. Западна Украјина (Галиција) је увек гравитирала Европи (сиромашна, културно и социјално заостала покрајина каква је одувек била), а Источна и Јужна Украјина (историјска Слобожаншчина и Новорусија) ка Русији. То су објективне противречности које се не могу решити у корист једног дела, а да се не повређују интереси другог. Међутим, у сваком случају, жртве су биле Источна и Јужна Украјина. Оба државна удара (2004. и 2014.) организована су уз помоћ Запада и била су реакција на изборне победе проруских снага на изборима. Објективно, Украјина је била заинтересована за економску интеграцију са Русијом у циљу развоја сопствене привреде (посебно њеног индустријског дела, који је са руском привредом чинио јединствен привредни комплекс). Интеграција са ЕУ задовољила је интересе становништва западних региона

Украјине, које је добило прилику да путује у Европу на посао. Пратећи резултате вишегодишњег боравка у зони слободне трговине са ЕУ, Украјина је могла да извози радну снагу и сировине (на пример, сирово дрво са Карпата). Тиме је обезбедила неформални статус сировинске колоније Запада.

Економско и политичко окретање Западу почело је од првих дана украјинске независности, али се одвијало у неколико фаза: директног и помало прикривеног померања ка Западу. Одмах се појавила противречност: већина становништва (укључујући и Малорусију – Централну Украјину) је за зближавање са Русијом, а владајући естаблишмент је за окретања Западу (али на рачун Русије). Декларације украјинског руководства о братству са Русијом дуго су успављивале Кремљ и дозвољавале да се из њега испумпавају огромни ресурси.

Паралелно са овим политичким померањем ка Западу (у оквиру америчке стратегије одвајања бивших совјетских република од Русије и њиховог везивања за САД и ЕУ), у Украјини се одвијао процес изградње нове украјинске нације. Последица чега је било прекрајање историје и смањење простора руског језика. Међутим, ова стратегија се у потпуности манифестовала након државног удара 21-22. фебруара 2014. године. Формални повод за организовање такозваног Евромајдана биле су чињенице корупције и опште незадовољство дела становништва (западни региони Украјине, главни град) председником Виктором Јануковичем, представником источне, доњецке елите. Периоди премијерске и председничке владавине Јануковича били су, са економске тачке гледишта, најповољнији за становништво Украјине. Он је дошао на власт (јануар 2010) као резултат победе на председничким изборима под слоганом зближавања са Русијом и давања руском језику статуса другог државног језика. Међутим, после тога је преварио бираче истока и југа Украјине и почео да води за украјинске елите „традиционалну” политику зближавања са Западом. Јануковичево накнадно метанисање (курс ка придруживању Зони слободне трговине са ЕУ, а затим Царинској унији са Русијом) изазвало је незадовољство у друштву и довело до Евромајдана. Ово је коришћено на Западу: прво у Немачкој, затим у САД. Политички слоган Евромајдана био је улазак у ЕУ (као да је то зависило искључиво од жеље украјинског друштва и власти), а украјинске нацистичке организације биле су ударна снага. Обуку су прошли на полигонима Министарства унутрашњих послова Пољске. Генерално, цео пројекат Евромајдана је био стратешка операција

државних органа и западних обавештајних агенција уз отворену подршку Министарства спољних послова САД. Касније је амерички Стејт департамент саопштио да је на „демократизацију“ Украјине (односно на организовање проамеричког пуча) потрошено пет милијарди долара. Евромајдан је једна од карика такозваних обојених револуција у земљама Источне и Јужне Европе, Јужног Кавказа и Централне Азије.

Победа Евромајдана је резултат државног удара који су организовале Сједињене Америчке Државе и поједине земље ЕУ. На споразуму о мирном решавању сукоба (председник Јанукович мирно напушта функцију у септембру 2014. године) између председника В. Јануковича и „опозиције“ стајали су потписи представника министарстава спољних послова Велике Британије, Француске, Немачке и Пољске. Међутим, већ следећег дана споразум је прекршен. Сходно томе, власти Украјине после 21-22. фебруара 2014. немају легитимитет. Одмах након пуча забрањене су партије које су представљале руске регионе Украјине (Партија региона, Комунистичка партија Украјине и др.). И на самим изборима било је напада на кандидате са руског истока и југа Украјине и застрашивања бирача.

Један број стручњака у Русији (укључујући и аутора ових редова) сматра да је стратешка грешка Кремља била признавање резултате председничких избора у Украјини, маја 2014. године, који су се одиграли буквално под нишаном оружја. Вероватно су ове грешке данас свесни и у Кремљу.

ПОЛИТИКА ГЕНОЦИДА И КУЛТУРНОГ ЕТНОЦИДА РУСА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА УКРАЈИНЕ И ЊЕНИ ЦИЉЕВИ

Ограничавање руског становништва и руског језика десила се од првих година украјинске независности. Према целокупном украјинском попису становништва из 2001. године, у Украјини живи 8.334.100 Руса (17,2% у структури становништва), а према савезном попису становништва из 1989. број Руса у Украјинској ССР био је 11.355 хиљада људи (22,1%). Тако је пет одсто руског становништва Украјине „нестало“ за 12 година, упркос чињеници да је заштита руског језика загарантована законодавством Украјине. Темелна основа је члан 10. Устава Украјине (усвојен 28. јуна 1996). Према њему, „Државни језик у Украјини је украјински језик. Држава обезбеђује свеобухватан развој и функционисање украјинског језика

у свим сферама јавног живота широм Украјине. У Украјини је загарантован слободан развој, употреба и заштита руског и других језика националних мањина Украјине.“

Међутим, прави процес дерусификације Украјине почео је после победе Евромајдана.

Државни удар од 21. до 22. фебруара 2014. поставио је себи далекосежан задатак преформатирања украјинске државе у доследног и радикалног непријатеља Русије. Али за то је било неопходно радикално изменити јавно мњење и променити културни код украјинског друштва. Како су показали догађаји из пролећа 2014. године, украјински војници нису били психички спремни да пуцају на Русе. Нашим изворима у украјинском делу Донбаса је познат најмање један случај (почетком маја 2014, град Свјатогорск) масовног тајног погубљења украјинских војника због непослушности властима које су дале наређење да се пуца у цивиле. Зато је, да би се преформатирало јавно мњење, прва законодавна одлука нове револуционарне владе била укидање закона о језику Кивалов-Колесниченко (који су на основу Европске повеље о регионалним и језицима националних мањина разрадили посланици Врховне Раде Украјине из Партије региона), који је дозволио употребу руског језика на регионалном и општинском нивоу у сфери образовања.

У наредним годинама донети су закони који негирају руски језик и језике националних мањина Украјине:

Године 2019. 16. јула ступио је на снагу Закон Украјине „О обезбеђивању функционисања украјинског језика као државног“. Према документу, украјински језик је позициониран као главни језик издаваштва, а тираж на другим језицима не може премашити тираж на украјинском. Интернет сајтови морају да имају верзије на украјинском језику, које би требало да се отварају подразумевано. Удео новина и часописа који се издају на украјинском језику мора бити најмање 50% укупне производње.

Обратимо пажњу на следеће карактеристике закона: на националним ТВ каналима квота украјинског језика је повећана на 90 одсто. За регионалне медије је дозвољено 20 одсто дневног емитовања на руском или другим језицима.

У међувремену, према Галуп институту (2009), 87% становништва Украјине радије користи руски језик у свакодневном животу.

Врховна рада Украјине усвојила је 5. септембра 2017. године Закон „О образовању“ (ступио на снагу 28. септембра 2017.)

Закон предвиђа да од 2018. године наставни предмети на језицима националних мањина остају само у основним школама.

Језици националних мањина, међу којима је у Украјини и руски, изучаваће се само до петог разреда, али је од 2020. године образовање у Украјини постало потпуно на украјинском језику.

Врховна рада Украјине усвојила је 16. јануара 2020. године закон „О општем средњем образовању“. Руси у Украјини добиће најмање (а вероватно и више) 80% годишње времена учења на државном (украјинском) језику. Деца – представници националних мањина који говоре званичне језике Европске уније стичу средње образовање на државном језику од најмање 20% годишњег времена учења. Дакле, разлика у настави на украјинском језику износи 3 (три) пута.

Овим језуитским триком украјинске власти покушавају да превазиђу противречност између дискриминаторног језика и образовне политике према грађанима Русије и страха од изазивања критика суседа – земаља ЕУ, које у структури становништва данашње Украјине имају бројне заједнице.

Године 1. јула 2021. усвојен је закон о староседелачким народима Украјине. Поред Украјинаца, међу њима су кримски Татари, Караити и Кримчаци. Остали су националне мањине.

ЗАКЉУЧАК

Кршење права руских и руско-културних грађана Украјине, укључујући и област језика, није крајњи циљ, већ важан посредни задатак нових украјинских власти. У почетку је требало да се украјинизују Руси Украјине. Такозване националне мањине су друга најважнија мета (после Руса) политике власти најновије Украјине. Треба претпоставити да се ово ради са циљем формирања украјинске нације у оквиру програма интегралног украјинског национализма (фашизма): једна држава, један језик, један народ, једна црква.

О РАЗЛОЗИМА ПОЧЕТКА СПЕЦИЈАЛНЕ ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ РУСИЈЕ У УКРАЈИНИ

А сада пређимо на анализу узрока и наводних циљева специјалне војне операције у Украјини. Због тога је почело заостравање између Русије и такозваног колективног Запада, невиђено од најтоплијих времена „хладног рата“. И која може да сахрани украјинску државност као такву.

Према нашем мишљењу, постоји неколико разлога који су подстакли руског председника В. Путина да покрене специјалну војну операцију (СВО):

1) Нагло повећан интензитет гранатирања територија Доњецке и Луганске Народне Републике. Према речима очевидаца, оваквих напада није било ни 2014. године. Украјинци су, према градовима и насељима, пуном снагом користили вишецевне ракетне системе „Град“ и „Смерч“, односно ненавођено оружје за масовно уништење. У овој ситуацији одлучено је да се деца из обе републике одведу у Русију.

2) Украјинци су планирали и делимично извели напад на територију Русије (десант на два оклопна транспортера милитаната нацистичких батаљона 21. фебруара на територију Ростовске области). У почетку се претпостављало да је десант случајно ушао на територију Русије. Међутим, после се могло претпоставити да је то била намерна провокација, „извиђање у борби“.

3) Накнадно, из сведочења ратних заробљеника и података руских обавештајаца, показало се да Украјина планира напад не само на републике Донбаса, већ и на Русију почетком марта. Тако је одлука председника Путина да покрене СВО предахитрила Украјинце за око недељу дана.

4) Низ стручњака сматра да се Украјина критично приближила стварању „прљаве“ атомске бомбе. О томе сведоче ексцентричне изјаве председника Зеленског о повлачењу из Будимпештанског меморандума. Ову информацију је делимично потврдио (у разговору са руским шалјивцијама - пранкерама) британски министар одбране Бен Волас. Он није искључио могућност помоћи Кијеву у развоју нуклеарног наоружања. Међутим, разговор је вођен три недеље након почетка СВО. Из тог разлога се не може бити сигуран да је Украјина далеко напредовала на путу стварања атомске бомбе. Међутим, може се бити сигуран барем у њену жељу да набави такво оружје и спремност Велике Британије да јој у томе помогне.

5) Са територије Украјине, где је 30 америчких биолошких лабораторија радило на принципима екстериторијалности, претила је опасност од ширења етничког или биолошког оружја и опасних вируса. Ове лабораторије је финансирао Пентагон и украјинским властима био је забрањен приступима. Према неким информацијама (треба проверити) у овим лабораторијама се радило на „култивисању“ вируса КОВИД-19. Од запослених у украјинским биолошким лабораторијама добијене су информације о хитном уништавању посебно опасних патогена 24. фебруара:

узрочника куге, антракса, туларемије, колере и других смртоносних болести. Познато је (из изјава опозиционих посланика украјинског парламента) за експерименте на људима (4.400 украјинских војника, од којих је најмање 20 умрло 2016. током тестирања непознатих лекова, а још 200 је завршило у болницама). Значајно је да је америчка страна категорички негирала постојање лабораторија Пентагона у Украјини. Међутим, заменица америчког државног секретара Викторија Нуланд, говорећи 9. марта на саслушању у Комитету за спољне послове америчког Сената, признала је да у Украјини постоје објекти у којима се спроводе биолошка истраживања и Вашингтон покушава да их спречи да потпадну под контролу руских снага. Према њеним речима, Стејт департмент је „забринут да руска војска можда покушава да их преузме под контролу“. На Википедији (руска верзија, уређивали Украјинци, укључујући и оне који живе у САД), чланак о биолошким лабораторијама категорички негира било какву деструктивну природу њихових активности, све сумње се називају „руском дезинформацијом“. Парламентарна комисија за истраживање активности америчких биолошких лабораторија на територији Украјине је 5. маја у Москви изјавила да има документоване доказе о чињеницама у вези са радом ових биолошких лабораторија са хантавирусима. У комисији су били водећи научници (биолози, хемичари, вирусолози). Према научницима, рад ових лабораторија представља глобалну безбедносну претњу. Дакле, изјаве званичних представника Стејт департмента САД и других власти, као и природа публикација у америчким медијима, изгледају као неспретни покушаји да се сакрије права намена биолошких лабораторија након неуспелог „ућуткавања“ проблема.

б) Председник В. Путин је у децембру 2021. године упутио упозорење НАТО-у, захтевајући писане гаранције да Украјина и Грузија неће приступити Алијанси, да у Украјини неће бити размештано офанзивно оружје и да се неће успостављати војне базе и центри у тој земљи. Овај ванредни апел је игнорисан. Заправо, процес укључивања Украјине у НАТО дошао је до логичног раскршћа: на територији ове земље створено је неколико војних и један поморски „центар“ (устав Украјине забрањује распоређивање војних база страних држава, за шта је коришћен термиолошки трик да се формално заобиђе овај уставни закон). Најмање одлагање претило је да Украјину коначно претвори у упориште – плацдарм НАТО-а против Русије. И у овом случају, Русија би морала да се бори са целим блоком НАТО-а са перспективом да започне Трећи

светски рат.

7) Нелегитимна (власт добијена као резултат пуча који је организовала група страних држава) и злочиначка природа кијевског владајућег режима, који води геноцидну политику према становницима Донбаса, као и према руском и неукрајинском становништву (забрана добијања образовних и културно-информативних услуга за десетине милиона људи на матерњем језику, смањење за пет одсто у структури становништва броја руских држављана Украјине, отворена пропаганда нацизма (саучесници Хитлера - Бандера и Шухевич су главни хероји Украјине), према мишљењу бројних руских експерата, омогућава нам да Украјину сматрамо не националном државом, већ терористичким ентитетом (квази-државом), контролисаном споља (кључне одлуке доноси Амбасада САД у Украјини). Једна од правних последица такве квалификације Украјине је одбијање признања територијалног интегритета у корист права народа на самоопредељење.

МОГУЋИ ИСХОДИ СПЕЦИЈАЛНЕ ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Са правне тачке гледишта, догађаји у Украјини нису војна, већ специјална операција усмерена на денацификацију и демилитаризацију Украјине. У оквиру овог концепта постаје јасна ограничена (не тотална) природа војних дејстава руских оружаних снага, чији је циљ минимизирање губитака међу цивилним становништвом и уништавање искључиво војних објеката. Међутим, са становишта геополитике, сукоб у Украјини треба сматрати авангардним ратом између Русије и НАТО-а на украјинском тлу. У том погледу, догађаји у Украјини понављају (али у много већем обиму) операцију из августа 2008. године да се Грузија присили на мир. Тренутно се Запад бори против Русије на територији Украјине ограниченим снагама (попут Русије) и посредно: велике испоруке оружја, обезбеђивање обавештајних података, руковођење америчких генерала у развоју војних планова украјинске војске, учешће сталног војног особља армија низа земаља НАТО-а у војним дејствима итд. Природа сукоба се може променити ако (тачније, када) се у њега умеша један број источноевропских земаља. Неки стручњаци из Русије од самог почетка сукоба сматрају да Пољска, Румунија и Мађарска имају своје, далекосежне интересе у Украјини. Сви они су прошли ревизију историје Другог светског рата и територијалне губитке

сматрају највећом историјском неправдом. Парадоксално, исто мишљење дели и сама Украјина, која се у потпуности поистоветила (у лику председника Зеленског) са ставом Пољске. Тако је и сама Украјина признала нелегитимност – са историјске тачке гледишта – поседовања територија на западу и југозападу земље, добијених као резултат Стаљинове „војне дипломатије“. Пољски председник А. Дуда 5. маја (2022.) је најавио да више неће бити граница између Украјине и Пољске; пре тога су на боковима возила у Пољској исцртане карте са пољским Лавовом, војници пољске војске певају песме о враћању градова данашње Украјине (и Литваније) под контролу „мајке Пољске“. Реваншистичке и експанзионистичке планове за део територије Украјине Румунија износи отворено (у уџбеницима историје). Румунија и Мађарска већ годинама деле пасоше украјинским држављанима (укључујући и оне који себе сматрају етничким Украјинцима). У неформалној комуникацији са представницима пољских и мађарских политичких кругова, још пре неколико година дате су изјаве о спремности да се „врате“ „своје“ територије, које су данас у нелегалном власништву Украјине. Управо сада се стварају прави услови за историјски реванш (или обнову историјске правде, са становишта ових земаља): значајно слабљење и децентрализација Украјине и намерна демонизација Русије. Деловање Русије служи као димна завеса и морално-правна за планове Пољске и низа других земаља у односу на украјинске (за сада) територије.

Закључак о историјском реваншу суседа Украјине из земаља ЕУ донет је буквално првог дана СВО. Данас он добија прави облик: почетак вежби НАТО-а у Пољској 18. маја, изјава председника Дуде 5. маја, тајни преговори премијера и потпредседника Владе Пољске и председника Зеленског 16. марта и др.

Остаје отворено питање изгледа за директан војни сукоб између Русије и војске Пољске и Румуније на територији Украјине. Аутор ових редова сматра да се сукоб (макар онај великих размера) са Пољском ипак може избећи због поделе сфера утицаја. Теже је са Румунијом. Овде ситуација може измаћи контроли због спорних интереса (Придњестровље, Гагаузија, Молдавија, Буцак). Али у случају војног сукоба Русија ће победити.

У наредна два-три месеца треба очекивати уништење групације украјинских трупа у Донбасу, борбено најспремнијег и најискуснијег дела украјинских оружаних снага. То ће драматично убрзати напредовање руске војске на југу и истоку бивше Украјине. Верујемо да ће Русија преузети контролу над регионом историјске

Новорусије (широки појас од Азовског мора до ушћа у Дунав). Тиме ће Украјина изгубити Северни Црноморски и Азовски регион. Дуж линије исток-запад Русија ће преузети контролу над територијама источно од Дњепра. Неколико региона запада и југозапада бивше Украјине, како је речено, неминовно ће вратити Пољска (5 региона Галиције и Волиније), Мађарска (Подкарпатска Рус – Закарпатска област), Румунија (Северна Буковина, покушаји заузимања југозапада и запад Одеске области, што на крају, сигурни смо, неће успети).

На територији под руским утицајем могу се вршити различити облици интеграције са Русијом: директно укључивање у руске регионе (обнова Тауридске губерније са центром на руском Криму у саставу Херсонске и Запорошке области), могуће стварање нових народних република или савезне републике Новорусије, Слобожаншчине, Севершчине итд. Ситуација је сложенија са Деснообалном Украјином (Малорусијом). Верујемо да је то једини део који ће остати од некадашње Украјине. Ова територија је западно од Дњепра, без излаза на море, лишена индустријске и сировинске базе истока и југа бивше Украјине, а такође и без приступа садашњим границама са државама ЕУ. За Русију је фундаментално важно да стекне контролу над овом територијом, која може постати полигон за распоређивање НАТО трупа, база и ракетних система. Русија ће, верујемо, настојати да демилитаризује Малорусију, која може постати неутрална демилитаризована територија између Русије и ЕУ.

ОПШТИ ЗАКЉУЧЦИ

Верујемо да ће у сукобу у Украјини победити Русија (чак и у случају ограниченог војног сукоба са појединим земљама – чланицама НАТО-а), која доживљава егзистенцијалну претњу свом постојању. Сматрамо да је горе описани сценарио поделе Украјине са неизоставном демилитаризацијом и потпуном забраном нацистичке идеологије у деснообалној Украјини (Малорусија) прихватљив резултат за Русију. Земље и блокови – учесници сукоба – добиће плусеве и минусе у својој касици прасици. Русија: претрпеће прилично опишљиве војне, економске, као и репутационе губитке, озбиљно и дуго ће се свађати са Европом. Чак ни успешно решење украјинског питања неће отклонити старе проблеме. Граница између Русије и НАТО-а остаће експлозивна. Условно неутрална Шведска и неутрална Финска (чија се граница налази на удаљености

од 50 км од Санкт Петербурга) изјавиле су жеље да се придруже блоку. Тако ће граница између Алијансе и Русије постати једна од линија напетости, потенцијално оптерећена оружаним сукобима. Спречавање војних сукоба ће постати заједничка главобоља наредних генерација политичара и дипломата. Несумњиви резултат сукоба биће руско померање ка истоку (конфучијанска, хиндуистичка, будистичка и исламска цивилизација) и, како се надају поједини стручњаци, приближавање Латинској Америци, према којој Руси традиционално осећају симпатије. Треба очекивати далекосежне унутрашње (политичке, идеолошке, економске) последице сукоба. У први план политичког живота може доћи нови руски национализам, не етнички, већ грађански: практично све етничке групе (осим Јевреја) Русије подржале су СВО. Земље Латинске Америке су (уз Индију) цивилизацијски и ментално најпожељнији партнер за прагматични и империјални руски национализам, не рачунајући православне словенске земље Балканског полуострва. Генерално, у средњерочној перспективи, Русија ће имати користи од сукоба, али много зависи од способности власти да искористе повољне прилике за лансирање мега-пројекта развоја. Слаба економија (тј. неравнотежа сектора сировина у односу на производни сектор) може парадоксално да се испостави као плус за Русију: у потенцијалу може да спроведе стратегију деиндустријализације великих размера и постигне импресивне стопе економског раста – за то постоје сви објективни предуслови и могућности. Друга Ахилова пета Русије је слаба демографија и природни пад становништва. Овај проблем ће постати посебно приметан у средњерочној перспективи. Низом мера економске, социјално-регулаторне и идеолошке природе треба покушати решавање овог проблема.

Европска унија. Верујемо да ће овај актер сукоба у Украјини претрпети најопипљивије губитке и да ће бити главни губитник (осим саме бивше Украјине). Самоубилачка, за европску (посебно немачку) економију и социјалну сферу, одлука о увођењу ембарга на руске енергенте има још разорније последице по обнављање европског геополитичког субјективитета. Слаби морални и вољни квалитети актуелне европске „елите”, испољени током сукоба, заправо лишвају европски континент цивилизацијске и геополитичке будућности. Ближи се крају 500-годишњи период европског лидерства (посебно доминације) у свету. Сценарио је врло вероватан: дугорочне турбуленције у Европи са урушавањем старих и стварањем нових блокова и прерасподелом граница. Европа је изгубила потенцијалног савезника – Русију, чије су се владајуће

елите и друштво саосећали према европским проблемима. Насупрот, Европа, лишена свог геополитичког субјективитета, постаје територија рата са некада пријатељском Русијом. Сједињене Државе су постигле велики геополитички успех: супротставиле су свог непријатеља (Русију) и свог економског ривала (ЕУ) једне против других, спречавајући их да спроведу своје далекосежне планове за економску сарадњу. Русија ће са својим најбогатијим ресурсима вероватно престати да буде партнер Европи, што ће значајно (или чак нагло) смањити њен економски потенцијал. Уједињена Европа, која се придружила америчким санкцијама Русији, такође је погоршала свој пословни имиџ (заплена руске имовине личи на чисту пљачку и пиратерију).

САД. Успели су да ослабе сопствене непријатеље (Русија и ЕУ) – то је несумњиви плус за Вашингтон. Чак и не дотичући се финансијских и монетарних аспеката (ударац на хегемонију долара указима председника Путина), војна победа Русије сама по себи биће пораз за Рах Америсана, много моћнији од срамног бекства Американаца из Авганистана. Бранећи своје националне интересе, Русија објективно обнавља принцип националног суверенитета у свету, погажен од стране америчке империје.

*С руског:
Татјана Вучинић-Маљевић*

Eduard Popov

**POST-SOVIET UKRAINE: A SUBJECTIVE AND
OBJECTIVE VIEW OF THE HISTORY OF THE FAILED
STATE**

Annotation

The first Ukrainian state appeared on the political map of Europe as a result of political upheavals in Russia (Russian Empire) a little more than 100 years ago (Ukrainian People's Republic, 1917-1920). Already at the dawn of Ukrainian statehood, it was an artificial formation with two Ukrainian peoples: Galicians (Western Ukraine-Galicia) and Central Ukraine-Little Russia. The third people are the Russians of Slobozhanshchina and Novorossiya (east and south of the former Ukraine). Russian Russians' infringement of basic civil rights (and, in general, all non—Ukrainians) and the coup d'etat organized by the West on February 21-22, 2014 led to a Russian uprising in the southern and eastern regions of the former Ukraine and the creation of the People's Republics of Donbass as an alternative to the half-Nazi-half-oligarchic Ukrainian state. The special military operation (February 24, 2022) was a response to the massive shelling of the People's Republics of Donbass by the Ukrainian army. And the creeping absorption of the territory of Ukraine by the NATO bloc.

Keywords: two Ukrainians, Galicia, Little Russia (Malorussia), Novorossiya, genocide of the Russian population, Donbass, special military operation.

* Овај рад је примљен 17. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

Богдан Стојановић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

СВЕОБУХВАТНИ (НЕ)СПОРАЗУМ: ИРАН КАО НОВА НУКЛЕАРНА СИЛА

Сажетак

У раду се анализира ирански нуклеарни програм, са посебним акцентом на период од 2005. до данас. Основна хипотеза која се доказује гласи: Иран је током 2022. године достигао латентне нуклеарне капацитете због чега се може говорити о новој нуклеарној сили у међународним односима. Теоријску основу рада чини реализам уз наглашавање одређених ефеката норми у међународним односима. Од научних метода примењивена је претежно анализа садржаја, у мањој мери биографска и компаративна метода. Циљ истраживања је један другачији увид у ирански нуклеарни програм. Осим доказивања основне хипотезе, рад има амбицију да анализира нуклеарни споразум са Ираном и презентује аргументе о немогућности његовог обнављања. У раду се објашњава неспособност било каквог међународног уговора да спречи или одложи иранску нуклеарну бомбу. Додатни циљ истраживања јесте анализа последица нуклеарног статуса Ирана уз доказивање тврдње да иранска бомба уноси дозу стабилности у однос са Израелом. Иран је постизањем латентних нуклеарних капацитета искључио америчко-израелска разматрања за спољну интервенцију попут оних у Ираку, Авганистану и Либији. У раду су отворена и питања за нека нова истраживања: да ли ће настати нови нуклеарни програми на Блиском истоку, да ли ће Иран водити агресивнију спољну политику, као и какав је ефекат нуклеарно наоружаног Ирана на глобалне односе.

Кључне речи: Иран, нуклеарни програм, нуклеарно оружје, пролиферација, нуклеарни споразум, нуклеарна сила, Блиски исток.

* Аутор је научни сарадник у Институту за међународну политику и привреду, Београд.
bogdan.stojanovic@diplomacy.bg.ac.rs

ХРОНОЛОГИЈА ИРАНСКЕ НУКЛЕАРНЕ АМБИЦИЈЕ

Пионирски подухвати иранске нуклеарне замисли сежу у педесете године 20. века, када су Сједињене Америчке Државе (САД) и Иран биле савезничке земље. Ирански шах Мохамед Реза Пахлави добио је америчку помоћ у склопу програма „Атоми за мир“ (Atoms for Peace), а сарадња је трајала све до исламске револуције 1979. године (The Nuclear Threat Initiative [NTI] 2020). САД су 1967. године истраживачком центру у Техерану обезбедиле мали истраживачки реактор на високо обогаћени уранијум, а већ 1974. године новооснована Организација за атомску енергију Ирана имала је задатак да до краја 20. века инсталира 23.000 мегавата цивилне нуклеарне енергије (Cirincione, Wolfstahl, and Rajkumar 2005, 298). У периоду после исламске револуције отпочиње процес антагонизовања са бившим америчким савезником, чиме је прекинута и сарадња у области нуклеарног програма. Додатни притисак на нуклеаризацију Ирана био је оличен у снажном ауторитету духовног вође и политичког лидера ајатолаха Хомеинија (*Ayatollah Khomeini*), који се начелно противио нуклеарној технологији (NTI 2020). Посебно је занимљива анализа односа ислама и програма стварања оружја способног да стави тачку на људску егзистенцију.

Према фатви ајатолаха Хомеинија оружје за масовно убијање било је забрањено, а чега се Иран експлицитно придржавао чак и током рата са Ираком, који с друге стране није презао од употребе хемијског наоружања (Porter 2014). Без обзира на успоравање након Исламске револуције, Иран је већ у том моменту поседовао респектабилна знања и капацитете за наставак започетог нуклеарног програма. Губици у рату са Ираком навели су Иран да крајем осамдесетих година 20. века усмери енергију и финансије на развој нових војних технологија. Почетком деведесетих година у фокусу се налазе програми снажења морнарице уз реактивирање нуклеарног програма. Иран је у том периоду потписао споразуме о сарадњи у нуклеарним питањима и обуци нуклеарног особља са Кином и Пакистаном, а нешто касније и уговор са Русијом о завршетку градње нуклеарне електране у Бушеру (Cirincione, Wolfstahl, and Rajkumar 2005, 303). Наредна етапа иранског нуклеарног програма после завршетка рата са Ираком, за разлику од почетних нуклеарних амбиција, у потпуности је ослоњена на не-америчку технологију, а предњачила је руска. Иран је са Русијом потписао билатерални споразум о нуклеарној сарадњи 1992. године, који је надограђен

поменути споразумом о нуклеарној електрани у Бушеру три године касније (Cirincione, Wolfstahl, and Rajkumar 2005, 303). Недостатак веродостојних информација о степену руске помоћи иранском нуклеарном програму, оставио је простор за бројне спекулације које су ишле до тога да је Русија обећала Ирану продају великог истраживачког реактора, постројења за производњу нуклеарног горива и центрифуга за обогаћивање уранијума (Smith and Dobbs 1995). Постоје и наводи да је амерички председник Бил Клинтон (*Bill Clinton*) извршио велики притисак на руског председника Бориса Јељцина (*Boris Yeltsin*) да одустане од помоћи иранском нуклеарном програму, што је овај званично учинио али су незванично руски физичари, инжењери и институти помогли Ирану у заокруживању нуклеарног горивног циклуса и конструкцији тешководног реактора у Араку (Samore 2005). Ове тврдње нису никада доказане, али је евидентно постојала руска помоћ Ирану у овладавању нуклеарном технологијом. Видљива и званична руска подршка иранском нуклеарном програму, оличена је у првој нуклеарној електрани на Блиском истоку. Нуклеарна електрана у Бушеру отворена је 2011. године, а свечаној церемонији пуштања у погон, присуствовао је и Сергеј Шматко (*Sergei Shmatko*), руски министар енергетике (Salehi 2011).

Иран је потписао и ратификовао Споразум о непролиферацији нуклеарног оружја 1970. године, али никада није потписао Додатни протокол који укључује сталне и ненајављене контроле инспектора Међународне агенције за атомску енергију (*International Atomic Energy Agency - IAEA*). Све до 2003. године Међународна агенција за атомску енергију није открила да Иран тајно развија војни нуклеарни програм. Иран је свој нуклеарни програм конципирао тако што истраживања у мирнодопској сфери нуклеарне енергије лако могу бити коришћена за производњу атомске бомбе. У октобру 2003. године Иран је у Техеранској декларацији обзнанио жељу да сарађује са Међународном агенцијом за атомску енергију и дозволи пуну инспекцију нуклеарних постројења (*International Atomic Energy Agency [IAEA] 2003*). Суочавајући се са претњом санкцијама Иран је пристао на закључење Париског споразума 2004. године са Француском, Немачком и Уједињеним Краљевством, најављујући престанак обогаћивања уранијума преко прага довољног за комерцијалну употребу (*IAEA 2004*).

Следећа фаза у иранском нуклеарном програму креће у августу 2005. године када је уместо умереног Хатамија (*Mohammad Khatami*) на место председника Ирана дошао Махмуд Ахмадинеџад

(*Mahmoud Ahmadinejad*). Он је јасно ставио до знања међународној јавности да неће поштовати Париски споразум наглашавајући „двоструке аршине” у међународним односима. Одбија понуду Европске уније да га она снабдева нуклеарним материјалима, као и бенефите на политичком, економском и војном плану (обавеза о међусобном ненападању). Долазак новог председника означио је и почетак конверзије уранијума у Исфahanу. Техеран је напустио добровољну имплементацију Додатног протокола и наставио обогаћивање уранијума у Натанцу, чиме је имао заокружени нуклеарни циклус од копања руде, конверзије до обогаћивања. Почиње ера најенергичнијих нуклеарних активности у Ирану још од педесетих година 20. века, али истовремено се појачавају међународни притисци уз више серија санкција од 2006. до 2015. године. Како напредује ирански нуклеарни програм, тако снаже и активности САД и Израела које по сваку цену желе спречити Иран да постане нуклеарна сила. Притисци нису само економски, већ се може говорити о хибридном врстама ратовања против Ирана, укључујући убиства и мистериозне нестанке иранских научника, субверзије и сајбер нападе најсофистициранијим компјутерским вирусима попут „Стакснета” (*Stuxnet*) који је уништио преко 20% иранских центрифуга.

Иран се нашао у неповољној позицији међународне изолације од стране најмоћнијих држава света, а наследник бунтовног Ахмадинежада био је дипломатији склонији Хасан Рохани (*Hassan Rouhani*) који је у замену за укидање санкција прекинуо свој нуклеарни програм и потписао споразум у јулу 2015. године (Joint Comprehensive Plan of Action [JCPOA] 2015). Споразум је предвиђао демонтажу нуклеарних инсталација у вези са производњом фисионог материјала и других компоненти значајних за производњу атомског оружја. Вођен безбедносном калкулацијом Иран је одлучио да се одрекне нуклеарног оружја у замену за реинтеграцију у међународне финансијске системе, али је опстанак споразума угрозило америчко напуштање 2018. године (Стојановић 2021, 282). Несигуран статус и недостатак америчких гаранција, натерали су Иран да се врати на нуклеарни пут и убрза свој програм до граница приче о новој нуклеарној сили. Више рунди преговора који се воде у Бечу још увек нису уродили плодом, а време није савезник држава које теже да очувају *status quo* нуклеарног клуба.

Без строгих подела, у зависности од степена ангажованости и утицаја спољних сила на ирански нуклеарни програм, можемо регистровати пет фаза развоја. Прво, нуклеарни програм Ирана

уз помоћ САД од педесетих година до Исламске револуције 1979. године. Друга фаза стагнације нуклеарног програма и размишљање о његовом гашењу од Исламске револуције до краја рата са Ираком. Трећа фаза обнављања нуклеарних аспирација од краја осамдесетих година до 2005. године и доласка Махмуда Ахмадинеада на место председника. Четврта фаза најенергичнијег нуклеарног програма и више пакета међународних санкција од 2005. године до потписивања међународног споразума са пет држава сталних чланица Савета безбедности УН (САД, Русија, Кина, Уједињено Краљевство и Француска) и Немачком 2015. године (такозвани споразум 5+1). Пета фаза траје и данас, а укључује кратак дах и брзи крах међународног споразума након америчког напуштања 2018. године и повратак на пут снажног обогаћивања уранијума неопходног за развој нуклеарног наоружања. Недостатак информација и превише спекулација чине тешким прогнозирање статуса нуклеарног програма Ирана. Аналитичка релевантност рада лежи у истраживању четврте и пете фазе иранског нуклеарног програма тј. од 2005. год. и доласка иранског председника Махмуда Ахмадинеада на власт до потписивања међународног споразума 2015. године и од споразума до његовог краха уз истовремене нуклеарне активности које трају и данас. Не знамо колико је Иран далеко од производње нуклеарног наоружања, али на основу доступних података, познатих активности и информација из јавних извора, оправдано можемо поставити питање „да ли је Иран нуклеарна сила“ и ако јесте да ли су њени капацитети латентни или манифестни. За одговоре на ова питања потребно је детаљније анализирати последње две фазе иранског нуклеарног програма.

ЗАШТО ИРАН ТЕЖИ НУКЛЕАРНОМ ОРУЖЈУ?

Много страница је написано о мотивима држава да стекну нуклеарно наоружање. Скот Саган (*Scott Sagan*) је сложеност фактора нуклеарне пролиферације сажео у три главне групе: безбедносни разлози, унутрашња политика и нормативни фактори (Sagan 1996/97). Перципирана безбедносна претња може бити покретач нуклеарног програма угрожене државе. У том контексту битна је искључиво субјективна претња тј. поимање безбедносног окружења од стране политичког врха државе. Безбедан сам колико мислим да сам безбедан. Безбедносна претња виђена очима лидера као суштинска и реална, може повести државу на стварање прворазредног дефанзивног средства. Нуклеарно оружје је

вероватно најеклатантнији показатељ „тврде“ моћи у међународним односима (Пророковић 2018, 107). Унутрашњи политички разлози такође могу утицати на одлуку државе да крене на нуклеарни пут. Аспирације у политичком и бирократском надметању, као и стечени интереси војно-индустријског комплекса или научно-технолошких елита, могу узроковати одлуку да се отпочне нуклеарни програм. Субнационалне структуре и интереси не смеју бити занемарени у анализи фактора нуклеарне мотивације. Треће, нормативни фактори инкорпорирају покретаче пролиферације попут статуса, угледа, престижа и вредности. Држава може тежити аквизицији нуклеарне бомбе ради постизања међународног статуса велике силе. Улазак у „нуклеарни клуб“ који данас чини само девет држава света јесте одређена врста престижа, али на другој страни истовремено постоје снажни нормативни ефекти табуизације и дискредитације нехуманог оружја. Уколико је нуклеаризација државе вођена већински жељом за престижом, мотиви ће бити скривени и неће се јавно презентовати, за разлику од безбедносне претње која и јавно може служити као оправдање. Може се закључити да је на неки начин „легитимније“ тежити нуклеарној бомби уколико заиста постоји безбедносна претња јер екстензивно тумачење међународног права оправдава такве активности кроз право на самоодбрану. Норме међународног права не забрањују експлицитно нуклеарно оружје у међународној политици иако је јасно да оно неселективно убија цивиле без могућности да се ефекти употребе ограниче на војне циљеве. Парадоксална ситуација лежи у чињеници да међународно право не забрањује употребу нуклеарног оружја као средства ратовања, али истовремено забрањује његово ширење на већи број држава (Стојановић 2021, 254-255). Иако постоје хипотетички сценарији употребе нуклеарног оружја као средства ратовања, првенствена његова сврха лежи управо у његовој неупотреби тј. као оруђу за одвраћање непријатеља. Додатна хипокризија постојања нуклеарног наоружања јесте што је оно појединим државама правно дозвољено (сталним чланицама Савета безбедности УН), док се другима забрањује (256-257). Због својих деструктивних капацитета нуклеарно оружје одржава војну равнотежу између слабије и јаче државе. Државе способне да остваре ту равнотежу унутрашњим балансирањем кроз самостални развој нуклеарног оружја, бирају ту опцију наспрам слабијих држава које се одлучују за улазак у војне савезе. Први избор држави даје могућност самосталног нуклеарног одвраћања, док су друге земље осуђене на тзв. „проширено одвраћање“ кроз војни савез. Практична

функционалност нуклеарног одвраћања уопште је упитна, али се са великом сигурношћу може рећи да држава која поседује ефикасно нуклеарно оружје неће бити нападнута од стране друге државе (Стојановић 2013).

Дубља анализа иранског нуклеарног програма захтева објашњење фактора мотивације те државе да постане нуклеарна сила. Срж одговора лежи у позицији Ирана и конфронтацији са САД након Исламске револуције 1979. године. Страх Ирана да би евентуално могао постати мета војне интервенције, појачан је након америчке инвазије на Авганистан 2001. и на Ирак 2003. године. Без обзира што је формално покренуо нуклеарни програм још педесетих година 20. века, у време када није постојала угрожавајућа спољна безбедносна претња, Иран се нуклеаризује првенствено из безбедносних разлога. Иран јесте покренуо одређене нуклеарне активности уз подршку тадашњег америчког савезника још 50-их година 20. века, али је на том нивоу програм био рудиментаран и далеко од практичног развијања нуклеарног оружја. У том периоду, вероватно је постојала мешавина нормативних фактора престижа и безбедносних калкулација у јеку Хладног рата и америчко-совјетске напетости. Тада у савезништву са САД, безбедносна претња од стране Совјетског Савеза није била занемарујућа, посебно узевши у обзир совјетску склоност ка спољним интервенцијама у Европи и Азији у то време. Истраживање иранских мотивација за развој нуклеарног оружја мора укључити неколико нивоа анализе. Сваки аналитички ниво може понудити целокупну слику процеса нуклеаризације у Ирану, и то: домаћи политички интереси, престиж и национална безбедност. Ирански нуклеарни програм био је инициран у време шаха Мохамеда Резе Пахлавија у склопу жеље за укупном технолошком модернизацијом државе. Након што је Иран потписао Споразум о непролиферацији нуклеарног наоружања 1970. године, дошла је снажна подршка САД за развој иранског цивилног нуклеарног програма. Исламска револуција 1979. године збацила је са власти америчког савезника шаха Пахлавија, а врховни лидер ајатолах Хомеини зауставио је даљу нуклеаризацију Ирана. Оружје армагедона није било у сагласности са ајатолаховим поимањем ислама и све до краја његовог живота нуклеарни програм Ирана је стагнирао. Заповедник у Иранској револуционарној гарди и један од најближих сарадника ајатолаха Хомеинија, Мохсен Рафигдост (*Mohsen Rafighdoust*), обзнанио је да је након употребе хемијског оружја од стране Ирака осамдесетих година у два наврата молио Хомеинија да узврате истом мером, на шта му је ајатолах одговорио

да „оружје за масовно убијање“ није у складу са исламским учењем (Porter 2014).

Након снажног заокрета и свргавања про-америчког режима 1979. године, јасна и недвосмислена претња долазила је из Вашингтона. Снага те претње по виталне националне интересе Ирана, нарочито је дошла до изражаја након краха Совјетског Савеза, у време највеће моћи САД и тзв. „униполарног момента“ (Krauthamer 1990/91). САД још од „Картерове доктрине“ сматрају Персијски залив својим спољнополитичким приоритетом, па су формирале војне блазе у Уједињеним Арапским Емиратима, Бахреину, Саудијској Арабији и у Индијском океану (база Дијега Гарсија). Израел има континуитет у доживљају Ирана као „егзистенцијалне претње“ по сопствени опстанак. Реторика иранских ајатолаха како „Израел више неће постојати“ појачава непријатељски осећај у Израелу (Dearden 2016). Израелске подморнице класе „Делфин“ способне да понесу бојеве главе и испоруче их на Иран у сваком моменту, патролирају Црвеним морем (The Jerusalem Post 2022). Гледајући разне полигоне за испробавање америчког наоружања у Авганистану, Ираку, касније у Либији, уз перманентне претње из Израела, Иран је на неки начин „осуђен“ у тражењу уточишта кроз оружје одвраћања. Иран је могао истовремено да прати разарање Ирака и Либије, држава без дефанзивних нуклеарних капацитета и задржавање на оштрој реторици без жеље за интервенисањем у нуклеарно-наоружаној Северној Кореји. Пут је био прилично јасан, а то је севернокорејски сценарио развоја сопственог нуклеарног оружја.

ИРАНСКА СТРАТЕГИЈА „НУКЛЕАРНОГ ВРДАЊА“ И ЗАПАДНИ ОДГОВОР

Најенергичнији напредак у нуклеарном програму доноси тада нови председник Ирана, Махмуд Ахмадинеџад, који од 2005. године па до краја свог мандата уз мање или веће периоде стагнације, ефективно ради на томе да Иран постане нуклеарна сила. За разлику од свог претходника, умеренијег Катамија који је обећавао престанак активности обогаћивања уранијума, откривених 2002. године, и у ту сврху разговарао са тадашњом ЕУ тројком (Француска, Немачка и Уједињено Краљевство), Ахмадинеџад одмах по доласку на место председника обнавља конверзију уранијума у Исфahanу. Према споразуму из Париза који је потписао Катами, Иран је прихватио да одустане од обогаћивања уранијума, а заузврат би га ЕУ

снабдевала нуклеарним горивом у цивилне сврхе и гарантовала пакт о ненападању на војном плану (Institute for Science and International Security [ISIS] 2022). Ахмадинеџад је јасно ставио до знања да неће поштовати овај споразум чиме Иран постаје главна претња глобалној безбедности, посматрано из угла земаља око „америчке осовине“. У фебруару 2006. године, Иран је добровољно напустио имплементацију Додатног протокола Споразума о неширењу нуклеарног наоружања и наставио обогаћивање уранијума у Натанцу. Као одговор на иранско обогаћивање уранијума, Савет безбедности УН је једногласно усвојио резолуцију 1696 којом захтева суспензију даљих нуклеарних активности, блокира трансфер нуклеарне и ракетне технологије Ирану и замрзава средства у иностранству за лица и организације повезане са нуклеарним програмом (UNSC, S/RES/1696). Ахмадинеџад на ово одговара да се неће повинovati „језику силе и претњи“ и уместо одустајања Иран покреће производњу тешке воде у Араку (BBC 2006). Игнорисање међународног притиска суочава Иран са новим серијама санкција, Резолуцијом Савета безбедности УН 1737 у децембру 2006. године, потом и Резолуцијама 1747 из марта 2007. и 1929 из јуна 2010. године (UNSC, S/RES/1737; UNSC, S/RES/1747; UNSC, S/RES/1929).

Први детаљни извештај Међународне агенције за атомску енергију о напретку иранског војног нуклеарног програма усвојен је у новембру 2011. године (IAEA 2011). Према извештају пројекат развоја нуклеарне бомбе кодног имена „Амад“ отпочео је касних деведесетих година, са посебним замахом између 2002. и 2003. године (IAEA 2011). Према наводима IAEA, Иран је предузимао бројне активности у циљу развоја ефикасне нуклеарне експлозивне направе, служећи се изговорима о развоју искључиво цивилне технологије, тајно тестирао компоненте нуклеарне бомбе, а спојивши се са мрежом Абдула Кадира Кана, одметнутог пакистанског научника, покушао да се домогне готове нуклеарне експертисе (IAEA 2011). Са експертисом Абдула Кана и тајну помоћ Северне Кореје, Иран је развио импресивну шему избегавања наметнутих увозно-извозних контрола нуклеарне технологије. Иран је наводе IAEA и њеног тадашњег директора Јукија Амано (*Yukiya Amano*), одбацио као неосноване и спекулативне, ојачавши статус проказане и изоловане државе у међународним односима.

Иран у ери Ахмадинеџада је прототип државе која се служи стратегијом „нуклеарног врдања“ (*nuclear hedging*). Ариел Левит (*Ariel Levite*) ову стратегију види као стагнацију нуклеарног програма у пракси, уз фактички остатак на путу развоја нуклеарне

бомбе тј. перманентно одржавање нуклеарне опције ради остваривања одређене користи (Levite 2002/03, 62). Схватање стратегије нуклеарног врдања у овом раду дефинишемо шире, као форму константног претварања и лажног представљања нуклеарних активности као мирнодопских док се латентно развија нуклеарно наоружање (Стојановић 2021, 79). Разлика између Левитовог и нашег схватања „врдања“ је у томе што Левит ту стратегију види искључиво у контексту одређених бенефита, без стварне жеље да се направи нуклеарна бомба. Према том становишту, Иран би „врдао“ како би остварио неке повољности и имао „јаче карте у рукама“ на међународном плану. Међутим, то није случај с обзиром да је Иран управо због стварних намера да развије нуклеарно оружје потпао под притисак великих сила и серију међународних санкција. Шире схватање нуклеарног врдања као раскорака између декларисаних (цивилни нуклеарни програм) и латентних (нуклеарна бомба) циљева, боље објашњава деловање Ахамдинецада и његовог пронуклеарног естаблишмента. У ери софистициране технологије нуклеарне форензике, сателита, мерења сеизмичких покрета, зрачења и других инструмената којима се утврђују нуклеарне активности неке државе, спровести стратегију „врдања“ није једноставан задатак. То се види и у случају Ирана јер колико год скривао своје нуклеарне активности дубоко у планине или тестирао компоненте под параваном цивилних истраживања, такав мега пројекат не може проћи неопажено обавештајној заједници САД или Израела, посебно заинтересованих за степен напретка иранског нуклеарног програма. Веза између цивилне и војне нуклеарне технологије постоји али је општа заблуда да је баријера за прелазак са цивилног на војни програм недовољно јака и лако премостива. Суштинска разлика јесте у степену обогаћивања уранијума. У енергетици највећи број нуклеарних реактора користи ниско обогаћени уранијум, који у укупној уранијумској маси има између 3 и 5% уранијумског изотопа У-235. Да бисте направили материјал нуклеарне бомбе, неопходно је створити високо обогаћени уранијум у коме количина изотопа У-235 прелази 85% укупне масе. Процес обогаћивања уранијума на високе проценте захтева потпуно другачију технологију, од оне која се користи за цивилне реакторе. Осим што је комплекснији и захтева већу технолошку софистицираност, потребна су и посебна постројења искључиво у ту намену која захтевају много ресурса, енергије и времена. Проблематика иранског нуклеарног програма, лежи управо у процесу обогаћивања уранијума, који је у једном моменту прешао границу која је довољна за цивилну употребу

технологије што је упалило „црвени аларм“ на Западу. Званичници *IAEA* су још 2010. године у свом извештају потврдили да је Иран успео да обогати уранијум до нивоа од 19.8% (*IAEA* 2010).

Запад је схватио да Иран неће бити заустављен притисцима и санкцијама па се одлучује на радикалније кораке. У својој књизи „Одбројавање до нултог дана“ (*Countdown to Zero Day*), врхунски новинар Ким Зетер (*Kim Zetter*) детаљно описује прво дигитално оружје способно да направи штету у рангу мегатонске бомбе (*Zetter* 2015). Најсофистициранији компјутерски саморепликативни вирус „Стакнет“, користећи се улазом преко дигиталних потписа, уништио је више од 20% иранских центрифуга за обогаћивање уранијума и успорио ирански нуклеарни програм за неколико година. Поставља се питање да ли одговорност за најпотентнији вирус у историји човечанства лежи на Израелу, Сједињеним Америчким Државама или у њиховој комбинацији (*Nakashima and Warrick* 2012). Сасвим је сигурно у питању организован државни напад на ирански нуклеарни програм, а не инвентивност и ентузијазам недржавне хакерске групе. Осим вируса, Иран је претрпео бројна политичка убиства научника значајних за нуклеарни програм. У периоду 2007-2012. године, у класичној форми организоване ликвидације убијено је пет иранских научника док је један рањен (*Mehdi* 2020). У свом говору у Генералној скупштини УН, тадашњи израелски премијер Бењамин Нетанахју (*Benjamin Netanyahu*) повлачи „црвену линију“ за израелски напад на Иран (*UN news* 2012). Нетанахју је говорио о року од годину дана у ком би Иран могао постати нуклеарна сила, те се мора реаговати „пре него што Иран дође до тачке омасовљења довољно обогаћеног уранијума за нуклеарну бомбу... сваким даном, та тачка је све ближе“ (*UN news* 2012). Константне су агитације западне политичке и научно-стручне јавности да се Иран нападне. Текстови попут „Време је да се Иран нападне“ познатог политиколога Метју Кронига (*Matthew Kroenig*) заговарају напад и добијају огромну медијску пажњу (*Kroenig* 2012). Међутим, у непријатељском окружењу уз међународне притиске, санкције, сајбер нападе и убистава организираних од стране америчких и израелских обавештајних служби, Иран је снажно наставио свој нуклеарни програм током читаве ере председниковања Махмуда Ахмадинејада.

СПОРАЗУМ, АМЕРИЧКО НАПУШТАЊЕ И ЕРА НЕСИГУРНОСТИ

У августу 2013. године Ахмадинежада је наследио далеко умеренији Хасан Рохани, који је одлучио да преговара са западним силама у циљу ослобађања страног притиска. Рохани је као бивши шеф преговарачког тима Ирана у периоду 2003-2005. године када је *IAEA* обзнанила обнављање иранске нуклеарне амбиције и као бивши генерални секретар Покрета несврстаних, имао велико дипломатско искуство. Круна његове помирљиве политике је потписивање споразума са пет сталних чланица савета безбедности (САД, Русија, Кина, Уједињено Краљевство и Француска), Немачком и Европском унијом, познат као Заједнички свеобухватни акциони план (ЈСРОА 2015). Споразум је имао за циљ да одложи датум иранског достизања статуса нуклеарне силе (*nuclear breakout*) са неколико месеци на бар више од једне године. У језгру идеје о продужавању времена инкорпорирана је стратегија брзе интервенције на Иран чиме би се предупредила финална фаза развоја нуклеарне бомбе. Уколико је потребно време финализације само неколико месеци, никаква спољна интервенција, ма колико ефикасна била, не би успела да спречи Иран у освајању технологије нуклеарног оружја. Споразум је предвиђао смањење броја центрифуга у Натанцу са 19.000 на 5.060 до 2025. године и коришћење искључиво застарелих центрифуга ИР-1 типа (ЈСРОА 2015). Постројење за обогаћивање уранијума у Фордову, према споразуму, потребно је претворити у истраживачки центар, а плутонијумско постројење у Араку забетонирати и спречити даљи рад на производњи плутонијума (ЈСРОА 2015). Позадина оваквих захтева западних сила, лежи у ограничавању технолошких потенцијала Ирана сводећи га само на потенцијалну уранијумску бомбу чију производњу је лакше пратити. Такође, број потенцијалних мета у некој евентуалној војној интервенцији, смањио би се на једну, и то постројење у Натанцу. Иран се споразумом обавезао да ће количину од 10.000 кг високо обогаћеног уранијума свести на скромних 300 кг, а обогаћивање уранијума је ограничено на 3.67% што је проценат довољан само за комерцијалне и истраживачке реакторе (ЈСРОА 2015). На све ово, Иран је пристао да инспектори *IAEA* контролишу сва постројења релевантна за нуклеарни програм, да инсталирају надзорне камере и прате читав процес од копања руде урана преко њене прераде до коришћења у реакторима (ЈСРОА 2015). Уз све мањкавости, попут орочавања у неким сегментима на 10, у неким на 15 година и не

помињања иранског програма балистичких ракета, споразум из 2015. године био је релативно добро решење за остваривање краткорочних циљева Запада, а то је пролонгирање иранске аквизиције нуклеарне бомбе.

Иран би заузврат добио одмрзавање средстава у иностранству и укидање режима санкција што би се позитивно одразило на економију која је била у незавидном положају. Директор Међународне агенције за атомску енергију је у јануару 2016. године издао званично саопштење да Иран испуњава све своје преузете обавезе чиме се отвара пут ублажавању санкција (IAEA 2016). Уз спровођење обавеза преузетих из споразума, Иран не би био у могућности да тајно направи нуклеарно оружје, бар не у кратком року. Упркос потврди међународних тела да Иран испуњава обавезе из споразума, САД су у мају 2018. године унилатерално напустиле споразум и поново наметнуле најоштрије санкције Ирану (Arms Control Association [ACA] 2022a). Трампов аргумент за америчко напуштање споразума била је „суштинска дефектност“ споразума, мањкавост одредби о роковима имплементације и необухваћеност програма балистичких ракета, али без навођења конкретних доказа о иранском непоштовању преузетих обавеза (ACA 2022a). Јасно је да иранско понашање није узрок напуштања споразума од стране САД, већ покушај новоизабраног америчког председника Доналда Трампа (*Donald Trump*) да направи спољнополитички отклон од Обамина администрације. Очигледно Трампово неповерење у мултилатералне аранжмане чак и у економским стварима, а камоли у решавању безбедносних питања, довело је до краха Заједничког свеобухватног акционог плана (Стојановић 2012). Лидери Француске, Немачке и Уједињеног Краљевства изнели су жаљење због америчког напуштања и истакли подршку споразуму, док је руски министар спољних послова био оштрији осуђујући америчку једнострану акцију која подрива поверење у Међународну агенцију за атомску енергију као гаранту споразума (Cooke and Charlton 2018; Reuters 2018). У априлу 2019. године САД су означиле Иранску револуционарну гарду за терористичку организацију (ACA 2022b). Већ у мају 2019. године Техеран је одговорио кршењем појединих одредби споразума о лимитирању нуклеарних активности јер остале потписнице нису успеле да гарантују договорено укидање санкција. Реторика иранског руководства била је у маниру очувања споразума и вид притиска на САД, а ситно кршење одредби, више је имало за циљ да упозори западне силе шта ће се десити ако споразум у потпуности пропадне. Нова ера америчко-израелског притиска на

Иран се наставила уз ескалацију до готово отвореног рата. Евидентно неслагање САД и осталих потписница уговора по питању иранског нуклеарног програма, довело је до размимоилажења и захлађења односа између САД и њених европских савезника, који нису потпали под притисак лобирања да и оне формално напусте споразум. На самиту о Блиском истоку у Варшави, потпредседник САД, Мајк Пенс (*Mike Pence*), експлицитно је позвао своје „европске партнере да напусте споразум са Ираном“ (Malloy 2019). Израел и САД су званично претиле интервенцијом у циљу заустављања комплетирања иранске нуклеарне бомбе, а војна акција почетком 2020. године у којој је убијен омиљени ирански генерал Касем Сулејмани (*Qasem Soleimani*), довела је сукоб до кулминације (Doucet 2020). Агенат на генерала Сулејманија била је „кап у препуној чаши“ јер се до тог момента Иран без обзира на све у највећој мери придржавао обавеза из споразума. Три дана након убиства генерала Сулејманија, Иран је званично објавио да се више неће придржавати одредби споразума о лимитирању обогаћивања уранијума, а чак је запретио и потпуним напуштањем општеприхваћеног Споразума о неширењу нуклеарног наоружања (АСА 2022b).

Трампово напуштање споразума са Ираном несумњиво је дестабилизовало регион Блиског истока и убрзало иранске нуклеарне аспирације, које вероватно нису никада ишчезле. Споразум би дефинитивно продужио временски период у коме Иран не би имао статус нуклеарне силе, али мало је вероватно да би у последњој инстанци спречио достизање тог статуса у будућности. Крајем преломне 2020. године Иран усваја стратегију убрзавања нуклеарних активности и мере попут: неодложног обогаћивања уранијума до 20% и складиштење најмање 120 кг годишње, увећање продукције уранијума најмање за 500 кг месечно, суспендовање дозвола за комплетан мониторинг нуклеарних постројења, увођење новијих технологија центрифуга за брже обогаћивање уранијума и увећање производње сирове руде урана (АСА 2022a). Стога се може закључити да од 2020. године споразум стоји искључиво као „мртво“ слово на папиру, а да Иран има у потпуности одрешене руке за све нуклеарне активности, које су под притиском спољне америчко-израелске интервенције постале чак интензивније него у ери Ахмадинејада. Почетком 2021. године нова америчка администрација предвођена Џозефом Бајденом (*Joseph Biden*), најавила је могућност америчког повратка у споразум, с тим да су околности потпуно другачије него у моменту потписивања. Пропаст споразума највероватније је главни узрок политичког

пораза умереног Хасана Роханија на председничким изборима у августу 2021. године, када власт преузима конзервативни Ибрахим Раиси (*Ebrahim Raisi*). Рохани је политички платио покушај указивања поверења страним силама, што иранско јавно мњење није опростило. Логика америчких санкција према Ирану је по својој природи погрешна јер се води перцепцијом раста унутрашњих притисака на режим због тешке економске ситуације. Ипак, десило се нешто потпуно супротно, да унутрашњи притисак доведе тврдокорнијег и ратоборнијег Реисија на власт. Осим што је умерењака заменио далеко екстремнији лидер, вишегодишњи период односа топло-хладно, уз политичка убиства, претње и полу-функционални аранжман у коме је Иран могао да напредује ка нуклеарном оружју, учинио је преговоре знатно тежим. Споразум из 2015. у овом моменту вероватно не би био довољан да спречи Иран у брзом достизању нуклеарног оружја. Нова геополитичка ситуација ношена ратним разарањима у Украјини и снажне санкције Русији, која је била једна од гараната спровођења споразума са Ираном, такође отежава иранску денуклеаризацију. Иранске „карте у рукама“ постале су јаче са тектонским променама узроковане украјинском кризом јер би иранска нафта добро дошла тржишту зависном од руских енергената. Иранци су у новозапочетим преговорима (од 2021. до данас више рунди) у Бечу одлучили да не разговарају директно са Американцима и да испоставе услове без чега нема новог споразума. Минимални услови без којих Иран не би разматрао повратак у споразум односе се на делистовање Иранске револуционарне гарде са листе терористичких организација, незадирање у ирански балистички програм и одмрзавање средстава у иностраним банкама. С друге стране, Бајдену није лако да испуни наведене услове због јаког отпора „код куће“. У мају 2022. године 62 америчка сенатора, од чега чак 16 демократа, усвојило је необавезујућу резолуцију да се Иранска револуционарна гарда не делистује са списка терористичких организација, као и да се не улази у нови аранжман са Ираном без дотицања питања балистичког програма (Rod 2022). То значи да би нови споразум морао да укључи и низ „дестабилишућих активности“ Ирана, балистички програм, везе са Хезболахом и др (Rod 2022). У новембру су избори за амерички Конгрес (такозвани *mid-term*) и политички је исплативије бити „јастреб“ у односу према иранском нуклеарном програму. Велико је питање да ли постоји политичка воља у САД да се обнови споразум са Ираном, а Бајден би у том случају требало да потпише нешто што не би спречило Иран да постане нуклеарна сила. На

супротној страни, Иран се једном „опекао“ и ништа му не гарантује да сутра нека нова америчка администрација не би опет напустила споразум. Ера несигурности у односу Ирана и потписница споразума и даље траје, а најизвесније ће се наставити у догледној будућности. Чини се да више не постоји ефикасни међународни механизам који би могао спречити улазак Ирана у „нуклеарни клуб“. Релевантна дискусија за научно-стручну јавност више није како приволети Иран да се денуклеаризује, већ да ли је Иран развио латентне или оперативне нуклеарне капацитете.

ЛАТЕНТНА ИЛИ МАНИФЕСТНА НУКЛЕАРНА СИЛА?

Споразум о неширењу нуклеарног наоружања препознаје само пет нуклеарних сила: САД, Русију, Уједињено Краљевство, Француску и Кину (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons [NPT] 1968). У моменту усвајања споразума као основе непролиферационог међународног режима, само пет држава поседовало је нуклеарно оружје у свом војном арсеналу. Данас их је укупно девет, уз поменутих пет још четири државе су *де фацто* нуклеарне силе: Израел, Индија, Пакистан и Северна Кореја. Можемо рећи да су поменуте државе манифестне нуклеарне силе са оперативним капацитетима да испоруче нуклеарну бомбу до мете. Латентни нуклеарни капацитети значили би способност неке државе да у најкраћем року има „испоручиву“ нуклеарну бомбу. Латентна нуклеарна сила поседује довољну количину физионог материјала као најважнијег елемента нуклеарног оружја, али је питање недеља, евентуално месеци, када ће тај материјал упаковати у метал експлозивне направе. Да би нека држава суштински била нуклеарна сила, није потребно признање других, па чак ни ње саме с обзиром на „нуклеарни табу“ у међународним односима. Израел никада званично није признао свој нуклеарни статус иако је то општепозната и прихваћена чињеница. Најтежи корак у изградњи нуклеарног оружја јесте производња довољне количине физионог материјала неопходног квалитета, а само паковање материјала у бомбу више је ствар инжењерске инвентивности. Што се Ирана тиче, већ неко време експерти не постављају питање „да ли“, већ „када“ ће Иран постати нуклеарна сила. Америчке обавештајне агенције су 2007. године у свом извештају процениле да ће Иран постати нуклеарна сила до 2015. године (Treverton 2013). „Иран ће технички бити способан за производњу довољне количине високо-

обогашеног уранијума у временском распону 2010-2015. године. Све агенције препознају могућност да ће Иран овај капацитет постићи најкасније 2015. године” (Treverton 2013, 25).

Амерички министар одбране Леон Панета (*Leon Panetta*), у свом интервјуу на ЦБС у децембру 2011. године, рекао је да ће Иран имати нуклеарно оружје за годину дана, ако не и раније (Reuters 2011). Исте године Меир Даган (*Meir Dagan*), тадашњи шеф израелске обавештајне службе „Мосад” (*Mossad*), истакао је да Иран има одређених потешкоћа и да неће добити бомбу пре 2015. године (Williams 2011). Јавне изјаве америчких и израелских званичника о датуму иранске нуклеарне бомбе, требало би узети са резервом јер свакако имају за циљ пропагандни ефекат, али истовремено посматрајући њихове снажне напоре у субверзивној делатности, делује да је нуклеарни Иран сасвим изван сценарија. Врста скривеног рата који у континуитету воде САД и Израел против Ирана вероватно је одложила ирански улазак у „нуклеарни клуб” за неколико година. Поменути компјутерски вирус „Стакснет”, убиства водећих иранских нуклеарних научника, санкције, као и потписивање споразума 2015. године којег се Иран беспоговорно придржавао најмање четири године, одложили су датум уласка Ирана у клуб поседника нуклеарног оружја. Узимајући у обзир ове „изгубљене године”, простом математиком долазимо до тога да је 2022. година она у којој ће Иран дефинитивно постићи капацитет латентне нуклеарне силе. То значи да ће Иран до краја 2022. године поседовати довољну количину фисионог материјала да направи макар једну нуклеарну бомбу, те са правом можемо говорити о десетој чланици престижног „нуклеарног клуба”.

Високи званичници САД су у децембру 2021. године изашли са проценом да ће Иран са маргином грешке од пар недеља произвести довољно високообогашеног уранијума за једну нуклеарну бомбу у првој половини 2022. године (АСА 2022б). Специјални амерички изасланик за Иран, Роб Мали (*Robert Malley*), у исто време је изашао са још краћим временским периодом до иранске нуклеарне бомбе, говорећи о само неколико недеља (АСА 2022б). Амерички државни секретар је у јануару 2022. године рекао да је „хитно потребно обнављање споразума са Ираном јер је заиста питање недеља“ (АСА 2022б). Док се ређају различите процене, слажући се да би Иран могао постати нуклеарна сила током 2022. године, ирански нуклеарни програм ради пуном паром, о чему говоре и званични извештаји Међународне агенције за атомску енергију. Док трају преговори у Бечу за обнављање споразума, *IAEA* у марту

2022. године објављује детаљни извештај, и то само на основу доступних података, да је Иран увећао залихе обогаћеног уранијума на 3.197 кг, од чега је 33 кг обогаћено до 60%, а 182 кг до нивоа од 20% (Schultheis 2022). Ове количине и проценти могу бити само већи, с обзиром на мањак информација о иранским складиштима и активностима у различитим нуклеарним постројењима.

Када су 2006. године на телевизији *NBC* питали сенатора Џона Мекејна (*John McCain*) шта ће се десити уколико Иран добије нуклеарну бомбу, он је рекао: „Мислим да ћемо имати Армагедон“ (*NBC News* 2006). Западна прича о смаку света у случају да Иран постане нуклеарна сила, нема много утемељења, ни теоријског ни емпиријског, с обзиром да није прва, а вероватно ни последња држава која ће то оружје стећи. Иран је највероватније постао латентна нуклеарна сила у тишини без много помпе док букти рат у Украјини. Иранска нуклеарна бомба ће ипак имати снажне ефекте на регионалне и глобалне међународне односе.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Регион Блиског истока после иранске нуклеарне бомбе дефинитивно неће бити исти у политичком и безбедносном контексту. Можемо идентификовати три могуће последице у будућем период у овом делу света. Прво, биће разбијен израелски нуклеарни монопол на Блиском истоку, што се чак може позитивно одразити на стабилност у региону. Подсетимо се ере „дугог мира“ током периода Хладног рата када су две суперсиле избегавале директну конфронтацију због узајамног осигураног уништења (Петровић и Стојановић 2012, 140-141). Вероватно би се десио сличан сценарио на микро нивоу Блиског истока јер се Израел не би усудио на војну интервенцију против нуклеарно наоружаног Ирана. Делује да су последње кредибилне претње Израела превентивним ударом на Иран, нестале још 2015. године када је потписан нуклеарни споразум. Сада евентуални брзи удар не би гарантовао нетакнутост Израела и не би ефикасно могао да обезглави Иран, чије су војне базе и сегменти нуклеарног програма размештени дубоко по огромном пространству. Израел више нема простора од годину и више времена до иранске нуклеарне бомбе. То време је истекло! Друго, Иран ће водити агресивнију спољну политику и покушати да буде хегемон исламског света у региону. Ово може довести до више тензија и сукоба нижег интензитета, а радикалнији развој ситуације јесте да Иран поведе конвенционални рат против

ненуклеарне државе, свестан да у магацину има нуклеарну бомбу. Треће, надовезујући се на иранску агресивнију политику, државе попут Саудијске Арабије, Турске или Египта могле би тежити развоју сопствене нуклеарне бомбе. Сценарио регионалне трке у нуклеарном наоружању делује реално, познајући слабости система проширеног одвраћања и тежње држава да се ослоне на сопствене капацитете. Реалистичка матрица да државе нису никада сигурне у намере других води хипотези да би још неке земље региона покушале да се домогну нуклеарног оружја. Овакав став је ипак само делимично оправдан јер теорија о нуклеарном домино ефекту емпиријски није потврђена на глобалном нивоу. Пролиферација није нужно рађала пролиферацију, мада је ера биполарне стабилности поседовала два центра моћи који су били способни да утичу на друге актере у њиховом политичком одлучивању. Норме које табуизирају оружје армагедона, али и претње интервенцијом држава (попут САД) новим нуклеарним амбицијама, могу успортии нуклеарну пролиферацију. Теза о нуклеарном домино ефекту била је популарна на самом почетку нуклеарне ере, али падом „гвоздене завесе” опет добија на значају. Проширено одвраћање у мање предвидивој и несигурној ери мултиполарности, додатно губи на кредибилитету (Пророковић 2018). За константно ратом погођени регион Блиског истока, ова теза би могла имати релевантност. Чињеница је да је савезнички нуклеарни кишобран слабији у мултиполарној ери међународних односа, него што је био случај током хладноратовске поделе на два војно-политичка блока. Тешко је замислити Турску или Саудијску Арабију у данашњим околностима које слепо верују у америчко нуклеарно одвраћање. Свака од три евентуалне последица иранске нуклеарне бомбе, чини део посебног научног истраживања. Нуклеарни Иран може спречити „армагедон” на Блиском истоку и без обзира на могућ сценарио нуклеарног домино ефекта, увести дозу стабилности у напете односе између држава региона. Из до сада реченог, можемо извести неколико основних закључака које се тичу иранског нуклеарног програма. Без обзира на тешкоће материјалног доказивања било каквих чињеница у спрези са тајним нуклеарним пројектима, потврдили смо основну хипотезу рада према којој је Иран стекао статус латентне нуклеарне силе. Доказе за овакву тврдњу нашли смо у комбиновању познатих чињеница из званичних извештаја (пре свега Међународне агенције за атомску енергију) са познатим компонентама нуклеарног оружја, узевши у обзир потребно време да се дође до неопходног нивоа и количине обогаћеног уранијума. Уз премису да је Иран сигурно наставио

нуклеарни програм, за шта постоје документовани докази, званичне стратегије и изјаве иранских званичника, калкулацијом познатих активности и потребног времена, лако долазимо до закључка да је у првој половини 2022. године Иран постао латентна нуклеарна сила. Изјаве стручњака и државника, као и конкluentне радње лидера западних сила, пре свега САД, јасно указују да је Иран прешао нуклеарну црвену линију исцртавану још 2012. године.

Други закључак јесте дефанзивна природа иранског нуклеарног програма. Амбиција Ирана да направи нуклеарно оружје, претежно је узрокована страхом од спољне интервенције. Прворазредно дефанзивно средство способно да одврати непријатеља од напада, добро је дошло Ирану који је деценијама таргетиран од стране западних сила као „разбојничка“ држава. Нуклеарно оружје ће Ирану дозволити вођење агресивније спољне политике, али ће на нивоу Блиског истока вероватно допринети стратешкој стабилности разбијањем израелског нуклеарног монопола. Поменули смо могућу регионалну трку у наоружању и евентуалне покушаје Саудијске Арабије, Египта и Турске да се домогну сопствене нуклеарне бомбе.

Трећи закључак односи се на глобалне односе у контексту иранске нуклеарне бомбе. Иран ће вероватно и даље трпети проказаност у међународним односима, али само од стране западних сила, док ће Русија, Кина, Индија и највећи део остатка Азије, наставити економску сарадњу са Ираном и прећутно га признати као нову нуклеарну силу. Можемо искључити неку спољну интервенцију на Иран, дириговану из Вашингтона или Израела, посебно у околностима украјинске кризе и глобалне помаме за енергентима. Запад ће све мање бити „гадљив“ на иранску нафту и временом ће се негативан однос свести искључиво на реторику, слично као што је било са Северном Корејом. На крају, Иран ће као респектабилна регионална сила наставити улагање у војно наоружање, посебно у системе преноса нуклеарних бомби до мете. Овде је посебно важан програм балистичких ракета, од кога Иран никада неће одустати и који ће се наставити без већих проблема и опструкција. Покушаји спречавања нису уродили плодом код много „опаснијег“ (из угла западних сила) пројекта нуклеарног оружја, па можемо очекивати бројна тестирања нових типова балистичких ракета. Са сигурношћу можемо закључити да нуклеарни Иран неће довести до „смака света“ како је предвиђао Џон Мекејн, већ можда управо супротно – спречити га!

РЕФЕРЕНЦЕ

- Петровић, Драган и Богдан Стојановић. 2012. *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*. Београд: Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње.
- Пророковић, Душан. 2018. „Развој нуклеарних потенцијала у постхладноратовском поретку као инструмент тврде моћи у међународним односима.“ у *Употреба силе у међународним односима*, ур. Жаклина Новичић, 91-121. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Пророковић, Душан. 2018. *Ера мултиполарности*. Београд: Службени гласник.
- Стојановић, Богдан. 2013. „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања.“ *Национални интерес*. Година X, 17 (2): 141-172.
- Стојановић, Богдан. 2019. „Транспацифичко партнерство у контексту ривалитета САД и Кине.“ у: *Интеграциони процеси у Евроазији*, Душан Пророковић и Ана Јовић-Лазич (урс), 65-85. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Стојановић, Богдан. 2021. *Теорија денуклеаризације: зашто државе прекидају програме нуклеарног наоружања?*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Arms Control Association [ACA]. 2022a. „The Joint Comprehensive Plan of Action at a Glance“, March 2022, <https://www.armscontrol.org/factsheets/JCPOA-at-a-glance>.
- Arms Control Association [ACA]. 2022b. „Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran“, June 2022, <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>.
- BBC. 2006. „Iran defiant on nuclear deadline“, 1 August 2006, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/5236010.stm>.
- Cirincione, Joseph, Jon Wolfsthal and Miriam Rajkumar. 2005. *Deadly Arsenals: Nuclear, Biological and Chemical Threats*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Cooke, Lorne and Angela Charlton. 2018. „World powers regret US pullout from Iran nuclear deal.“ *AP news*. <https://apnews.com/article/c33a7379b5e3474dbbe14ece72875a35>.
- Dearden, Lizzie. 2016. „Iran’s Supreme Leader says Israel ‘will not exist in 25 years’.“ *The Independent*. [205](https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israel-not-exist-</p></div><div data-bbox=)

- 25-years-iran-ayatollah-khamenei-threat-iran-benjamin-netanyahu-israel-tiger-not-rabbit-a7476341.html.
- Doucet, Lyse. 2020. „Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike.“ *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463>.
- Institute for Science and International Security [ISIS], „Iran’s Nuclear Program“, 3 June 2022, <https://isis-online.org/country-pages/iran>.
- International Atomic Energy Agency [IAEA], „IAEA Director General’s Statement on Iran“, 16 January 2016, <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran>.
- International Atomic Energy Agency [IAEA], „Iran Provides Nuclear Declaration to the IAEA“, 23 October 2003, <https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/iran-provides-nuclear-declaration-iaea-23-october-2003>.
- International Atomic Energy Agency [IAEA], *INFCIRC/637* „Communication dated 26 November 2004 reviewed from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004“, 26 November 2004.
- International Atomic Energy Agency [IAEA], Report by the Director General, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran“, 8 November 2011.
- International Atomic Energy Agency [IAEA], Report by the Director General, „Implementation of the NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran“, 18 February 2010.
- Jedinia, Mehdi. 2020. „History of Assassinations of Iran’s Top Nuclear Scientists.“ *VOA*. <https://www.voanews.com/a/extremism-watch-history-assassinations-irans-top-nuclear-scientists/6199135.html>.
- Joint Comprehensive Plan of Action [JCPOA], Vienna, 14 July 2015.
- Krauthammer, Charles. 1990/91. „The Unipolar Moment.“ *Foreign Affairs*. 70 (1): 23-33.
- Kroenig, Matthew. 2012. „Time to Attack Iran: Why a Strike Is the

- Least Bad Option.“ *Foreign Affairs*. 91 (1): 76-86.
- Levite, Ariel E. 2002/03. „Never Say Never Again: Nuclear Reversal Revisited.“ *International Security*. 27 (3): 59-88.
- Malloy, Allie. 2019. „Pence calls on European allies to withdraw from Iran deal as Merkel defends decision.“ *CNN*. <https://edition.cnn.com/2019/02/16/politics/mike-pence-munich-european-allies/index.html>.
- Nakashima, Ellen and Joby Warrick. 2012. „Stuxnet was work of U.S. and Israeli experts, officials say.“ *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/stuxnet-was-work-of-us-and-israeli-experts-officials-say/2012/06/01/gJQAlnEy6U_story.html.
- NBC News*. 2006. „Meet the Press“, transcript for April 2, <http://www.nbcnews.com/id/12067487/print/1/displaymode/1098/>.
- Porter, Gareth. 2014. „When the Ayatollah Said No to Nukes.“ *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2014/10/16/when-the-ayatollah-said-no-to-nukes/>.
- Reuters*. 2011. „Timeline on Iran bomb narrows, but barely“, 20 December 2011, <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-panetta/timeline-on-iran-bomb-narrows-but-barely-idUSTRE7BJ28L20111220>.
- Reuters*. 2018. „Russian Foreign Ministry Says Disappointed by Trump’s Iran Decision“, 8 May 2018, <https://www.reuters.com/article/uk-iran-nuclear-russia-idUKKBN1I933R>.
- Rod, Marc. 2022. „62 senators, including 16 Democrats, vote to oppose nuclear-only Iran deal.“ *Jewish Insider*. <https://jewishinsider.com/2022/05/62-senators-including-16-democrats-vote-to-oppose-nuclear-only-iran-deal/>.
- Sagan, Scott. 1996/97. „Why do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb.“ *International Security* 21 (3): 54-86.
- Salehi, Ali Akbar. 2011. „Iran’s first nuclear power plant to get official launch.“ *CNN*. https://archive.ph/20130215193254/http://articles.cnn.com/2011-09-12/world/iran.nuclear_1_bushehr-plant-nuclear-power-plant-ali-akbar-salehi.
- Samore, Gary (ed.). 2005. *Iran’s Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*. London: The International Institute for Strategic Studies.
- Schultheis, Emily. 2022. „UN atomic watchdog: Iran further raising nuclear stockpile.“ *AP news*. <https://apnews.com/>

- article/business-middle-east-iran-united-nations-vienna-a8026cfd9a1ab727593a73327b0dbb5e.
- Smith, R. Jeffrey and Michael Dobbs. 1995. „Russia Promised to Sell Centrifuge Plant to Iran; Bomb Grade Uranium Could be Made There.“ *The Washington Post*. 29 April 1995.
- The Jerusalem Post*. 2022. „Israel sends submarine, warships to Red Sea in signal to Iran.“ 2 June 2022, <https://www.jpost.com/israel-news/article-708417>.
- The Nuclear Threat Initiative [NTI], „Iran Nuclear Overview“, fact sheet, 25 Jun 2020, <https://www.nti.org/analysis/articles/iran-nuclear/>.
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons [NPT], United Nations, 1 July 1968, UNTS 729, I-10485.
- Treverton, Gregory F. 2013. „The 2007 National Intelligence Estimate on Iran’s Nuclear Intentions and Capabilities.“ RAND Corporation, Center for the Study of Intelligence, May 2013.
- UN news*. 2012. „At UN General Debate, Israeli leader calls for ‘red line’ for action on Iran’s nuclear plans.“ 27 September 2012, <https://news.un.org/en/story/2012/09/421552>.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1696 (2006), Resolution 1696 (2006), adopted on 31 July 2006.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1737 (2006), Resolution 1737 (2006), adopted on 23 December 2006.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1747 (2007), Resolution 1747 (2007), adopted on 24 March 2007.
- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1929 (2010), Resolution 1929 (2010), adopted on 9 June 2010.
- Williams, Dan. 2011. „Israel: No Iran bomb before 2015.“ *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-israel-idUSTRE70612X20110107>.
- Zetter, Kim. 2015. *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World’s First Digital Weapon*. New York: Crown.

Bogdan Stojanović*Institute of International Politics and Economics, Belgrade***COMPREHENSIVE (DIS)AGREEMENT: IRAN AS A
NEW NUCLEAR POWER****Resume**

This paper analyzes the Iranian nuclear program, with special emphasis on the period from 2005 to the present. The basic hypothesis to be proved is: Iran reached latent nuclear capacity during the 2022 for which we can speak about new nuclear power in international relations. The theoretical basis of the work is realism, with addition of certain effects of norms in international relations. As a scientific method mainly was applied content analysis but also to a lesser extent biographical and comparative methods. The goal of the research is a different insight into the Iranian nuclear weapon program. Apart from proving the basic hypothesis, article has the ambition to analyse nuclear agreement with Iran and present arguments about the impossibility of renewing it. The paper explains the inability of any international treaty to prevent or delay an Iranian nuclear bomb. An additional goal of the research is to analyze the consequences of Iran's nuclear status while proving the claim that Iranian bomb brings a dose of stability to the relationship with Israel. By achieving latent nuclear capabilities, Iran has ruled out US-Israeli considerations for military intervention such as those in Iraq, Afghanistan and Libya. The paper also opens questions for some new scientific projects: whether new nuclear programs will emerge in the Middle East, whether Iran will lead a more aggressive foreign policy, as well as what is the effect of nuclear-armed Iran on global scale.

Keywords: Iran, nuclear program, nuclear weapons, proliferation, nuclear agreement, nuclear power, Middle East.

* Овај рад је примљен 10. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ТУМАЧЕЊЕ ТОТАЛИТАРИЗМА

Брацо Ковачевић

ТОТАЛИТАРНА ДРЖАВА И ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ....213-232

Брацо Ковачевић*

*Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука
Република Српска (Босна и Херцеговина)*

ТОТАЛИТАРНА ДРЖАВА И ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ

Сажетак

Историјски посматрано, положај интелектуалаца је увијек био тежак и никад сасвим задовољавајући. С обзиром да се аутентични оријентисани интелектуалци налазе на једном вишем етичком и вриједносном нивоу са којег критички расуђују о друштву и свијету у којем живе, они су често жртве државног и политичког прогањања. Као вјештина владања, политика настоји да уклони интелектуалну критичку свијест, и да интелектуалце потчини и конформира. Ипак, аутентични интелектуалци се супростављају репресивној политици. То се могло видјети у тоталитарним државама, као и бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, али то се види и данас у тзв. демократској држави Босни и Херцеговини. Демократија се урушава репресијом и тоталитарним интенцијама.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, интелектуалци, конформизам, Социјалистичка Федеративна Република Југославија, тоталитарна држава.

УВОД

Веома је дуга историја политичког прогањања интелектуалаца, негирања критичког мишљења и развијања страха. Од грчког, средњовјековног, модерног и савременог доба, прогањања и прогони су непрестална пракса репресивних, недемократских, деспотских, аутократских и тоталитарних државних и политичких система. Тако је и у социјализму.

* braco.kovacevic@fpn.unibl.org

Социјалистичка држава је тоталитарна. Идеологија социјализма се темељила на убјеђењу да је довољно освојити власт и да Авангардна Партија, као субјект повијесне спознаје, управо спозна „гвоздене законе“ историје. Социјалистичка друштва су афирмисала политичку државу негирајући концепт грађанског друштва и правне државе. Афирмишући политички волунтаризам, субјективизам и самовољу, социјалистичка држава је негирала људска права и слободе и на тај начин постала тоталитарном државом.

Као тоталитарна, *социјалистичка држава* је држава „диктатуре пролетаријата“ која „није везана никаквим законима“ (Лењин) и чија се власт није дјељива. Извориште права може бити само правна свијест и зато парламентаризам треба укинути, као што се то десило у фашистичкој Италији и нацистичкој Њемачкој.

Па, и у тзв. демократским друштвима, та пракса никако не престаје. Утемељивани на различитим механизмима, репресивни системи и њихова ригидна политика инструменталистички настоје да све себи па, према томе, и интелектуалце подреде и конформирају.

ТОТАЛИТАРНА ДРЖАВА

Према Платоновом мишљењу, држава мора бити апсолут који ће све регулисати: брачне односе, религију, умјетност, законе и понашање појединаца. Ништа не смије угрожавати стабилност државе, и зато пјесништво и пјеснике (интелектуалце), треба прогласити „непријатељима“ зато што у јавност уносе „немир“ и „опасне мисли“. Предлагао је и неку врсту превентивне цензуре захтијевајући да грађани који напишу неке текстове, исте представе одговорним људима, и тек након тога могу да их дају у јавност. У том смислу је и Клеон сматрао да су обични људи за државу подобнији и значајнији од интелектуалаца зато што интелектуалци у све сумњају и све доводе у питање. Била је то антиципација касније репресивне праксе позивања на „брифинге“ центара партијско-државне моћи у тоталитарним државама.

Као битне карактеристике одређења појма тоталитаризма могу се навести: идеологија или пракса државне интервенције у друштвене односе, употреба организоване силе, и подређивање свих друштвених сегмената држави. У тоталитарним државама владари посједују контролу над свим аспектима приватног и друштвеног живота, те посједују такву политичку моћ која искључује слободу одлучивања појединаца и група неповезаних с

владајућом политичком гарнитуром. Контрола обухвата све дијелове друштвеног и политичког система, од образовања, медија и спорта па све до слободних активности. Тоталитаризмом се означавају све оне државе које не допуштају слободу удруживања, аутономна удружења и институције, будући да су сви аспекти система под контролом државе. Не постоје потпуно аутономне институције, а средства комуникације су под потпуном и строгом контролом. За неке истински тоталитаризам постоји само у дистопијским фикцијама попут романа *1984*, Џорџа Орвела који је био инспирисан Стаљиновим Совјетским Савезом. За већину модерних држава, које се обично квалификују као тоталитарне, примјереније је рећи да су ауторитарни режими. Наравно, то не значи да су такви режими мање насилни, злочиначки и брутални, већ да је степен државне контроле хипертрофиран. Тоталитарну државу карактерише прелаз државе која се темељи на владавини закона у партијско-полицијску или полицијску државу, прелаз од дисперзивне власти либералне државе у концентрацију власти тоталитарних држава, постојање монополистичке државне партије, прелаз од плуралистичке у тоталитарну контролу што за посљедицу има немогућност прављења разлике између друштва и државе јер је друштво тотално прожето државом и контролисано. Контрола се постиже методама успостављања принципа вођства од „врха до дна“, репресивном ригидном синхронизацијом свих друштвених организација како би их држава инструментално користила и контролисала, стварањем елите која контролише масу, атомизира индивидуе и укључује их у масовне организације гдје су још више изоловане и монополисане. С тим у вези, треба поменути и терор као употребу насиља као сталне пријетње.

У тоталитарним диктатурама политичко дјеловања се темељи на наметнутој идиличној, али лажној, представи о „истинском“ јединству народа (нације, расе), владе и партије. Улога рационалних становништва и вриједности опада јер на емоцијама маса тоталитарне диктатуре темеље своју власт. Таква власт је затворена и неконтролисана, са снажним бирократским апаратима угњетавања становништва. Терор и страх су битне компоненте модерних диктатура. У тоталитарним државама су појединци претворени у обесправљену масу, односно *гомилу*.

Тоталитаризам може бити утемељен на идеологији и да из ње произлази и да је развија, али и да то не мора да буде тако, односно, да у својој основи не мора нужно да има развијени концепт идеологије да би био оно што јесте – тоталитаризам. Социјализам, стаљинизам,

фашизам и нацизам се као облици и изрази тоталитаризма, темеље на разрађеним идеолошким матрицама, али неки тоталитарни изрази и облици се не темеље на некаквој кохерентно конципираној идеологији. Диктатуре, деспотизми, аутократије и апсолутизми, војне диктатуре и војне хунте, немају разрађене идеологије, али имају разрађене репресивне механизме артикулације тоталитарне моћи у друштву. Тоталитаризми су екстремни облици диктатура.

Што се тиче марксистичке и социјалистичке традиције, која је доста дуго била доминантна на нашим подручјима, поменимо то да је Карл Маркс (1818-1883) сматрао да је држава институционални апарат насиља а да је класна правда основа утемељења пролетерске власти. Владимир Иљич Лењин (1870-1924) је истицао да је држава инструмент систематског насиља а да диктатура пролетаријата у том погледу не може бити везана никаквим законима: основу правде треба тражити у неприкосновеном комунистичком „револуционарном“ мишљењу. На марксистичкој и лењинистичкој теоријској и политичкој традицији је Стаљин истицао да је у социјализму, као тзв. „прелазном периоду“, неопходна држава која би уништила „класне непријатеље“, „непријатеље народа“ и „непријатеље социјализма“. Данас би сва трајца били осуђени за тероризам. Ипак, захваљујући овој тројци, као и другим марксистички, лењинистички и стаљинистички оријентисаним интелектуалцима створен је модел тоталитарног социјализма који је утемељен на: апсолутној доминацији државе у друштву и над друштвом, укидању дистинкције између државе и грађанског друштва, укидању разлике између приватног и јавног живота грађанина, глорификацији политичке моћи и њеној надређеност свим облицима друштвене моћи, монополизацији јавног мњења, државно - економској регулативи, идеолошкој искључивости, негацији људских и грађанских права и слобода, те апсолутној деперсонализацији особа.

Свијет деспотских, тиранских, ауторитарних и тоталитарних режима, истовремено је и свијет *страха*. У земљама у којим владају ауторитарни и тоталитарни режими, или у земљама које тендирају ауторитаризму и тоталитаризму, страх је механизам којим појединац настоји да себе заштити тако што ће се повлачити из сфере јавног дјеловања и на тај начин спријечити репресију режима против себе. А, што се тиче режима, „главни учинак страха је ојачати идеју како нема алтернативе“. (Furedi 2008).

У репресивним и тзв. „демократским“, а заправо тоталитарним државама, режимима и друштвима, су интелектуалци прогањани,

књиге им забрањиване или спаљиване. То се радило у античком добу, Средњем вијеку и Новом вијеку. У СССР-у је психијатрија била у домену надлежности полицијског сектора унутрашњих послова и у функцији прогањања неподобних, а у Сједињеним Америчким Државама је давање ванредне пуномоћи путем злогласног „*posk-posk law*“, који укида неповредивост стана, представљало увертуру за појаву „пријатељског фашизма“. (Gross 1982).

Прогон интелектуалаца у Совјетском Савезу је започет у Лењиново доба, 1919. и 1920. године. За процес *Тактичком центру* интелектуалаца (1920) Криљенко је истицао да сем капиталиста и племства „постојао је и даље постоји још један друштвени слој, о чијој социјалној суштини представници револуционарног социјализма већ одавно размишљају... То је слој *такозване интелигенције*“. Осјећања мржње према интелигенцији показивао је и Лењин који у писму Максиму Горком од 15.9.1919. године, на Горкијево браћење интелигенције, вулгарно одговара: „Кад се добро погледа, то није мозак нације већ њено г...“ За интелектуалце Лењин иронично каже да су „трули либерали“ и „благородни“ који су „издали радничку ствар“. У писму Ђержинском од 19. маја 1922. године Лењин пише: „Друже Ђержински. У вези с изгнанством у иностранство писаца и професора који потпомажу контрареволуцију. Ово треба пажљивије припремити. Без припреме можемо направити будалаштине... Треба ствар тако уредити да ови `ратни шпијуни` буду похватани, да непрестано и систематски буду хватани и протеривани преко границе. Молим да ово покажеш тајно, без умножавања члановима Политбироа“. Ђержински је послушао Лењина, и резултат покорности вођи руске револуције је био: 300 особа је укрцано на шлеп и протјерано. Међу њима су били и С. Н. Булгаков, Н. А. Берђајев, Н. О. Ласки, И. И. Лапшин, М. А. Осоргин, и други. Интелектуалци су хапшени, прогањани и затварани не само због „хваљења америчке технике“ или „хваљења америчке демократије“ и „обожавања Запада“, него и због апсурда који се, у вријеме Стаљинове диктатуре, односи на претјерано цитирање или, опет, не цитирање Маркса и Стаљина. У то доба, „довољна је једна студентска достава... да професор све више наводи Маркса и Лењина а не Стаљина, па да професор не дође на следеће предавање. А ако *никако не наводи*?... Сви лењинградски оријенталисти из средње и млађе генерације потрпани су у затворе“. (Solženjicin 1988, 247-280, 67).

Таква је била позиција „неподобних“ интелектуалаца у Совјетском Савезу, а ништа боље није било ни у другим

тоталитарним социјалистичким државама и њиховим режимима па, сходно томе, и у бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) у којој су се неки политичари, као што је био Тодо Куртовић, залагали за изградњу специјалних институција за интелектуалце: „логора за интелектуалце, једних за оне који нагињу Западу, а друге за оне склоне Истоку. Ми знамо њихова имена“ - говорио је Куртовић. (Duga 1988, br 386).

У бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији је постојала тзв. *Бијела књига* Стипе Шувара. Заправо, ријеч је о колоквијалном називу документа под екстензивним називом *О неким идејним и политичким тенденцијама у умјетничком стваралаштву, књижевној, казалишној и филмској критици, те о јавним иступима једног броја културних стваралаца у којима су садржане политички неприхватљиве поруке*. Овај, као и неки други документи, који личе на Инквизицију и *Index librorum prohibitorum*, су рађени на темељу института вербалног деликта, посебно чл. 133, 141 и 157 Кривичног закона СФРЈ, којим се репресивно настојала путем института тзв. „вербалног деликта“, онемогућити артикулација критичке мисли усмјерене према тадашњем тоталитаризму који је проводио Савез комуниста Југославије (СКЈ) у СФРЈ. На темељу оваквог волунтаризма и многих бесмислених докумената, остваривана је партијска хајка на „неподобне“ интелектуалце тадашњег времена и социјална контрола над становништвом. И све то веома много подсјећа на Орвелову *1984*. у којој се неистомишљеници третирају као дисиденти, а дисиденти кажњавају „брисањем из историје“.

Солжењин је показао да је „широко тумачење“ чл. 58 Кривичног закона из 1926. године у СССР-у, а који је имао чак 14 тачака, стварало озбиљне проблеме великом броју особа. А, како је то апсурдно било у практичној примјени закона, Солжењин каже: „Прва тачка нас обавештава да је свака радња (а у смислу чл. 6. и свака нерадња) која тежи... слабљењу власти... контрареволуционарна. Широко тумачење: ти одбијеш у неком логору да изиђеш на рад, зато што си изгладнео и исцрпљен – значи: тежиш да слабиш власт. А то повлачи стрељање“. Или, на примјер, тачка 11, која се односила на образовање неке организације, а која је тумачена „толико широко да никаква организација није била ни потребна“. Солжењин је и сам „осјетио на својој кожи“, како каже „елеганцију њене примјене“: „Нас је било двојица који смо тајно размењивали мисли, а то значи - зачетак организације, а то значи – организација“. (Solženjicin 1988, 57).

Па, и поменути чланови Кривичног закона СФРЈ су се, такође, „широко тумачили“, и на тај начин омогућавали безакоње, репресију и терор над „неистомишљеницима“ као „непријатељима“ који су, заједно са својим породицама, трпили вишедеценијско насиље.

Демонизовани, стигматизовани и етикетирани као „непријатељи“, интелектуалци су прогањани, тровани, убијани, спаљивани, а њихова дјела уништавана и забрањивана. Од Сократа, па преко Галилеа, Ђордана Бруна, Коперника, па до многих других слободоумних интелектуалаца савременог доба, њихове идеје, мишљења, ријечи и ставови су пунили „индексе забрањених књига“, „бијеле“, „црне“, „сиве“ и којекакве књиге. Режији су отварали књиге за тзв. неподобне и нелојалне интелектуалаце и „непријатеље“.

У тоталитарним државама је презирање, омаловажавање и анатемисање интелектуалаца и умјетника, интелектуалних и академских слобода свакодневна појава, контрола универзитета и политичко прогањање неподобних професора, такође. Слобода мишљења, слободоумне идеје и критика се нападају, ућуткују или сламају; у тоталитарним државама наука, образовање, умјетност и књижевност морају да служе провођењу прагматских политичких интереса или немају право на постојање. Фашистички, нацистички, социјалистички, стаљинистички и други напади на интелектуалце, универзитете, културне и образовне институције, који би били у стању оспорити њихове тоталитарне идеје, представљају веома снажне изразе постојања тоталитарног антиинтелектуализма.

Критичко мишљење не може постојати у тоталитарним државама - тоталитарни режими имају потпуно негативан однос према интелектуалцима. Зато је нацистички функционер Херман Геринг (1893-1946) говорио да, када чује ријеч „интелектуалац“, одмах „вади пиштољ“, а франкиста Милан Астрај (1879-1954) је егзалтирано узвикивао „доле интелигенција“. Па, и у нашој културној и националној историји је било оних који су имали негативан однос према интелектуалцима што је, недемократским, ауторитарним, деспотским и тоталитарним порецима сасвим одговарало. Као парадигматичан примјер Вук Стефановић Караџић наводи став Милосава Липовца који је предлагао „да се побију сви људи који знаду читати и писати“ зато што „учени људи буне подижу против правитељства“. Због снажно присутне репресије, код људи се развија страх. Чак и код „истакнутих особа“ и значајних интелектуалаца. На познатом „дисидентском случају“ Милована Ђиласа, Марко Прелевић истиче: „Обични људи можда би и имали

разумевања; они који су с Ђиласом до јуче, дословно до јуче, били блиски, сада би окретали главе. Учинио је то, једном приликом, и Иво Андрић. Учинио је то и један мало слабији писац, Марко Ристић. Па и Чолаковић, па и Темпо...“ (Prelević 2020, 46)

Интелектуалци, слобода изражавања и високо образовање су анатемисани од стране режима; интелектуалне и академске слободе се сматрају атаком на државну безбједност и патриотске идеале; зато су универзитети строго контролисани, а политички неподобни професори прогањани или елиминисани; слобода мишљења, слободоумне идеје или критике се снажно нападају, ућуткују или сламају; овим режимима образовање, умјетност, наука и књижевност треба да служе за спровођење политичких интереса и циљева „*Лотемкинових села*“ или немају право на постојање.

С обзиром да се према интелектуалцима развијао негативан и нетрпељив однос, многи су настојали да се конформирају и прилагоде репресивном систему, а један од тих начина односи се и на – „*кетмен*“ синдром.

Фамозни „кетмен“ феномен представља ознаку двоструког понашања, односно ознаку за подвојеност понашања између јавне и приватне сфере.

Овај, феномен потиче из персијске традиције. Чеслав Милош указује на персијску традицију *претварања* коју су интелектуалци успјешно користили у настојању да своје лично увјерење одвоје од јавног иступања. Претварање је, заправо, *глума*, а она је изражена свугдје: на подручју рада, политике, образовања, науке, у кући, итд. „Кад говориш, напомиње Чеслав Милош, да се поставиш тако да верујеш. Пет минута касније могао би сваку изговорену реченицу – као да је написана на школској табли – пред самим собом да доведеш у сумњу“. Човјека треба убиједити „да не стоји на сопственим ногама и не доноси сопствене одлуке“. Појединац се не ослања, и не може ослањати, на сопствене одлуке и лична убјеђења; он се мора приклонити и подвргнути доминантним друштвеним вриједностима и „неизбјежним историјским процесима које тумачи и интерпретира неприкосновени политички врх“. Глума, коју људи играју, не одвија се на позоришној сцени, него на улици, у канцеларијама, фабрикама, дворанама за масовне скупове, па и у кућама у којима особе станују. „То је висока вештина, која захтева будност ума. Не само што свака реч, која се изговара, треба да се брзо оцени, пре но што изађе из уста, с тачке гледишта последица какве може да изазове. Осмех који се појављује у неодговарајућем тренутку, поглед који не изражава оно што би требало да изражава, могу да буду узрок

сумњи и прекора. Исто тако и начин живота, тон гласа, љубав према оваквим или онаквим краватама, тумаче се као ознака политичких околности“. Ова свакодневна глума се битно разликује од глуме у позоришту јер „глумци играју пред свима“ и узајамно су „свесни тога да играју“. Онима који глуме се та глума не узима као гријех, јер и други глуме. Неопходно је да се „игра добро“ тако да вјештина играња улоге показује да је дио личности на којем темељи, гради и развија своју глуму, у њему сасвим довољно развијен. „Стално маскирање, колико год стварало скупну ауру коју је тешко поднети, пружа онима који се маскирају извесна задовољења, и то не најмања. Говорити да је нешто бело, а мислити црно; у себи се смешкати, а споља показивати свечану усрдност; мрзети а показивати ознаке љубави; знати, а глумити незнање – тако насамарујући противника (који такође на нас насамарује) човек почиње да изнад свега цени сопствену превејаност. Успех у игри постаје извор задовољства“.

(Česlav 1985, 63-65, 211)

„Кетмен“ вриједности и понашање човјека и интелектуалца као „*homo duplex*-а“, подијељеног на „јавну“ и „приватну“ сферу, постају врховним вриједностима у репресивним, тоталитарним режимима, недемократским друштвима и порецима. У њима се на репресију одговара страхом и конформистичким понашањем.

Конформизам је механизам помоћу се особе принуђавају да раде „оно што раде и остали људи“. (From 1963, 258).

Историјски гледано, човјек је био присиљаван да се подвргава Племену, Породици, Оцу, Нацији, Партији, Држави. Посебно држави, с обзиром на то да она располаже правом на употребу репресивне силе, а у тоталитарним државама и насиљем.

Морал је сасвим промјенљива категорија, што је индикативан феномен не само за социологију, него и за књижевност. Тако, на примјер, примјећујући ову појаву, Пушкинове ријечи из Евгенија Оњегина („*как измениласја Татјана*“) управо изражава промјенљивост моралних, осјећајних и карактерних структура личности. Или, рецимо, Толстојеви јунаци се стално сукобљавају са моралним схватањима и осјећајима, док ДостојеВСКИ управо поклања пажњу психичким и интелектуалним компонентама својих јунака. У свом роману *Црвено и црно* Стендал кроз лик Жилијена Сорела описује ниже слојеве у Француској који се трагично пробијају у друштву, аморалност аристократије и духовну пустош мржње и обмана. У *Ловчевим записима* Тургенев описује сељака који прави моралне формуле, и тако даље. Сви ови књижевни примјери јасно указују на један социолошки проблем, а то је да је морал релативна

категорија и да се кроз друштво и кроз историју развија и мијења. Али, и да запада у кризу и аномију.

У друштвима постоји тенденција да се очува моралност, мада постоји раздобље у његовом развоју, као и таква друштва, која се темеље на аморалности, иморализму, аномији и кризи морала. Заправо, треба рећи да сваком друштву пријети могућност моралног назадовања, моралног пада и аморализма, те да је та могућност већа у друштвима која преживљавају драматичну кризу (економску, социјалну, политичку, националну, ратну). Узимамо за примјер фашистичке, нацистичке и социјалистичке тоталитарне државе и друштва у којима се диктаторски намеће одређени поредак, манипулативна идеологија и насиље који имају за циљ одржавање таквог поретка. У таквим друштвима се развијају агресивне и ирационалне тенденције које угрожавају моралне вриједности. Морал тих друштава се темељи на култу обожавања харизматских вођа и покоравању индивидуа неприкосновеном политичком ауторитету. Тако је обожавање личности вође значило не само деградацију личности, него и деградацију самог морала. Слично се дешавало и у социјалистичким друштвима чији се аморализам и морална деградација манифестовала у форми „кетмен“ феномена. Треба напоменути да политика не производи само ритуале и илузије, страх и покорност, него и убјеђења у „исправност“ свога политичког постојања. Она подстиче и стварање пожељних особина: *лукавства* и *полтронства*. У том смислу Спиноза и истиче „да је могуће угушити слободу људи и наметнути им јарам тако да се не усуде ни да прошапћу неколико ријечи без одобрења владара: они сигурно неће бити спријечени да мисле по слободној вољи, посљедица чега ће бити та да ће људи мислити једно а говорити друго, да ће се, према томе, искварити добронамјерност, врлина толико потребна држави и да ће се гајити одвратно ласкање и притворство, из којег произилази лаж па самим тим и пропадање свих добрих обичаја“. Социјалистичка друштва су афирмисала политичку државу негирајући концепт грађанског друштва и правне државе. Афирмишући политички волунтаризам, субјективизам и самовољу, социјалистичка држава је негирала људска права и слободе. То је држава која не познаје - *моралност*. Говорећи о томе што је морал, Лењин је 1920. одговорио: „Морал је оно што је у служби деструкције старог друштва експлоататора и окупљања радника око пролетаријата који ствара ново комунистичко друштво“. Морал не може бити независан од политике већ мора политици бити потчињен. „За нас је морал, напомиње Лењин, потчињен интересима

класне борбе пролетаријата“. Лењинови ставови оправдавају терор као морално допустив тако да имамо право убијати људе и све „овиси о случајевима“, сматра Троцки. (Comte-Sponville 2006, 80).

Социјално-политичка и културно-психолошка производња карактеролошке структуре „кетмена“ није откриће XX вијека. Шеснаести вијек је био у крајњој мјери заокупљен претварањем и дволичношћу, мада то није био његов изум. Данте је чак онима који „не бијеху/лаву но лисици слични својом дјелатности“ додијелио претпоследњи круг Пакла, док је Макијавели одвајајући политику од етике, овај суд обрнуо, захтијевајући од Владара лисичије понашање. „Ја нисам оно што изгледам“, рећи ће један Шекспиров лик, односно сам Шекспир истичући да је „цио свијет глумиште гдје људи и жене глуме“.

Тоталитарни пореци не могу егзистирати не само без репресије, него и без услова који подржавају и репродукују политички и културни синдром „кетмена“.

Феномен „кетмена“ не представља искључиву индивидуалну појаву, него и појаву која постаје универзалним, колективним, културним и политичким синдромом. У својој причи *Царево ново рухо* Андерсен управо показује једну колективну обману (веома честу и присутну у политичкој историји) у којој управо народ егзистира као „кетмен“ чијој је мистификованој свијести била потребна искреност дјетета да би се повјеровало у оно што је очигледно. Страх је вјероватно онај значајни механизам којим се подупире феномен „кетмена“ и помоћу којег је једноставније могуће подржавати стање мистификованих колективних обмана. Није Тацит без разлога својевремено истицао: „*Rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet*“ („О ријетка срећа времена у којима смијеш мислити што хоћеш а рећи што мислиш“) - мада је велико питање да ли су таква времена постојала и да ли ће уопште постојати. А, оно што је, ипак, сигурно јесте то да је конформизам апсолутна „судбина“ индивидуалне егзистенције у отуђеној политичкој заједници у којој је, као што то у *Духу закона* Монтескије истиче да је, „држава сретна кад су сви грађани добри поданици“.

Све ово јасно показује да се морал налази у кризи те да се, зато, може говорити о *кризи морала* као криза човјековог бића, односно *криза смисла људске егзистенције*.

Кризу морала, као кризу моралних правила, и прописа и вриједности, француски социолог Емил Диркем је назвао - *аномијом*. Он је овим појмом заправо настојао да објасни одређену друштвену

појаву која се јавља у периодима друштвених криза. Истиче да управо у раздобљима криза долази до распада регулационих механизма друштвеног система и да се онда појављује аномија. Под појмом „регулационих механизма“ или „регулационих снага“ подразумијева се вриједности систем одређене друштвене заједнице с којим се људи идентификују и којем се конформишу. У кризним ситуацијама се друштвена заједница дезинтегрише, дотадашњи вриједности систем се распада а још не појављује нови којем би се људи могли прилагодити. Тако се аномија појављује као нека врста друштвене и индивидуалне болести која се манифестује у незадовољству због немогућности (само)идентификације. Посљедица овог обољења може бити индивидуална изгубљеност, незадовољство, очај, тјескоба, губитак смисла живљења, и аномично самоубиство.

Тако се сасвим јасним показује да морал игра веома значајну улогу у друштву у којем може да представља структуралну компоненту друштвене кохезије или њене дезинтеграције.

Када је у питању „кетмен“ синдром, навешћемо неке примјере глуме, претварања и дволичности из опскурне традиције тоталитарног социјализма.

За Стаљина је Берзанов говорио да „не љуби ни новац, ни ужитке, ни спорт, ни жене, осим његове, друге за њега као да не постоје“; „обичан партијски функционер, или обичан партијац, лакше је долазио до њега *него до било кога другог*“ (Deutscher 1977,241-242).

Берзанов није био једини који је изговарао хвалоспјеве о Стаљину. Било је и других интелектуалца и политичких прагматичара.

Тако ће, на примјер, Бухарин, на 17 конгресу РКП (б) рећи да је Стаљин „фелдмаршал пролетерских снага и најбољи од најбољих револуционара“. Сам Стаљин је о себи говорио: „Са своје стране, ја бих хтио да вас увјерим, другови, да се без бојазни можете ослонити на друга Стаљина. Можете рачунати на то да ће друг Стаљин извршити своју дужност према народу“ (Staljin 1946, 46).

Тако су „кетменски“ говорили о Стаљину хвалећи га, а тако је и Стаљин „кетменски“ сам о себи и „друговима“ и „народу“ говорио, убијајући их у логорима Архипелага Гулага тоталитарне државе Совјетског Савеза.

Дуго времена су логори у тоталитарним социјалистичким државама били службени табуи, али се временом њихова ригидна идеолошка архитектоника постепено деконструисала. Сада о њима знамо доста, али вјероватно никада нећемо сазнати све оно што би

морали да знамо.

ГУЛАГ (*Главное управление лагерей или Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний; Главна управа за поправно-радне логоре и колоније*) представља назив за цјелину логора и синоним за репресивни систем логора у СССР-у који је заузимао огромну територију. У марту 1940. године су постојала 53 логора и 423 радне колоније. Логор је основан 25. марта 1930, а затворен након три деценије - 13. јануара 1960. године.

У њему су затвореници представљали јефтину радну снагу неопходну инфраструктурним радовима пројектованим од стране тоталитарне државе, а коју је режимска пропаганда приказивала као рад затвореника који дају свој „несебични“ допринос социјализму. Заправо, ти затвореници су били робови модерног доба, особе без породице, људи без грађанских права и слобода, права на достојанствен живот и права власништва. У нехуманим условима свакодневне глади, злостављања и премлаћивања затвореници су физички, емоционално и психички малтретиранци.

Систем малтретирања и убијања у ГУЛАГ-у је спровођен у име - *идеологије*.

Кроз историју су се идеје и идеологије користиле не само као средство манипулисања маса, него и као средства наводног ширења истине и, због тога, и убијања „непријатеља“ који не вјерују у те истине.

Мишљења многих интелектуалаца, као и политичких практичара и прагматичара у људској историји, никако нису била безазлена. Многа су допринијела утемељивању идеологија и покрета који су били насилни, сурови и тоталитарни. Њихова мишљења су доводила до друштвених промјена која су била праћена ужасним злочинима. Та су мишљења доводила до друштвених преобликовања која су постала „најупадљивија илузија и највеће проклетство модерног доба“. Преобликовање друштва управо је дјело интелектуалаца као „усређитеља народа који верују да тек тако, само светлошћу свог разума, могу да преобликују читав свет. То је место одакле је потекао тоталитаризам“ (Dzonsen 2020, 475).

Руски писац Александар Солжењин је био затвореник ГУЛАГ-а коме је посветио неколико радова, од којих је најпознатији *Архипелаг Гулаг*.

На једном мјесту у свом обимном тргомном дјелу, Солжењин говори о значају идеологије у монструозним поступцима убијања људи. „Да би чинио зло, човек мора пре тога да зло види као добро, или као логичан и од свих прихваћен чин. Таква је, на срећу, човекова

природа да он увек настоји да своје чинове оправда. Оправдања су за Магбета била слаба, те он постаје жртва савјести... Маштовитост и унутрашња снага Шекспирових злочинаца се заустављају на десетак лешева. Јер, они нису имали идеологију. Идеологија! Она је та која пружа оправдање за злочинство и истрајност неопходну злочинцима. Управо ова социјална теорија помаже злочинцу да своје чинове обели у својим очима и ушима других, да би слушао не покуде и проклетство већ похвале и пошту. Тако, инквизитори су се ослањали на хришћанство, освајачи на величање домовине, колонизатори на цивилизацију, нацисти на расу, јакобинци (од јуче и данас) на једнакост, братство и срећу будућих поколења. Захваљујући управо идеологији, пало је XX веку у део да доживи злочинства милионских размера. Злочинства која је немогуће оповрћи, заобићи, прећутати. Како бисмо онда могли бити безочни да управо понављамо да злочинаца не може бити? А ко је онда смакао оне грдне милионе? Без злочинаца не би било ни Архипелага“. У име идеологије убијање „непријатеља“ је започето у Лењиново, а настављено у Стаљиново доба. Према истраживању професора статистике, Курганова, 66,6 милиона људи убијено, обољело, расељено, умрло. „Били они наши или туђи, напомиње Солжењицин, како да човек не занемима“. (Solženjicin 1988, 11-12; Isto, 137-138).

И, све се то дешавало у име магловите идеје о социјализму у којем ће се, како је Лењин говорио, „јести из златних кашика“.

Слично се догађало и у другим тоталитарним социјалистичким државама, па и у бившој Федеративној Народној Републици Југославији, а касније Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.

Са својим републикама СФРЈ је припадала политичком, духовном, академском и интелектуалном подручју тоталитарних социјалистичких држава у којима су интелектуалци врло лако били стигматизовани и етикетирани као ретроградна „грађанска интелигенција“, „љевичари“, „десничари“, „народни непријатељи“, „контрареволуционари“, „либерали“, и зато прогањани, затварани и убијани. Послије сукоба Јосипа Броза Тита и Јосифа Висарионивича Стаљина, 1948. године, основан је политички логор Голи Оток. Од завршетка Другог свјетског рата, југославенске власти су основале неколико логора од којих је управо најпознатији био Голи оток.

У њега су административним одлукама без суђења били слати цивили, а и војна лица којима се судило на фингираним и инсценираним процесима. У затвору су били затворени претежно политички затвореници и „дисиденти“ - „непријатељи

југословенског народа“, „непријатељи социјализма и маршала Тита“, „информбировци“ - који су пролазили кроз „програм“ суровог „политичког преваспитања“. Међу затвореницима је било универзитетских професора, интелектуалаца, архитеката, инжењера, жена. Међу затвореницима је највише било Срба а, у односу на удио становништву - Црногораца. Не зна се тачно колико је људи прошло кроз логор. Према неким подацима, прошло је 13.000 особа, од којих је око 300 умрло, а према другим око 32.000 особа од којих су 4.000 биле жртве казамата. Затвор је престао са радом 1988. године. Представљао је симбол бруталности и моралне деградације коју је проводио тоталитарни социјалистички режим у СФРЈ по угледу на стаљинистичке методе које је проводио тоталитарни социјалистички режим у СССР-у. Била је то антистаљинистичка стаљинизација СФРЈ која је, посебно у периоду од 60-тих до 70-тих година прошлог стољећа, забрањивала многе књиге, филмове, као и позоришне представе, а прогањала студенте, професоре, књижевнике, позоришне редитеље, глумце, и друге интелектуалце.

У таквом ригидном друштвеном и политичком амбијенту многи су били принуђени да прихвате императивне репресивне конформистичке обрасце понашања засноване на страху и потискивању критичког мишљења. Ипак, неки и нису.

Не можемо а да на овом мјесту не поменемо „случај бањалучких универзитетских професора“ из 1985. године (доцната Јована Душанића и Миодрага Зеца, те вишег асистента Љубомира Золотића) који су проглашени да дјелују са позиција грађанске деснице, да су против социјализма и самоуправљања, морално-политички неподобни за рад са студентима, и стога одстрањени из наставе, протјерани са бањалучког Универзитета 1986. године и оптужени за кривична дјела (вербални деликт и деликт мишљења) за која је тада предвиђена затворска казна до десет година. (Душанић 2016, 457-493).

У СФРЈ је, па према томе и у Босни и Херцеговини, од стране репресивних државно-партијских институција била развијана ригидна *цензура* која је настојала да спријечи било какву артикулацију слободних критичких ставова и мишљења. Али, поред постојања вањске цензуре, интелектуалци су, у страху за заштитом властите материјалне, физичке и академске егзистенције, били заробљени раљама сопствене *аутоцензуре*.

Полазећи од те чињеница, неки су се интелектуалци досјетили да, у складу са оним „да се Власи не досјете“, некако „издалека“, развијају критички однос према постојећој стварности, а у складу

са познатим Марксовим и марксистичким постулатом артикулисања радикалне „беспштедне критике свега постојећег“.

Тако су, на примјер, експлицитно критикујући деформацију социјализма у стаљинистичком СССР-у, заправо имплицитно критиковали бирократске и недемократске деформитете у СФРЈ.

У циљу онемогућавања испољавања било каквог облика критичког мишљења, државно-партијски естаблишмент је репресивно прогањао оне који су се усудили да било што негативно кажу о било којем „заштитном знаку“ социјалистичке идеологије СФРЈ – Јосипу Брозу Титу, државно-партијским функционерима, „радничком самоуправљању“, „самоуправном социјализму“, „братству и јединству“, марксизму, итд. У том смислу ћемо навести и примјер аутора ових редова који је на Конгресу југословенских социолога, одржаног неколико година након Титове смрти, на Илици код Сарајева, изнио два става: прво, да је Савез комуниста Југославије одговоран за генерирање национализма због увођења националног кључа у процесу избора државно-партијских кадрова и, друго, да су класно јединство и класна хомогеност радничке класе у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији дезинтегрисани атомизирањем и фрагментирањем радничке класе у оквирима републичких граница, чиме је радничка класа изгубила револуционарни идентитет освјештене класе. Неке колеге су говориле да марксизам нема „никаких шанси“ у Европи већ, можда, у „црној Африци“, што је био повод да се позову на „информативни разговор“ у просторије фамозне Службе државне безбједности (СДБ).

Репресивни тоталитарни режими немају услова да се развију критичку интелектуалну друштвену мисао, слободу мишљења и изражавања. Напротив, они је спречавају, онемогућавају и спутавају. Њихови идеали се не односе на слободу, него на деперсонализацију, покорност и конформизам. Тако је и данас, а за примјер можемо увијек узети ригидну Босну и Херцеговину, „тамни вилајет“ некадашње социјалистичке републике СФРЈ. То је држава тенденцијског тоталитаризма, или тоталитаризма у тенденцији.

Иако је, као друштвени и политички систем, социјализам нестало, ипак и у тзв. „*транзиционим државама*“ које су настале након распада социјализма, није дошло до демократских помака. Страх је битна компонента на којима се темељи њихова политика која је тоталитарна или тендира ка тоталитаризму.

Постоје бројне компоненте које у тзв. демократијама могу довести и доводе до тоталитаризма, а тиме и до развијања

страха, а односе се на заробљавање државе од стране политичких партија и њихове власти, те урушеност институција којим доминира политичка партија, коалиција или појединац, због чега се развија изразито неповјерење у државне институције (политике, права, парламента, судства, полиције). У том смислу, треба поменути и дуплирање и стварање паралелних институција, поистовјећивање власти са државом, и не постојање ефективне и ефикасне власти већ најчешће добро умрежене и удружене криминалне групе. То је систем *владања људи* а не *закона*, систем концентрације власти најчешће у рукама једне особе или политичке олигархије чије властодржачко дјеловање није утемељено ни на каквој одговорности; то је систем имитације политичког плурализма и вишестраначког система, постојања формалне, али не и стварне подјеле власти, јер оне нису независне. У тенденцијски тоталитарној држави се ствара, па чак и у карикатуралном облику, култ личности вође. Полиција је идеологизова и политизована, а не професионализована; постоји тајна полиција и тајне службе које се, умјесто безбједности државе и друштва, баве одбраном власти, без обзира каква она била. Такође, постоје формални и неформални центри прислушкивања и праћења особа, као и увођење полицијског часа кад год политичка власт процијени „угроженост“ своје власти као „угрожености државе“.

На *правном* подручју тоталитаризам омогућавају појаве као што су: кршење и ускраћивање људских права и слобода, слободе удруживања и окупљања те права гласа, слободе медија, слободе вјероисповијести, слободе умјетности и научног истраживања; негација културе дијалога, забрана критике, прогони и гушење цивилног друштва; постојање зависног судства и политизоване полиције; контрола правних институција.

Наравно, постоје и битне *културне* и *психолошке* претпоставке које могу да детерминирају тоталитарне тенденције и тоталитаризам, као и да допринесу развијању и ширењу страха, а односе се на: подстицање мизантропије, емоција мржње, дискриминације и нетрпељивости, милитантности, репресије, насиља и терора; презирање, омаловажавање и анатемисање интелектуалаца и умјетника, интелектуалних и академских слобода; контролу универзитета и политичко прогањање неподобних професора. У таквим оквирима се слобода мишљења, слободоумне идеје и критика нападају, ућуткују или сламају. У тоталитарним државама и државама тенденцијског тоталитаризма наука, образовање, умјетност и књижевност морају да служе провођењу прагматских политичких интереса или немају право на постојање. Медији се

стављају под потпуну контролу владајућих политичких структура, владајућих политичких странака, партијских елита и њихових политичких олигарха гдје се слобода изражавања потискује цензуром и, под вањским ригидним притисцима, и аутоцензуром; медији се претварају у пропагандне сервисе тоталитарне моћи ширећи лаж и сценографију *Потемкинових села* о свом режиму. Ако и нису видљиве, отварају се књиге тзв. неподобних и нелојалних интелектуалаца и „непријатеља“. У таквим околностима се производи стална и непрестално пројектована несигурност и страх, понижење и незнање, те губитак наде, хипокризија.

Све то јасно показује да тенденцијски тоталитарна или стварно тоталитарна власт води специјалну врсту *грађанског рата* против сопственог становништва, у име тзв. демократије заправо гуши демократију и слободу изражавања, а развијајући различите облике репресије, производи и генерира - страх.

Нобеловац Иво Андрић је луцидно примијетио да „дуготрајно робовање и рђава управа могу толико збунити и унаказити схватање једног народа да здрав разум и прав суд њему отанчају и ослабе, да се потпуно извитопере. Такав поремећен народ не може више да разликује не само добро од зла, него и своју сопствену корист од очигледне штете“. Стање колективне амнезије, политичке репресије, страха, фингиране демократије и разореног грађанског друштва су темељна својства самопроглашених „демократских“ друштава која су заправо тоталитарна или тендирају ка тоталитаризму.

ЗАКЉУЧАК

Као вјештина борбе за власт, њеног освајања и одржавања, политика је инструментална друштвена дјелатност која себи подређује све сфере друштвеног живота развијајући конформизам и страх. Подручје политике истовремено је и подручје страха од политике. У тоталитарним државама или државама које тендирају тоталитаризму интелектуалци се на различите начине и преко различитих репресивних, па и опресивних, механизма онемогућавају да испољавају критички однос према недемократској реалности у којој се налазе.

Ипак, постоје интелектуалци који се таквој политици супростављају. То су критички, аутентични и аутономни интелектуалци који располажу свијешћу и савјешћу према предмету своје критичке дјелатности и дјелатности коју обављају. Налазе се на вишем вриједносном нивоу који им омогућава артикулацију

критичког односа спрема друштва у којем се налазе. Зато су, у недемократским и тоталитарним друштвима, у којима се не допушта обликовање алтернатива и слободног критичког мишљења, прогањани па и убијани. Тако је било и у тоталитарној држави Совјетског Савеза, као и у бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) и бившој али и садашњој Босни и Херцеговини као држави тенденцијског тоталитаризма. Нестанком социјализма нису нестали „дух“ и рецидиви тоталитаризма у бившим социјалистичким државама које се декларишу као демократске државе, јер и у тзв. демократијама постоје елементи латентног и манифестног тоталитаризма који гуше слободу мишљења, прогањају критичку мисао и развијају страх у друштву.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Душанић, Б. Ј. (2016). *Економија постмодерне*, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет.
- Comte-Sponville, A. (2006). *Je li kapitalizam moralan. O nekim smiješnostima i tiranijama našeg vremena*, Zagreb: Poslovni dnevnik MASMEDIA.
- Duga. (1988). br. 386.
- Deutscher, I. (1977). *Staljin: politička biografija*, Zagreb: Globus.
- Džonson, P. (2020). *Intelektualci*, Beograd: Laguna.
- From, E. 1963). *Zdravo društvo*, Beograd: Rad.
- Furedi, F. (2008). *Politika straha: s onu stranu ljevice i desnice*, Zagreb: Antibarbarus.
- Gross, B. (1982). *Friendly Fascism*, Boston.
- Miloš, Č. (1985). *Zarobljeni um*, Beograd: BIGZ.
- Prelević, M. (2020). *Milovan Đilas: anatomija jednog disidenta*, Beograd: Nedeljnik.
- Solženjicin, A. (1988). *Arhipelag Gulag 1918-1956*, t. I, Beograd: Rad.
- Solženjicin, A. (1988). *Arhipelag Gulag 1918-1956*, t. II, Beograd: Rad.
- Staljin, V. J. (1946). *Pitanja lenjinizma*, Beograd: Kultura.

Braco Kovačević

THE TOTALITARIAN STATE AND INTELLECTUALS

Resume

Historically, the position of intellectuals has always been difficult and never quite satisfactory. Given that authentic oriented intellectuals are at a higher ethical and value level from which they critically judge the society and the world in which they live, they are often victims of state and political persecution. As a skill of governance, politics seeks to remove intellectual critical consciousness, and to subjugate and conform intellectuals. Yet authentic intellectuals oppose repressive politics. This could be seen in totalitarian states, as well as in the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, but it can still be seen today in the so-called democratic state of Bosnia and Herzegovina. Democracy is collapsing with repression and totalitarian intentions.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, intellectuals, conformism, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, totalitarian state.

* Овај рад је примљен 9. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ОГЛЕД

Кирилл Шевченко

ЦЕРКОВЬ И ИДЕНТИЧНОСТЬ РУСИНОВ
УГОРСКОЙ РУСИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....235-245

Кирилл Шевченко

*Российский государственный социальный университет
(Филиал в г. Минске)*

ЦЕРКОВЬ И ИДЕНТИЧНОСТЬ РУСИНОВ УГОРСКОЙ РУСИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

Статья анализирует положение и эволюцию греко-католической церкви на территории исторической Угорской Руси, которая до 1919 г. являлась составной частью Венгрии. Если до середины XIX в. значительная часть греко-католического духовенства стремилась способствовать культурно-национальному развитию угорских русинов, то со второй половины XIX в. греко-католическая церковь превратилась в эффективный инструмент национальной политики Будапешта, способствуя мадьяризации русинов. Деятельность униатского духовенства была направлена на ассимиляцию русинов Угорской Руси. В первую очередь это проявилось в сфере образования и в церковной сфере.

Ключевые слова: Угорские русины, мадьяризация, греко-католическая церковь, Венгрия.

После прихода кочевых мадьярских племен на Паннонскую равнину на рубеже IX-X веков автохтонное восточнославянское население южных склонов Карпат стало частью образовавшегося здесь Венгерского государства. С утверждением в Венгрии римско-католической церкви социокультурная дистанция между православным русинским населением северо-восточной Венгрии (историческая Угорская Русь) и венгерской католической аристократией постепенно нарастала, все в большей степени приобретая социальную окраску с оформлением в Венгрии

крепостных отношений. Стремление к полному подчинению православной церкви Риму и к превращению её в инструмент реализации политических целей польской и венгерской правящих элит достигло своего пика в XVI-XVII веках, при этом ключевую роль в этом процессе сыграли иезуиты.

По словам известного русского историка-слависта Н.А. Попова, «чтобы успешнее достигнуть своей цели, иезуиты... решились сделать некоторые уступки православным, если те присоединятся к римской церкви, и схватились за мысль об унии, как менее резком переходе из православия в латинство. Мысль об унии была высказана еще в 1582 г. иезуитом Антонием Поссевином, замечательному по своему многостороннему образованию и по ревностным миссионерским подвигам... Чтобы скорее привлечь к католической церкви южно-русский народ, Поссевин предполагал нужным допустить унию как переход от православия к латинству».¹ При этом Н. Попов обращал внимание на то, что «едва только свершилось принятие унии южно-русскими епископами..., как у польской шляхты уже явилась мысль превратить русских при помощи унии в поляков... Жалобы русско-униатских иерархов на латинизацию обряда в их церкви и на полонизацию русского народа, подававшиеся то папам, то польским королям, продолжают в течение всего XVII столетия...».²

Известный канадский историк-славист П.Р. Магочи обращает внимание на то, что идея церковных уний, предполагавшая переход под юрисдикцию папы римского при сохранении православных обрядов, возникла в общем контексте контрреформации в Речи Посполитой, возглавлявшейся иезуитами. По словам Магочи, «брестская модель церковной унии 1596 г.»³ была использована полстолетия спустя в той части Карпатской Руси, которая входила в состав Венгрии. В 1646 г. в Ужгороде была заключена Ужгородская церковная уния; её распространение, однако, было осложнено противодействием со стороны протестантских феодалов Трансильвании, контролировавших восточные области Карпатской Руси. Кульминационным пунктом Ужгородской унии стало собрание 63 священников, проживавших в имениях католического аристократа Г. Другета, съехавшихся «по его приглашению» в Ужгородский замок и принявших там унию. При этом первоначально унию приняло

1 Попов, Н. Судьбы унии в русской Холмской епархии. Москва: В Университетской типографии, 1874. С. 12-14.

2 Там же. С. 25-27.

3 Magocsi, P.R. With Their Backs to The Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest-New York: CEU Press, 2015. P. 81.

лишь 10% священников Мукачевской епархии. Говоря о причинах распространения унии, Магочи указывает на то, что для ряда православных иерархов принятие унии было привлекательным по причине связанных с этим социальных привилегий, вытекающих из господствующего статуса католической церкви в Венгрии и Польше. Кроме того, существенную роль сыграло падение Константинополя в 1453 г. и связанное с этим «понижение статуса православия в условиях турецкого господства»⁴ (с. 82).

Хотя принятие унии изначально предполагало полное сохранение православной обрядности, включая использование церковно-славянского языка в литургии и причащение под двумя видами, впоследствии «римско-католическое влияние проникло в греко-католическую церковь и стало проявляться даже на уровне сельских приходов»⁵ (с. 86). Констатируя постепенную латинизацию греко-католической церкви в Венгрии и Польше, Магочи подчеркивает, что «к XX веку униатская/греко-католическая «промежуточная церковь» становилась все более католической, нежели православной»⁶ (с. 86).

Тем не менее, в конце XVIII – начале XIX вв. среди греко-католического духовенства Угорской Руси, включая высшую церковную иерархию, было немало патриотов, стремившихся к укреплению и развитию национального самосознания русинов. Мощный толчок развитию образования и подъему культурного уровня греко-католического русинского духовенства в конце XVIII – начале XIX вв. дал глава Мукачевской епархии епископ А. Бачинский (1773-1809), многогранная просветительская деятельность которого подготовила почву для появления целого ряда самобытных карпато-русских мыслителей и общественных деятелей. Бачинский был убежденным сторонником использования русского языка, в том числе в образовательных учреждениях Угорской Руси. В открытых по инициативе Бачинского духовной и учительской семинариях преподавание велось на русском языке. По словам галицко-русского ученого и публициста Д.Н. Вергуна, «в эпоху Андрея Бачинского в Карпатской Руси употреблялся язык, напоминающий язык Ломоносова и Тредьяковского».⁷ В одном из частных писем А. Бачинский выражал пожелание, чтобы карпато-

4 Ibidem. P. 82.

5 Ibidem. P. 86.

6 Ibidem.

7 Вергун, Д.Н. Евгений Андреевич Фендик и его место в русской литературе. Ужгород: типография «Школьная помощь», 1926. С. 10.

русские священники «обучались тому языку, патриархом которого был Ломоносов. В учрежденной по его ходатайству семинарии все богословие читалось на русском языке, на то же языке велась корреспонденция епископской канцелярии... Но попытка эта не могла иметь тогда большого успеха, ибо народ был еще под крепостным правом, священники же не получали еще жалованья от казны... При Алексее Повчие, втором после Бачинского, епископе мункачевском, было отменено все, что могло поощрять развитие русской народности. В семинарии русский язык заменен латинским, который заменил тоже и всю епархиальную русскую корреспонденцию...».⁸

Важную роль русинское греко-католическое духовенство сыграло в ходе «первого» карпато-русского возрождения в 1848-1868 гг. Примечательно, что ключевая фигура русинского национального возрождения в XIX в. – Александр Духнович (1803-1862) – был греко-католическим священником и убежденным русофилом. Духнович трактовал угорских русинов как часть единого русского народа, выступал за принятие угорскими и галицкими русинами русского литературного языка и многое сделал для его популяризации в Угорской Руси. Самые крупные достижения карпато-русского возрождения XIX в. – основание культурно-просветительских обществ св. Иоанна Крестителя в Прешове (1862) и св. Василия Великого в Ужгороде (1864), издание еженедельной литературной газеты «Свет» на русском языке (1867), другие успешные издательские проекты – являлось заслугой патриотически настроенного греко-католического духовенства. Вместе с тем, как замечает словацкий историк П. Шворц, «большинство греко-католического духовенства было настроено провенгерски и поддерживало революцию 1848 г. по причине того, что её инициаторами были венгры... Революция была направлена на усиление позиций Венгрии... Греко-католическое духовенство, представлявшее большинство русинской интеллигенции, не занималось нуждами своего народа».⁹ Уже в это время отличительными чертами значительной части русинской интеллигенции было отчуждение от собственного народа и «добровольная мадьяризация».¹⁰

Трансформация Австрийской империи в Австро-Венгрию в

8 Терлецкий, В. Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии. Киев: Типография С.Т. Еремеева, 1874. С. 15-16.

9 Švorc, P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny, 2007. S. 13.

10 Ibidem. S. 16.

1867 году, резкое усиление венгерского национализма во второй половине XIX в. и дискриминационная политика Будапешта в отношении славянских народов Венгрии прервали карпато-русское возрождение. С ростом ассимиляционной политики венгерских властей греко-католическое духовенство Угорской Руси постепенно превращается в эффективный инструмент денационализации и мадьяризации русинского населения. Ярким символом подобной деятельности стал глава Мукачевской греко-католической епархии епископ С. Панкович, который, будучи рьяным мадьяроном и «преданнейшим мадьярским ставленником»¹¹, в 1870-е годы сумел парализовать деятельность Общества св. Василия Великого в Ужгороде и подверг гонениям патриотически настроенных русинских деятелей.

Инициированная официальным Будапештом политика мадьяризации была особенно востребована среди значительной части греко-католического духовенства Угорской Руси, охотно поддерживавшего курс властей на мадьяризацию. Ряд высших греко-католических иерархов, в том числе епископы Прешовской и Мукачевской епархий (Н. Товт, Ш. Панкович, А. Папп) относились к числу наиболее рьяных сторонников мадьяризации. Часть мадьяризованной духовной и светской карпато-русской интеллигенции инициировала процесс замены церковно-славянского языка литургии в греко-католической церкви венгерским языком. По словам Магочи, «хотя это нарушало постановление Ватикана..., карпато-русинские мадьяризаторы достигли своей цели».¹² (с. 137). В приходах созданной в 1912 г. греко-католической епархии с центром в г. Хайдудорог в северо-восточной Венгрии в церковных богослужениях стал использоваться венгерский язык; при этом провенгерские активисты из числа мадьяризованной русинской духовной и светской интеллигенции трактовали местное население не как славян, а как «мадьяр греко-католической веры».¹³ (с. 138).

Характеризуя русинское греко-католическое духовенство в Венгрии в конце XIX в., известный русский славист В.А. Францев отмечал, что иерархи греко-католической церкви в Угорской Руси «заботятся не о просвещении народа, а о вытравлении в нём всех оригинальных черт и признаков русской национальности. ... Дом священника в деревне зачастую является центром мадьяризаторской

11 Путник. Современное состояние Угорской Руси // Русский вестник. 1900. Том 265. С. 640.

12 Magocsi, P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest-New York: CEU Press, 2015. P. 137.

13 Ibidem. P. 138.

деятельности на весь приход».¹⁴ Затрагивая вопрос о церковной и общественной деятельности греко-католического духовенства, Францев отмечал, что «эти «мадьярские священники русских мужиков», как во многих случаях они себя величают, ревностно учат народ петь в русской церкви мадьярские церковные и даже нецерковные песни...; мадьярский язык они знают в совершенстве, но со славянскими ектеньями справляются с трудом. Есть между угро-русскими просветителями и такие глубокие умы, которые дерзают громогласно заявлять в мадьярской печати, что для угро-русского народа не надо издавать никаких русских книг, а следует прежде всего позаботиться о полнейшей мадьяризации его, и только по достижении этой высокой цели можно приступить к просвещению его на единоспасающем венгерском языке... Некоторые русские священники... вводят в богослужение обряды и обычаи латинской церкви, безо всякого позволения употребляют при богослужении мадьярский язык, ставят в церквях статуи..., опускают ектении и т.п.».¹⁵

Отчуждение греко-католического духовенства от народа проявилось и в крайне тяжёлом материальном бремени, которое было возложено на русинских крестьян их униатскими пастырями. Это выражалось в целом ряде феодальных по сути повинностей в виде «коблины» и «роковины», т.е. системы платежей и отработок в церковном хозяйстве униатского духовенства. Кроме того, греко-католические священники взимали высокую плату за церковные требы. Хорошо информированная о положении в Угорской Руси пражская газета «Час», характеризовала греко-католических священников как вымогателей, которые «требуют от крестьян не только платить, но даже посылают экзекуторов выбивать деньги за простейшие церковные обряды. Везде священники выслушивают исповедь бесплатно. Русинский же поп берет за исповедь 4-10 крон. Поп жиреет, народ худеет и беднеет, - замечал «Час». – Кроме того, эти попы – мадьяроны, добровольная и оплачиваемая государством полиция...».¹⁶

Анализируя причины превращения греко-католического духовенства в орудие мадьяризации, Францев обращал внимание на систему образования униатского духовенства в Венгрии, прежде всего в духовных семинариях Ужгорода и Прешова, подчёркивая

14 Путник. Современное состояние Угорской Руси // Русский вестник. 1900. Том 265. С. 631.

15 Там же. С. 631-632.

16 Čas. 4 března 1914. Číslo 62.

«ложность образования и воспитания угро-русской молодёжи». По словам русского слависта, «школа, которую проходят эти ближайшие наставники народа, не подготавливает их к великому делу служения народу, она служит прежде всего интересам мадьяризации и в этом направлении воспитывает всю угро-русскую молодежь...».¹⁷

Стремительная мадьяризация школ в Угорской Руси имела место вопреки тому, что по закону 1868 г. преподавание на невенгерских языках в Венгрии было юридически возможным. По мнению исследователей, мадьяризация системы образования в Угорской Руси шла на практике очень быстрыми темпами по причине того, что более $\frac{3}{4}$ школ в русинских селах и семинарии в Прешове и Ужгороде контролировались греко-католическим духовенством, в значительной массе настроенным провенгерски и явочным порядком вводившим венгерский язык в качестве языка преподавания. Так, «число начальных школ с русинским языком обучения упало с 571 в 1874 г. до 23 в 1906 г.».¹⁸ (с. 140) при одновременном росте числа венгерских и двуязычных венгеро-русинских школ. После принятия в 1907 г. закона Аппоньи, по которому венгерский стал единственным языком обучения в государственных школах, темпы мадьяризации системы образования усилились ещё больше.

Растущее недовольство русинского населения греко-католическим духовенством вызвало широкие протестные настроения, которые выразились в движении за возвращение к православию. По мнению венгерского исследователя А. Гёнци, «главной причиной перехода в православие можно считать бедность населения, нехватку земли и отталкивающее поведение священников (греко-католических – К.Ш.). Однако правительство создало из социального движения политическое дело: выступив открыто против обратившихся в православие, оно хотело подчеркнуть опасный характер этого процесса для государства и церкви... В декабре 1913 года в Мараморш-Сигете правительство организовало показательный процесс, чтобы обвинить неграмотных крестьян, не говорящих по-венгерски, в измене родине и ведении панславянской агитации».¹⁹ После более чем двухмесячного судебного процесса 32 обвиняемых были признаны виновными. Главный обвиняемый,

17 Путник. Современное состояние Угорской Руси // Русский вестник. 1900. Том 265. С. 630.

18 Magocsi, P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest-New York: CEU Press, 2015. P. 140.

19 Гёнци, А. Мараморш-Сигетский русинский процесс // Взаимодействия и конфликты на конфессионально и этнически смешанных территориях Центральной и Восточной Европы. Москва-Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016. С. 304.

о. А. Кабалюк, был приговорен к 4 годам и 6 месяцам тюрьмы и 1000 крон штрафа; остальные фигуранты дела были приговорены к менее длительным срокам тюремного заключения и денежным штрафам. Славянская общественность и пресса Австро-Венгрии и российская общественность с негодованием встретили решение венгерского суда. Символично, что данный приговор был вынесен накануне начала Первой мировой войны, став, по сути, трагическим предзнаменованием тех массовых репрессий, которые обрушились на угорских и галицких русинов в годы «Великой войны».

Правительственный курс на тотальную мадьяризацию русинского населения Венгрии достиг своего пика во время Первой мировой войны в условиях антирусской и антиславянской истерии; при этом русинское греко-католическое духовенство в основном продолжало лояльно исполнять свою традиционную роль практического инструмента реализации политики мадьяризации. В условиях военного времени «провенгерская часть карпато-русинской интеллигенции, особенно греко-католические иерархи и священники, были готовы на всё, чтобы дистанцироваться от любой возможной ассоциации с «русским» востоком. Символичной для этой пропитанной страхом атмосферы была петиция, принятая в апреле 1915 г. группой греко-католических священников..., которая призывала отменить сам термин «русин» и называть карпатских русинов «католиками восточного обряда» или же просто «мадьярами».²⁰ (с. 174). Еще до начала Первой мировой войны венгерское правительство изменило местные названия на венгерские; были приняты законы, требующие регистрировать новорожденных только под венгерскими именами.

Примечательно, что наиболее рьяными мадьяризаторами были иерархи греко-католической церкви. Так, греко-католические епископы Мукачево (А. Папп), Прешова (И. Новак) и Хайдудорога (И. Миклош) на встрече с венгерским правительством в июне 1915 г. «приняли план введения «западного» григорианского календаря вместо традиционного юлианского и замены кириллицы латиницей. Сложный латинский алфавит, основанный на венгерской латинице, был разработан профессором Прешовской семинарии карпато-русинского происхождения И. Семаном. В течение года этот алфавит был введен в школьные учебники и в прессу. Епископы Новак и Папп официально запретили использование кириллицы в своих епархиях; популярная финансируемая правительством газета также

20 Magocsi, P.R. *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest-New York: CEU Press, 2015. P. 174.

отказалась от кириллицы и в итоге в 1916 г. «Неделя» превратилась в газету под названием «Nyelya».²¹ (с.174). Все это означало, что, по словам Магочи, «довоенные предсказания о том, что все карпатские русины Венгрии скоро превратятся в мадьяр, были близки к тому, чтобы сбыться».²² (с. 174).

Однако поражение Австро-Венгрии в войне и её распад в 1918 г. резко изменили ситуацию в пользу карпатских русинов. После вхождения Угорской Руси в состав Чехословакии в 1919 г. движение за возвращение к православию среди карпатских русинов резко активизировалось. Так, если в 1910 в Венгрии по данным венгерской переписи среди угорских русинов насчитывалось всего 558 православных, то в 1921 г. в составе Чехословакии среди русинов насчитывалось уже 60997 православных, а чехословацкая перепись 1930 г. зафиксировала 112034 православных русинов.²³ Столь стремительный рост числа православных русинов в значительной степени был вызван их недовольством греко-католическим духовенством.

21 Ibidem.

22 Ibidem.

23 Švorc, P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny, 2007. S. 124-125.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- Вергун, Д.Н. Евгений Андреевич Фенцик и его место в русской литературе. Ужгород: типография «Школьная помощь», 1926.
- Гёнци, А. Марамарош-Сигетский русинский процесс // Взаимодействия и конфликты на конфессионально и этнически смешанных территориях Центральной и Восточной Европы. Москва-Санкт-Петербург: Нестор-История, 2016.
- Попов, Н. Судьбы унии в русской Холмской епархии. Москва: В Университетской типографии, 1874.
- Путник. Современное состояние Угорской Руси // Русский вестник. 1900. Том 265.
- Терлецкий, В. Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии. Киев: Типография С.Т. Еремеева, 1874.
- Čas. 4 března 1914. Číslo 62.
- Magocsi, P.R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest-New York: CEU Press, 2015.
- Švorc, P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha: Lidové noviny, 2007.

Kirill Shevchenko

Russian State Social University (Minsk Branch)

**THE CHURCH AND IDENTITY OF THE RUSYNS IN
HUNGARIAN RUSSIA IN XIX - BEGINNING OF XX
CENTURY**

Resume

The article explores the status and evolution of Greek-Catholic church in Hungarian Rus', which was part of Hungarian state until 1919. Part of Greek-Catholic clergy tried to promote cultural and national development of the local Rusyns until mid XIX century, but during the second half of XIX century and in early XX century Greek-Catholic church turned into effective tool of national policy of Budapest, supporting magyarization of Rusyns. The activities of Greek-Catholic clergy were aimed at assimilation of the Hungarian Rusyns, which manifested mostly in education and in confessional sphere.

Keywords: Hungarian Rusyns, magyarization, Greek-Catholic church, Hungary.

* Овај рад је примљен 12. априла 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ОСВРТ

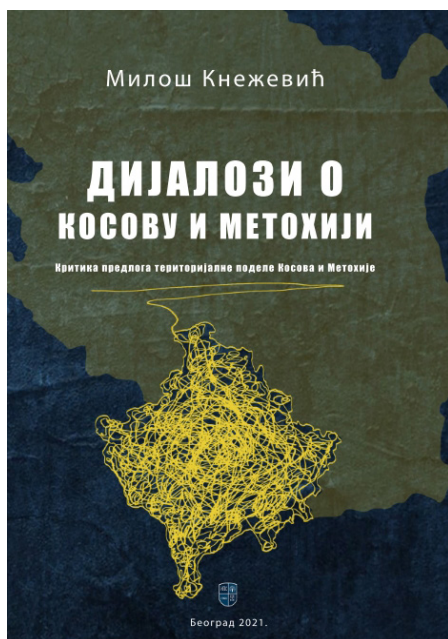
Бојан Драшковић

ПРОНИЦЉИВО О ПРОБЛЕМУ КОСОВА ОСВРТ НА
КЊИГУ: МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ: ДИЈАЛОЗИ О
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ – КРИТИКА ПРЕДЛОГА
ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПОДЕЛЕ КОСОВА И
МЕТОХИЈЕ, ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ, БЕОГРАД, 2021, СТР. 563.....249-272

УДК 342.24(497.115)(049.3)
DOI:<https://doi.org/10.22182/ni.4222022.13>
Научна полемика

*Бојан Драшковић**
Историчар

ПРОНИЦЉИВО О ПРОБЛЕМУ КОСОВА

Осврт на књигу: Милош Кнежевић: *Дијалози о Косову и Метохији – критика предлога територијалне поделе Косова и Метохије*, Институт за политичке студије, Београд, 2021, стр. 251

* Историчар, Кањижа

Сажетак

Књига Милоша Кнежевића Дијалози о Косову се у пуном мисаоном опсегу односи на најтежи национални и државни, те политички и геополитички проблем садашње Србије – Косово и Метохију. У текућој политичкој стварности, Косово и Метохија у спољно-политичком и државно-правном смислу, представља тешко разрешив проблем. Отуда је у првом плану процес решавања, тј. депроблематизовања а не брзог и неодрживог псеудорешења. Јер, проблем је апоретички, колико за његове непосредне актере Србе и Албанце, толико и за тзв. међународну заједницу за коју се нипошто не може рећи да је „објективна“ и у улози пасивног или „добронамерног посматрача“, како се у јавности пропагандно представља. Напротив, управо су пристрасни интереси међународног фактора, главни узрочници и катализатори читавог косовско-метохијског проблема чије су главне и једине жртве становници овог подручја, који живе на историјској ветрометини као на бесудном подручју. У књизи аутор на бројним примерима, штедро подастртој грађи и обилно консултованој литератури читаоцима предочава бројне аспекте косметског проблема са којима се суочава савремена Србија. У погледу аналитичког и синтетичког расуђивања али и у наглашено ерудитској димензији Кнежевићево дело је необично корисно за све садашње и будуће истраживаче косметског проблема

Кључне речи: Србија, Косово и Метохија, предлози решења, замисао деобе, Бриселски споразум.

ОРИГИНАЛНИ АУТОРСКИ ДОПРИНОС

Милош Кнежевић (1952), политиколог и правник, писац књиге Дијалози о Косову и Метохији, темељан је проучавалац косовско-метохијског проблема. У досадашњем импозантном опусу Милоша Кнежевића од четрдесетак књига, Косово и Метохија заузима посебно место. На косовско-метохијске теме Кнежевић је до сада објавио чак девет монографија: Балканска пометња (1996), Крстарећа демократија (1999), Историја Косова и Метохије, текст ЦД-а (2000), Косметске теме (2006), Отмица Косова (2006), Косово – дан после (2007), Жива прошлост Косова (2007) и Дијалози о Косову и Метохији (2021). Већ из навода објављених наслова јасно се увиђа посвећеност аутора косметским темама са различитих становишта:

политике, политикологије и геополитике, али и историје, права, социологије, културологије и антропологије.

Милош Кнежевић је један од најпоузданијих познавалаца историје Косова и Метохије, као и један од најсвестраније обавештених људи на ову тему код нас. Радећи три деценије као уредник научног програма Форум у ДК „Студентски град“, Кнежевић је са мисионарским еланом организовао преко је преко 1800 програма, јавних предавања, разговора, панела, округлих столова и научних скупова, на којима је интелектуалној јавности Београда и Србије презентовано на стотине аутора и преко хиљаду књига. Из прецизно сачињене хронологије научног програма Форум видљиво је да се преко 300 програма односило управо на појаву Косова и Метохије у прошлости и садашњости што је без премца у домаћем медијском и научном животу. (Кнежевић 1988-2017, 2017). Кнежевић је библиотеци Дома културе, такође, поклонио преко седам стотина књига посвећених националној, историјској, религијској и политичкој визири Косова и Метохије. (Кнежевић 2021, 23). Ова ретка збирка сада је доступна студентима и истраживачима.

ПРОМИШЉАЊЕ ПРОБЛЕМА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Најновија Кнежевића монографија Дијалози о Косову и Метохији, настала је као плод вишедеценијског изучавања и промишљања проблема Косова и Метохије. Монографија се састоји од десет тематски чврсто повезаних поглавља која су у виду расправа објављивана последњих година у разним стручним часописима: 1. Размишљања о Косову и Метохији; 2. Хронополитика убрзавања и успоравања; 3. Разговори о Косову; 4. Србија у жаришту косовског проблема; 5. Дијалошки до дијалога о Косову и Метохији; 6. Косово и Метохија у средишту националних и државних интереса; 7. Србија пред косовским искушењима; 8. Привиди косовске независности; 9. Наговештаји поделе Косова и Метохије, и; 10. Дијалози од Брисела до Вашингтона.

Предочено упућује на закључак да је књига дуго писана, почев од 2017, када је јавности презентован први рад, па све до 2021. године, када је написано последње до тада необјављено поглавље. У писању ове монографије Кнежевић се користио значајним критички обрађеним изворима и литературом, консултовао је чак 277 различитих изворника, уз 782. фусноте. Поступак обилног навођења извора ауторовој често контрастној, антитетичкој и

полемичкој аргументацији даје додатну уверљивост То се најпре осећа у односу на мишљења са којима се аутор сучељава и које оправдано побија, а која су у прошлости неретко била део званичне српске националне, државне и спољне политике.

Косово и Метохија, у спољно-политичком и државно-правном смислу, по Кнежевићевом мишљењу, представља тешко решив политички проблем, како за његове непосредне актере Србе и Албанце, тако и за тзв. међународну заједницу за коју се нипошто не може рећи да је „објективна“ или у улози пасивног или „добронамерног посматрача“. Напротив, управо су пристрасни интереси међународног фактора, главни узрочници и катализатори читавог косовско-метохијског проблема чије су главне и једине жртве обични људи, становници овог подручја, који живе на историјској ветрометини као на бесудном подручју.

Одатле аутор нарочито указује на дубоке историјске корене проблема раширеног (не)разумевања косметског питања који је знатно старији него што поједини политички актери могу и да замисле. Косметско питање је било у самој основи обнове модерне српске државе, стога је код Срба проблем Косова и Метохије превасходно идентитетно питање, везано за постојање српске државне идеје и српског историјског утемељења без којег је тешко замислити српску нацију. Сагледан са, како аутор пише, српског полазишта, проблем Косова и Метохије није, дакле, само међунационални и територијални или ресурсни, него и духовни, то јест идентитетни. Стога је косметски проблем Србије, по уверењу аутора, у домену демополитике и геополитике идентитета.

Духовна баштина Срба Косова и Метохије се обманама и насиљем изопачава у „јабуку раздора“, јер се признавањем лажне државе не признаје само албанска држава на српској историјској територији, него се тој квазидржавној креатури дарује и српска културна баштина. Цркве и манастири безочним фалсификатима и крађом идентитета се приказују као албанска историјска својина „Косова“. Зато би признање независности „Косова“, становиште је Кнежевића, од стране српских политичара – нарочито оних који се позивају на „политичку реалност“ и „здрав разум“ – било чин најдубљег националног изневеравања. У ствари, била би то издаја предака, националне историје и културе, као и изневеравање потомака којима се ништа не би оставило. Одиста, без Косова и Метохије нема ни Србије каква би требала и морала да буде, што ионако тежак српско/албански дијалог чини још компликованијим и тежим.

Кнежевићево зато подсећа на речи покојног патријарха Иринеја који је на позив председника Републике Србије Александра Вучића, поводом унутрашњег дијалога о Косову и Метохији казао следеће: „И пре него што ме је председник позвао на дијалог о томе, апеловао сам да нико не сме да се сагласи са отуђењем Косова и Метохије. Ако неко нешто силом узме, то се може вратити, надамо се мирним путем, али ако нешто поклоните другом, то не можете тражити назад. То није више ваше. Тако је и са Косовом и Метохијом. Какав је јаснији и конкретнији став Српске цркве потребан?“¹

ТЕЖЊЕ КА АЛБАНИЗОВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

По Кнежевићевом мишљењу косовско-метохијски проблем није само у социјалном и националном инжењерингу који се доследно спроводио током читавог постојања Југославије од 1918. до 1992., нарочито у периоду титоизма. Проблем је и у историјском инжењерингу и злонамерном прекрајању историје, са циљем да се прикрије и уништи памћење прошлости српског народа, и тиме преобликује српска национална свест као основа српске државности. Циљ овог социјално-историјског инжењеринга је да се ревизијом прошлости контролише садашњост и пројектује будућност, а историјска истина о Косову и Метохији релативизује и обеснажи. Тиме се производи атмосфера малодушности која на политичку и јавну сцену убацује појединце неспособне да било шта самостално покрену и спроведу без одлука и сагласности страних центара моћи.

У позадини таквог менторског деловања је намера да се српска сакрална и световна баштина на Косову и Метохији једног дана дефинитивно преименује у „косовску“. Тиме би се, како је поменуто, потврдио разорни процес раздржављења Србије и расрбљивања српског духовног простора, што је акт изразитог културног геноцида чињеног, на жалост, и од стране једног броја преумљених и корумпираних Срба. Тиме би се доспело у парадоксалну ситуацију да би се геноцид над Србима, посредством корумпираних делова српских политичких и јавних елита, убрзано преобразио у самоуништење.

Искуство показује да свака земља уколико не слуша мегасилу на врху моћи ризикује отварање проблема свог „унутрашњег

1 Патријарх српски Иринеј, „Нико не сме да се сагласи са отуђењем Косова“, Политика, 6. април 2018.

Косова“, уз увећање ризика преврата, пуча, „револуције“, војне интервенције и локалног рата. Пресудну улогу моћног „светског полицијца“ још увек оличава Америка. „Косовизација“ света се на тај начин испољава као облик десуверенизовања слободних и независних земаља и њиховог политичког културцида. Према Кнежевићевом мишљењу, на „Косову“ се од 1999. точак светске историје окренуо ка реколонизовању осетљивих региона на основу неолибералне доктрине утицаја војноиндустријског комплекса и моћних мултинационалних корпорација. Тако је тзв. косовски преседан натурен као општи модел савезничких „хуманитарних интервенција“ на начин на који светски доминатна империја – у овом случају САД - у шасти држи своје вазале.

Аутор указује да је разумљиво зашто су Албанци интересантнији Америци него Срби са којима су Американци у два наврата у прошлости били на истој победничкој страни историје. Албанци су народ без јасне државне свести и без осећаја стварног историјског положаја. Преци Албанаца нису подизали богомоље и светилишта, нису поседовали средњовековну писану баштину, нити су успели да створе било шта трајније културне и духовне вредности. Стога је њима лакше да се боре за оно што немају и присвајају оно што није њихово, што им је дато и што су отели од Срба. Зато „последња Империја“ међу Србима покушава да политички однегује и јавно пласира управо „изврсне“ појединце који су национално неизграђени, индиферентни или идентитетски неодређени, којима ни држава ни народ не значе много или напосто не значе ништа.

Милош Кнежевић јасно одређује српско полазиште и са њега тумачи и разумева бројне аспекте косметске кризе као најтежег вида кризе у Србији. Аутор српски народ, тј. нацију сагледава у Европи нација, грађане у нацији, нацију међу грађанима и демократију у националним и међунационалним оквирима. (Кнежевић, 2021, 30). Уједно, аутор запажа да је између Срба и Албанаца поводом проблема Косова и Метохије до сада организовано мноштво сусрета, састанака, разговора, преговора, дијалога, округлих столова... Разговарало се безброј пута на разноразним међународним форумима и у Уједињеним нацијама, и готово сви разговори завршавали су се разочарањима, одустанцима и прекидима, тако да би се могла написати обимна хроника обесхрабрујуће неуспешних дијалога по овом питању. (Исто, 31).

ПРЕДЛОЗИ ЗА РЕШЕЊЕ КОСОВСКОГ ПРОБЛЕМА

У књизи Дијалози о Косову Кнежевић се бави и предлозима за решавање косовског проблема међу којима, како примећује, ни један није задовољавајући по обе стране, и нарочито за српску страну. Српски поглед на проблем Косово и Метохије и проблематичну бриселску Унију patio је од политичког страбизма. (Исто, 75). Према аутору: „Дезинтеграција сложене југословенске државе и Републике Србије и интеграција дезинтегрисане Србије у Европску унију два су лица исте зарђале медаље.“ (Исто, 76). Речју, толико помињани „пут у Европу“ могао би да значи у повратак на већ виђено, у преименовану Југославију, Јер ово што данас представља бриселска ЕУ у много чему наликује некадашњој југословенској држави која је деловањем САД и ЕУ, срушена у крвавом међуетничком, грађанском, верском и територијалном рату. Отуда није погрешан закључак да су данашњи одушевљени српски „Европојци“, у ствари, југоносталгичари, некадашњи балансни Југословени.

У глобалном контексту, према Кнежевићу, „Косово“ је једна од упоришних тачака Запада и САД у покушајима фронталног опкољавања Русије и смањење зависности западне Европе од руских енергената, с јасним циљем придобијања исламског елемента на своју геополитичку страну. „Косово“ - као бастардна комбинација Натоиде, Американиде и Албаниде (Кнежевићеве називи за ту творевину) - представља подесан простор одакле се може геостратешки контролисати Балкан, источни и централни Медитеран и Италија.

Осврћући се на ставове Јелене Пономаријеве Кнежевић с правом закључује да у конфликтном случају „Косова“ није на делу сукоб државе против државе већ класични постмодерни обрачун државе против квазидржаве. (Кнежевић 2021, 186). С том разликом што је појам квазидржаве много шири и вишезначнији и не може се само односити на отцепљени део Србије, него квазидржава постоји и делује чак и у институцијама саме државе Србије у виду прикривених „кочничара“ који негативном селекцијом настоје на таквој духовној атмосфери у којој је све могуће и ништа није изненађујуће, како би се евентуални отпори у јавности свели на најмању меру или потпуно угушили.

У тексту књиге Кнежевић на више места истиче да је Србија највише нападана када се најснажније одупирала насилном растурању Југославије и када је пружала јак отпор сецесији Косова и Метохије. (Кнежевић 2021, 95). У том контексту аутор се слаже

са оценом географа и геополитиколога Миломира Степића који је, према његовим речима, до сада предузео најтачнију и најисцрпнију анализу замисли поделе Косова и Метохије. Степић је детаљно приказао и установио геополитичку нецелисходност следећих опција поделе: 1. регионално-географске, 2. територијално-компензацијске, 3. етно-просторне, 4. процентуално-арбитрарне и најзад 5. економско-финансијске и 6. функцијско-гравитационе опције. (Степић 2012, 153-176).

ЋОСИЋЕВА ЗАМИСАО ПОДЕЛЕ СРБИЈЕ АМПУТАЦИЈОМ КОСОВА

У средишњем делу књиге Кнежевић је фокусиран на сагледавање политичког мишљења о Косову и Метохији писца и политичара Добрице Ћосића. Проблемом Косова се знаменити српски књижевник опсесивно бавио деценијама. Аутор у ставовима Добрице Ћосића критички проналази и препознаје извесну идеолошку логику и политички и криптополитички континуитет. Према речима аутора, једна од побуда настанка књиге је да се аргументовано обеснажи замисао територијалне поделе Косова и Метохије као поделе Србије, за коју се деценијама у домаћој јавности највише залагао управо српски књижевник и академик Добрица Ћосић.

Из оваквог угла посматрано, Кнежевићев научни допринос сагледавању косовског проблема у димензијама југословенске и постјугословенске епохе могао би се окарактерисати као расправа са Ћосићевим деобним идејама. При том, Кнежевић користи темељно проучену литературу и на њој засновану аргументацију, у настојању да што објективније схвати психолошке побуде и политичке интересе самог Ћосића са којим се начелно али и у извесним појединостима не слаже. Зато се ова расправа о Косову и Метохији, такође може протумачити и као дијалог не само са Добрицом Ћосићем него и са његовим манифестним и прикривеним следбеницима, тзв. ћосићевцима. Књига је значајна и због широкоугаоног сагледавања целокупног књижевног, јавног и нејавног политичког деловања самог Ћосића у чијем књижевном и национално ангажованом раду су Косово и Метохија, како је поменуто, заузимали посебно, рекло би се повлашћено место.

Аутор није могао да остави без коментара ни Ћосићеве интимне, патетичне а често и паничне изливе малодушности. О катастрофичном тону Ћосићевих записа сведочи овај навод из

дневника: „Наш је спас капитулација; капитулација сада није издаја. Тај парадоксални обрт у нашој судбини нема ко да објави. Ко то учини постаје херој и спасаца српског народа. Ако се то људско чудо не догоди за неколико дана, Србију и Црну Гору, читав српски народ, чека мрачна, очајничка будућност“. (Ћосић 2008, 53). Или: „Ми смо народ који је поразио себе, а то је најтежи пораз. Против таквог пораза не може се дићи устанак нити водити нови рат. Од таквог пораза се дуго болује; прате га очајање, резигнација и трпљење понижења. Предстоји нам национално превредновање традиција и свих националних вредности.“ (Ћосић 2012, 222). Или: „Мит је произвео једну опасну политичку манипулацију и национални апсурд. Ако покушамо да га бранимо – доживећемо катастрофу од које деценијама нећемо моћи да се опоравимо, ако капитулирамо, духовно и морално ћемо се урушити до голе егзистенције.“ (Ћосић 2013, 138). И поново у сличном мрачном самооспоравајућем тону: „Српски народ се утапа у крваву каљугу, своје балканске прошлости. Он се препушта инерцији, ирационалности, ирационалном колективитету, бахатој самоуверености, очајништву, плиткоћи и баналности свог менталитета и примитивности. Са постојећом ‘умном снагом и свешћу народа’ Србија и целокупан српски народ у догледној будућности немају изгледа да ступе на пут препорода и изласка из свог 20. века.“ (Ћосић 2012, 149).

Кнежевић, међутим, уочава да је Добрица Ћосић у емотивним амплитудама само неколико година раније говорио сасвима другачије: „Какви су то људи били на челу Србије и српских комуниста у три последње деценије који су својим политичким и моралним капитуланством сарађивали на стварању Велике Албаније и зашто су то чинили.“ (говор одржан 13. маја 1987. у Удружењу књижевника Србије)“ (Ћосић 1992, 139). Да би касније модификовао мишљење и свој промењени став о српском националном питању изразио на следећи начин: „Згушњава се српски дијаспорични народ, обликује своје етничке границе, организује своју територију, коначно се територијализује као људска заједница на централном Балкану. Повлачењем са Косова и Метохије, што је историјска неминовност, наше територијално компоновање биће довршено. Српска држава постаће национална држава на својој земљи. Етноцентричке концепције Срба започете Другим светским ратом, силно убрзане титоистичким поретком, окончавају се хрватским и муслиманским насиљем, односно српским војним поразима; као држава и нација Срби се ваљда коначно територијално обликују. Српско питање као територијално питање на Балкану решавају

Немачка, Америка и Европска унија насилном прекомпозицијом јужнословесног простора.“ (Ћосић 2012, 219). Да би наставио: „Српски народ се интегрише и хомогенизује, сабија и заокружује свој животни простор који добија етничке границе. Та промена је условљена стварањем нове националне државе, са територијом која за агресора не може бити спорна. Дакле, приморани смо да створимо државу по сопственој мери и снази“. (Ђукић 2001, 252).

Кнежевић примећује да су ове Ћосићеве речи написане 20. новембра 1995. године, уочи мировне конференције у Дејтону. Из њих јасно се види зашто је Ћосићев политички ангажман Американцима био привлачан и зашто су га подржали. Његова становишта су одговарала њиховим намерама. Он се, наиме, три године пре побуне Албанаца на Косову и Метохији залагао за ампутацију, али не само Косова као дела Србије већ и других делова српског народа како би се на ономе што остане од српског државног простора могла створити функционална „србијанска“ национална држава која би, очекивано потом, била принуђена да промени свој национални карактер.

КЊИЖЕВНОСТ ПРЕЗАСИЋЕНА ПОЛИТИКОМ

Но, зарад Ћосића политичара не би требало бити неправедан према књижевнику Ћосићу сматра Кнежевић. Ћосићева литература није лишена уметничке вредности, како тврде они који га у свим аспектима оспоравају. Напротив, она је интелектуално подстицајна, психолошки нијансирана, исторична и добро исфабулирана. Аутор истиче да је Ћосић, ма колико га понеки српски писци и интелектуалци оцрњивали, неправедно критиковали и мрзички одбацивали, непобитно значајна фигура модерне српске књижевности.

Аутор на више места у књизи примећује да је Ћосић током читавог живота настојао на промишљању дубоких историјских ломова српског народа, у маниру пасионираног, личног и генерацијског служења комунистичким идеалима. Ћосић је био убеђени левичар и партизански писац комесарски згуснуте духовности, што је политички обликовало његов јавни рад али и релативизовало и умањивало књижевна достигнућа, и што је његово обимно дело спорадично чинило исувише идеолошки транспарентном и помало неуком пред контрадикцијма живота.

Кнежевић је уочио да се у Ћосићевим непрестаним разматрањима српског националног питања сусрећемо са замршеним

идејама насталим у мрачним лавиринтима конспиративних коминтерновских кругова. Попут својих књижевних јунака Ћосић се запетљавао у мрачне стране историје, држећи се научених коминтерновских аксиома. Смисао тих аксиома је на чудан начин желео да разуме и оправда, иако су преузети из пропагандних канцеларија хабзбуршке и немачке царске полиције. Бранећи себе из сопствене младости и свој каснији животни пут, Добрица Ћосић је све више постајао жртвом сопственог респективног дела.

По мишљењу аутора, Ћосић је настојао да разуме природу стаљинистичког изобличења које је делимично и сам доживео после рата. Иако свет предратних салонских комуниста није довољно познавао, Ћосић је по свему судећи волео Дедиње. Напоследку се, макар накратко, уселио у двор у коме је обитавао његов најпре вољено слеђени и потом невољени претходник. Ипак, у својој литератури, публицистици и јавном деловању Ћосић није успео да превазиђе настрано компартијско сагледавање српског националног питања. Није мисао а ни поетички надвисио коминтерновске матрице преуређења Балкана и српског простора. Такође, није успео да разуме најдубље идеолошке разлоге примене тих политичких матрица на српски народ у првој и другој Југославији.

Одатле Кнежевић сматра да нимало не изненађује зашто је Добрица Ћосић - као значајан српски писац капиларно опседнут политиком и идеологијом - није успео да увиди истоветност између антисрпских коминтерновских флоскула и прозападне политике, у њиховом заједничком пореклу и на изглед несхватљивој сагласности. Зато је враћање изворним принципима Коминтерне у погледу српског националног питања - које је Ћосић дуго заступао под титоизмом, пре него што је постао дисидент, политички грешник и отпадник, човек без власти али не и без утицаја - оберучке прихватио. Зачуђујуће, прихватио их је поново чим су оптужбе о српској историјској кривици обновљене са западне стране геополитичке медаље.

Кнежевић подсећа да су Срби, на њихову велику несрећу, рђави део западних идеја преузимали са Истока. Тако су примљене и апсорбоване идеје социјализма и комунизма. Тврдње о изворној српској кривици, пласиране су из лондонских, берлинских, римских и ватиканских политичких кругова међу Србе између два светска рата. Незадовољници версајским системом односа на Балкану и у Европи никада нису прихватили државу Југославију са изразитом српском улогом у њој.

Сличне тврдње приспевале су из словенске Москве која је од компартијских представника српског народа и његових идеолошки сродних представника захтевала „братску“ покорност. Прихватање болшевизма, лењинизма и стаљинизма у совјетском облику, заснивало се на темељном одбацавању српске националне и државне идеје зарад извођења револуције. Слично ће само неколико деценија касније од Срба захтевати Американци и Европљани из канцеларија Европске уније. Боја револуције више није била као некада искључиво црвена, већ глобалистички вишебојна.

У целини гледано, као аутор Кнежевић није засењен ни импресиониран Ћосићом. Он свакако не спада у апологете Ћосићевог књижевног и политичког дела. Таквих „ћосићомана“ и „ћосићолога“ ионако има исувише. Кнежевићева књига, у којој се осветљава Ћосићева замисао признања поделе Србије ампутацијом Косова и Метохије, је нешто сасвим друго. То није ни другосрбијанско антићосићевско штиво у коме се Ћосић у потпуности одбацује као доказани великосрпски националиста. По осећају и суду аутора ових редова, Кнежевић, у ствари, чини смели епистемолошки рез указивањем да Ћосићеве идеје о малој Србији као моравској „Србијици“ веома сличне замислима Србије у становиштима заступника тзв. Друге Србије. И то је оно што може да збуни и запањи људе испуњене идеолошким предрасудама о отсечним разликама. Првосрбијанац Добрица Ћосић и другосрбијанци: тако на изглед супротстављене идеологеме, а опет толико сличне?

КОМИНТЕРНА, КАРДЕЉ И ЋОСИЋ

Према Кнежевићевим речима у посткомунистичким неприликама управо је Србија била очигледно подвргнута деловању интервенционистичке и неохегемонијалне формуле ЗТ. Та формула односила се на преплет три различита а битна процеса: транзита, транзиције и трансформације који су, у ствари, означавали разградњу и градњу држава и квазидржава на тзв. новоевропском простору. (Кнежевић 2002, 121-141).

У том смислу аутор је уочио извесну до сада недовољно протумачену везу Добрице Ћосића са Едвардом Кардељом. Словеначки политичар је био уверен да Југославија не може да „искочи из игре великих сила“ па је у Стаљиновом духу подсећао књижевника Ћосића да је Југославија историјски привремена творевина и како је говорио појава и резултат империјалистичке епохе и консолидације међународних односа у тој епохи. „Са

развојем светских интеграционих процеса и превазилажења империјалистичке епохе, њени народи ће поћи у нове асоцијације и интеграције по цивилизацијским и духовним афинитетима и Југославија ће неминовно бити прекомпонована као држава.² Кардељ је, дакле, према самоисказу у том часу запрепашћеног Ћосића, предсказао иницијативу Алпе-Адрија у сабласним контурама Аустроугарске и магловите „Балканије“, али и коначно разлагање федералне Југославије.

Кнежевић је такође уочио да је, попут подалпског идеолога Кардеља, и Ћосић у том времену још увек у потпуности стајао на тезама IV конгреса КПЈ у Дрездену (1928), које су налагале разбијање Југославије зарад сепарисања у низ совјетских државица. То становиште је Ћосић привремено напустио у периоду специфичног „дедињског“ дисидентства и опсесивног антититоизма, средином 70-их и 80-их година. Међутим, такво схватање је код Ћосића добило на значају током 90-их година када су се његова размишљања о судбини Југославије и Србије у потпуности приближила ставовима тадашње америчке администрације и њене спољне политике према Југославији и Србији на Балкану. И декомпозиционом становишту Едварда Кардеља!

Значајно је да Кнежевић противречности у Ћосићевом разумевању косовског проблема, тумачи његовим завичајним србијанством или малосрпством, о чему каже следеће: „Уз сав опрез који је нужан у исказу који следи, Ћосић би могао да се схвати као заточеник једног посебног менталног стања и идеолошког становишта кога се, иначе, под тим именом ужасава и гади – малосрбијанства или другосрбијанства. Ћосићево србијанство није слабо по интезитету, није анационално, напротив оно је јако и изразито национално, али је просторно ограничено на Србију, смањено и рекло би се завичајно скучено. Такво схватање Србије има несвесне корене у некадашњем аустрофилству и обреновићевству; коминтерновским и ватиканским схватањима мале Србије од Београда до Врања, али и авнојском, тј. кардељистичким поимањима троделно сапете Србије у тзв. брионској Југославији. Позни Ћосић по упечатљиво исказаним становиштима наликује малосрбијанству а никако великосрпству. Отуда његово малодржавно сугерисање завршне поделе Србије поступком ампутације дела државне територије, ресурса српског народа на Косову и Метохији, логички,

2 Дијалог Ћосића и Кардеља изгледао јер овако: „Ћосић: Значи ли то да је за тебе Југославија један историјски транзит? Кардељ: Да добро речено, то и јесте, у неку руку историјски транзит!“ ; Према: Slavoljub Đukić, Čovek u svom vremenu. Razgovori sa Dobricom Čosićem, Beograd 1989, str. 99.

идеолошки и политички подудара са еволутивним током његових својевремених препорука и апела за поделу шесточлане федералне Југославије.“ (Кнежевић 2021, 463-464).

Покушај издавања Косова и Метохије из српске националне свести део је историјског инжењеринга стварања досад непостојеће „србијанске нације“, или националног инстант ентитета ограниченог на простор тзв. уже Србије која у свом историјском наративу неће имати никакву везу са српством 19. и 20. века. Такво србијанство или малосрпство, неће такође имати никакву везу са политичким промашајима, угроженошћу и трауматичним историјским искуством српског народа. Према Кнежевићу, Србијанци би се, следећи речено, постмодернизовали као Новосрби или Срби лишени „терета“ сваке историјске свести, провинцијално усредсређени на своје локалне интересе, при којима се не води рачуна о сународницима који се налазе у суседним државама. Таква пракса изоловања у само-Србију убрзано би довела до територијалних одвајања готово свих српских крајева и до асимилације делова српског народа који тамо живи.

ЗАБЛУДЕ О ДЕМОКРАТСКОЈ ПАНАЦЕЈИ

Аутор је у књизи Дијалози о Косову, такође, протумачио једну од највећих заблуда гајених међу досовским политичарима у недавној прошлости. Та заблуда се по аутору заснивала се на очекивању да ће када Србија најзад постане демократска држава са политичког хоризонта аутоматски нестати и косовски-метохијски проблем. Ту самозаваравајућу заблуду неговали су нарочито антикомунистички и прозападно настројени политичари и интелектуалци крајем 80-их и 90-их година прошлог века, у време када се Србија, суочена и обухваћена разбијањем и распадом југословенске државе и друштва убрзано детитоизивала и детоталитаризовала. Демократија, незамислива у вишедеценијском животу под недемократским титоистичким режимом, у главама многих транзиционих политичара (као пролазних „величина“) задобила је верничку снагу апсолутног идеала у сакралном значењу.

Према незрелим убеђењима једног броја српских политичара само је требало „увести демократију“ да би се српско/албански проблем на КиМ сам по себи решио. Аутор, међутим, указује да је у маниру наивног утопизма ширено оптимистичко веровање да је српско питање „демократско питање“. Иако је било и то, није било довољно разумевања да је демократија, као облик владања и устројство поретка, немоћна пред проблемима који имају дугу

и замршену предисторију и који нису примарно изазвани ни условљени демократским или недемократским процесима. Према аутору, превиђана је чињеница да је узрок проблема у међуетничким и цивилизацијским сукобима који између Срба и Албанаца трају вековима. Такав тип дугог и дубоког сукоба је немогуће превазићи једним потезом пера или употребом политичке алхемије, у какве спада нагла демократизација друштва. Нарочито уколико је део албанизованог косметског друштва заснован на предмодерним и ауторитатним основама израженим у племенској организацији, фисовима и неевропском концепту породице, живота и морала.

ПОДЕЛА СРБИЈЕ ОДВАЈАЊЕМ КОСОВА И ПОДЕЛА КОСОВА УНУТАР СРБИЈЕ

Друга значајна личност са српске политичке сцене скорије прошлости која је изазвала Кнежевићеву пажњу у разматрањима проблема Косова и Метохије, био је лидер демократске странке и премијер Србије Зоран Ђинђић. Аутор на више места у књизи упоређује политичко деловање Зорана Ђинђића и Добрице Ћосића. Ћосићева изворна идеја о подели Републике Србије издвајањем, тј. ампутацијом покрајине КиМ из њеног територијалног састава, коришћена је касније као средство притиска на естаблишмент Србије. То се дешавало почев од 1996. па све до потписивања Бриселског споразума. Кнежевић наводи да се Ћосић се на једном месту у дневнику присетио разговора на косметску тему са премијером Ђинђићем: „Док не решимо косовско питање, не можемо дефинисати државну територију, ни имати нови устав, нити се можемо ослободити читаве хипотеке наше прошлости. ‘Ослободимо се Косова Зоране’, рекао сам.” (Ћосић 2013, 226).

Аутор сматра значајним Ђинђићеве речи о појави нација на Балкану: „Битан разлог за вечиту напетост између државе и нације у овом региону је тај што наши преци нису успели да пронађу концепт државности који се није ослањао на националну државност. Међутим, национална државност је доводила до немира.“ (Ђинђић 2004, 351). По мишљењу аутора, ни Ђинђић слично Ћосићу, није довољно разумео појам националне државности, који је у основи савременог погледа на државу а који је настао у националним револуцијама 18. и 19. века. У ствари, разумео га је из сопствене идеолошке предиспозиције. Друкчији тип досовских политичара сматрао је нема државе без јаке нације, да је нација угрожена у слабој држави. Укратко, развој нације условљен је развојем државе.

А Ђинђић је очигледно био сумњичав према идеји националне државе.

И Ђинђић и Ћосић су запали у фарисејску постављену замку између идеолошки нормативног и геополитички индикативног интереса Запада. Они су недостатак елементарних компоненти на националном и демократском подручју схватили као резултат недостатка српске националне културе и мањкавост демократског карактера српског народа. Тиме су се, по мишљењу аутора, приближили колонијалистичким схватањима српских противника који су непоправљиви „балканизам“ одредели као највећи проблем српске националне судбине.

У тумачењима различитих приступа решавања проблема Косова и Метохије, Кнежевић, између осталих, оцртава и Ђинђићеве променљиве и колебљиве потезе. Аутор сматра да је Ђинђић био западњачки амбициозан и претенциозан, али и балкански брзоплет, политички је одлучивао на махове, изненада и нагло, без гриже савести. Био је „идеалан“ човек за непопуларне послове што му је чинило знатне сметње у односу према народу који га није у свакој његовој замисли прихватио. У политпсихолошком смислу, Зоран Ђинђић је био од оне врсте људи који су или обожавани или су их се грозили. Његова популарност је накнадна, на жалост, дошла је касно, тек после његове погибије у атентату чији узроци и организација још увек до краја познати.

По мишљењу аутора, Ђинђићева прагматично импровизовна замисао решавања косовског проблема није била оригинална јер је наликовала идеји „једна земља два система“. По Ђинђићевој замисли Срби би живели на свом Косову и Метохији а Албанци на свом „Косову“, подељени али у међусобној комуникацији. Према Кнежевићу, Ђинђићев неразрађени и недовршени сценарио подељеног народа у неподељеној АП КиМ у државном саставу Србије, је био свакако подеснији и обазривији од Ћосићеве препоруке поделе Србије поделом „Косова“. Ђинђић се, наима, надао да ће покајинска територија бити територијаални део Србије и као таква временом инкорпорирана у српски политички систем.

ДРУГОСРБИЈАНСКА АУТОДЕСТРУКЦИЈА СРБИЈЕ

Према тумачењу Кнежевића, Србима у решавању косметског проблема сметње и препреке не праве само проалбански евроамерички чинилац заједно са Албанцима, већ и домаћи политички актери који се равнају према интересима Албанаца и

њихових протектора. Не треба сметнути са ума да у Србији постоји медијски веома утицајна аутошовинистичка струја која негира српска права, а нарочито колективна и индивидуална права Срба на Косову и Метохији. Штавише, заступници таквих схватања залажу се за формално признање „независног Косова“ од стране Републике Србије.

Као илустрација раширене попустљивости и самоодрицања могу се навести речи српског политичара трагичне судбине Ивана Стамболића који је у типичном самооптужујућем маниру сматрао да: „Српски народ јесте најодговорнији. И вишеструко поражен и вишеструко одговоран. Његову трагичну кривицу историја не може спрати, нити он своју кривицу икада може окајати. Историчари ће се позабавити загонетком зашто је српски народ дозволио да буде обманут, заведен, изигран, и злоупотребљен, доведен до историјског пораза...“ Слично је сматрао и Стамболићев противник Добрица Ћосић који је био уверен да је у свим нашим борбама деловала наша кривица: „Наше ослободилачке борбе у 20. веку и победе у тим ратовима створиле су непријатеље који су нас на крају века поразили.“ (Исто, 400).

По мишљењу Кнежевића, Срби су пример европског народа који није угрожен само зато што је неке нешто тобоже скривио па испашта, него и зато што је повремено олако испуштао националну судбину из својих руку и допуштао другима да му ту судбину кроје у складу са својим интересима. Грех према самом себи неопростив је, јер је то грех кукавичлука и немара према прецима који су стварали и потомцима који треба да наследе земљу. Одатле, читајући Кнежевићеву монографију Дијалози о Косову читалац не може да се отме утиску да се у питању Косова и Метохије ради о класичном изневеравању националних и државних интереса од циркулишућих представника српских политичких елита које су се подређивале страним интересима и, што непромишљено што егистички намерно, западале у клијентелистичку позицију изложену уценама. Такво стање постало је упадљиво после 5. октобра 2000, када су на власт у Србији доспели хетерогени прозападни актери који су, свесно или несвесно, деловали у правцу десуверенизовања српског националног и духовног простора. Аутор је тај процес сажео овим речима: „Прилике су биле такве да су упоредо са топљењем српског тешког наоружања после 2000, један за другим претапани и уништавани српски национални и државни интереси.“ (Исто, 152).

Из овога може да се закључити да су скоро све власти у Србији од 2000. наовамо, биле зависно обликоване. Биле су усмераване и

са ограниченим роком употребе, по оној Змајевој парафрази „Где ја стадох ти продужи, још смо дужни ти задужи“. Припадницима сваког новоизабраног режима у Србији уручивани су етапни задаци. Када су ти задаци одрађивани као „агенде“ а у ствари услови и уцене, или када је долазило до „замора и пуцања материјала“, гарнитуре су без премишљања и релативно лако замењиване новим које су, такође, са манифестним почетним еланом, одрађивале део зацртаног посла који им је одређен. Тако су, по тумачењу аутора, као на убрзаној транзиционој вртешци, режими на власти као и њихови привремени челници, сукцесивно подржавани и одбацивани да би одмах потом били и заборављени као да их никада није било.

БРИСЕЛСКИ СПОРАЗУМ

Оно што се, међутим памтило и од чега се, ни по коју цену није одустајало, и што у својој сјаној анализи примећује Кнежевић, био је општи стратешки курс и тактичка линија етапних остваривања западних интереса. Наравно, мимо стварних потреба и интереса Србије. А о тој врсти упорне доследности најречитије сведочи проалбанска политика Запада која више деценија смера састављању увећане албанске државе на Балкану. Није утешно што да Запад то не чини само на штету Србије него и других околних земаља. Али, ипак, најбруталније на штету Србије! Отуда Кнежевић мудро примећује да је српско антизападњаштво директно изазвано и условљено антисрпском политичком идеологијом и политичком праксом колективног Запада према Србима и Србији. Негативном, како у прошлости тако и у садашњости.

Српске политичке, економске и културне елите су у жељи да стекну западну благонаклоност пристајали на типично колонијалистичке обрасце чак и по питању крајње идентитеских питања какво је косовско. Кнежевић подсећа да је и фамозна Коминтерна Косово доживљавала као српску колонију, са којом се може трговати. Тој трговини је сметало српско духовно наслеђе, па га је стога било пожељно свести на крајње небитан ниво, или га напросто уништити. У том послу су са српске стране били потребни погодни саговорници и извршиоци, по могућству уцењени и корумпирани људи без развијених духовних чула. Укратко, били су потребни политички манипулатори са којима се могло у сваком тренутку лако располагати као са „корисним идиотима“.

Аналитички упућен на савремена збивања, Кнежевић је такође разборити тумач и критичар Бриселског споразума као уступка

представника овдашњих политичких елита интересима Запада. Према Кнежевићевим речима, Бриселски споразум представља горак корак ка десуверенизовању Републике Србије на аутономном делу своје територије, укидање органа и институција државе Србије и њихов нормативни и фактички пренос на новопрокламовану „Републику Косово“. Овим споразумом је од стране српских представника прећутно уважена изнуђена реалност евроамеричке креатуре албанизованог „Косова“, чиме је, макар на нејасан и делимичан начин, потврђен један од главних циљева НАТО агресије на Србију 1999. године.

Формално признање „Косова“ од стране Србије после Бриселског споразума се у очима западњака испоставило само као питање одређења погодног политичког момента, али не и стварног окончања политичких притисака и уцена Републике Србије. Јер, ако су њени политичари уважали десуверенизовање на делу своје територије, зашто тај исти „принцип“ не би био примењен и у осталим произведеним случајевима у Србији. Постепени трансфер власти са Републике Србије на новонасталу албанску псеудодржаву „Косово“, према Кнежевићу, представља пример раздржављања, тј. десуверенизовања и детериторијализовања на једном њеном делу. (Исто, 166). Стога аутор на више места у књизи српским званичницима упућује сугестију преусмерења преговарачког процеса у супротном правцу *restitutio in interegnum*, како би се дошло у стање *status quo ante*, одакле би се почело поново преговарати на новој основи.

У међувремену, на основу одредби Бриселског споразума, Република Србија је заобилазно и прећутно *de facto* уважила постојање евроамеричке лажне државе „Косово“ и сагласила се да Срби учествују у раду институција те лажне државе. То се није догодило први пут посла 5. октобра 2000. Република Србија такође није адекватно реаговала на мартовске погроме над Србима на КиМ 2004. године, а није реаговала на ефикасан начин ни на самопроглашење независности „Косова“ 2008., као и успостављање граничних прелаза на Јарињу. Новим граничним режимом је интензивирано издвајање дела територије Србије на покрајинском подручју и то од стране неуверљивих патриота, привидних евроскептика и антизападњака, што потврђује тезу о реалном деловању одређене проамеричке и прозападне групације актера у политичком миљеу Србије.

КНЕЖЕВИЋ КАО КОСОВОЛОГ

Косовски проблем је увек актуелна и тешко решива политичка квадратура круга. Свака српска политичка гарнитура која буде на власти, на шта указује Кнежевић, улазиће у косовски лавиринт, у који ће је стране силе и рђаве животне околности гурати. Косово је било и остало место где ће се српски политичари уздизати или силазити са власти. Зато им Кнежевићев научни рад може бити користан баш као и Аријаднино клупко Тезеју у лавиринту.

За више од три деценије, колико се бави косметским темама, Милош Кнежевић је објавио велику количину научног материјала, готово колико и читав један институт. Иако читан и цењен у стручним круговима, његов глас као да је утишан у медијском животу Србије. Као да су идеје и мисли у овој књизи и другим Кнежевићевим књигама, скупљене и критички обрађене на једном месту, са убељивом чињеничном подлогом, поткрепљеном рационалним расуђивањем у олонцу на аргументе који воде јасним закључцима, писане за неког будућег српског политичара који ће бити кадар да протумачи ту врсту научне продукције и угради је у своју практичну делатност.

Кнежевићева књига је једно од оне врсте дела које помно аналитички али и синетички, што значи и панорамски осветљавају овдашњу и међународну политичку реалност. Зато би српским политичарима, политиколозима, научним и јавним личностима било корисно да консултују књиге, студије и друге политиколошке анализе попут Кнежевићеве. Јер такве књиге могу да помогну у промишљању и отклањању бројних дилема, ослобађању од предрасуда и одбацивању заблуда о српском односу према деловима свог националног и државног простора међу којима је Косово и Метохија од суштинског значаја.

У Кнежевићевој књизи Дијалози о Косову се на свакој страници осећа методичан и систематичан теоријски приступ као и категоријални апарат који је разрађиван у његовом претходним делима. За та дела аутор сматра да припадају науци о Косову - косовологији. Аутор такође подсећа да се у тумачењима косметског проблема служи методама из области херменеутике, појмовне политикологије и критичке геополитике.

Многи сматрају да је строго теоријски приступ тако контрадикторном и конфликтном проблему као што је косовски, тешко применљив а можда и немогућ. Да су, заправо, могуће само тренутне полемичке реакције, коментари, прегледи и хронике, описи

ситуација... Кнежевић, међутим, мисли супротно па стога чак и у питања која су у емпиријској пометености прекривеним хрпама противречности, уноси логику и принципе, појмове и категорије, дефиниције и класификације које олакшавају разумевање. То чини подједнако када интерпретира ставове различитих аутора и када врши продоран увид у прошлост и садашњост змршених косметских збивања.

При том је у сваком тренутку читаоцу јасна разлика између пасажа из дела цитираних аутора, обиља докумената и материјала, од Кнежевићевих критичких коментара и оригиналних расуђивања. На том плану нема заобилажења и прикривања, а када аутор сматра да је нека идеја вредна подсећања и преузимања, он то прецизно подвуче и истакне. Кнежевићева књига је уједно и хрестоматија мишљења о Косову која радознале побуђује на ишчитавање шире литературе. Отуда књига Дијалози о Косову није само ауторски прилог дијалогској димензији решавања косметског проблема него и непосредан сусрет и разговор са Косовом као митским и реалним местом колективне егзистенције српског народа.

У располагању и управљању слојевитом мисаоном грађом о Косову Кнежевић релативизује наративс који се свде на евидентирање потеза јалове и притворне међународне дипломатије. Односно, оспорава њихову употребу као непрозирног дволичног застора који скрива праву природу косметског проблема. Као проучавалац и тумач, он зна да је итекако потребно познавање процедура и протокола у процесу тројног преговарања, али је свестан да у косметском проблему све то најчешће нема пресудну важност. Као што зна да је уз видљиву политику важно и откривање криптополитичких процеса поводом „Косова“ и на њему.

Кнежевић не труди да убеди оне који ионако верују да Косово припада Србији. Свестан је да уколико би то чинио да би запао у пуки вербализам и хиперпатриотску демагогију. Исто тако, аутор је далеко од илузије о томе да западни фактори не знају јер нису обавештени о косовској истини. Аутор врло добро зна да су ти геополитички фктори руковођени сопственим интересима а не моралним побудама остварења општег регионалног добра и истине о узроцима ситуације. Зна то аутор, као што зна да је нагон за знањем аутентичне врсте тешко обременен језуитским и неолибералним концептом „постистине“, унутар кога је истину заправо немогуће пронаћи и препознати. Томе насупрот, Кнежевић на свој оригинални начин обликује тачне увиде и истину о Косову изван идеолошких граница постинстинског концепта.

Потребно је рећи да се аутор такође не задовољава пуким описивањем догађаја из српске или албанске прошлости на Косову и Метохији, већ сваки косовски, тј. српско/албански и српско/евроамерички проблем пропушта кроз сито прескрипције и вредносних судова. Косовски наратив је свакако важан али није довољан. Отуда је Кнежевићева књига штиво обликовано у аксиолошкој и етичкој димензији из којих се у свакој појединачној анализи упућује на избор онога што је оптимално и најбоље са хуманистичког си историјског тановишта српских националних и државних интереса.

Шта напослетку рећи о овом вредном делу. Много је књига написано поводом Косова и о Косову али их нема много које имају имају развијен методичан приступ. Иако је спорадично критички варирана идеја поделе територије Србије на постору покрајине КиМ, у мало којој књизи о Косову се ушло толико подробно у негативне аспекте те помисли. А Кнежевић, уз само неколицину аутора сличног замаха, тумачећи деобне замисли Добрице Ћосића и недовршене планове Зорана Ђинђића, управо то чини. Наравно, уз знатну мисаону енергију усмерену на доказе да је таква помисао историјски, морално и политички погрешна и неприхватљива.

Кнежевићева истраживања о Косову и Метохији, изложена у низу од десетак књига, убудуће ће бити незаобилазан извор за проучавање конфликтних аспеката косметске проблематике. На такво очекивање упућује ауторова обавештеност о приликама, познавање грађе и докумената, референтне литературе, али и критичка аналитичност и синтетичност са којом је овај правник и политиколог изузетне ерудиције и велике радне енергије успео да јавности презентује ову тему од националног значаја.

Акумулирано политиколошко, геополитичко, демополитичко, гекултурно и историјско знање требало би чешће консултовати и у тактичком дипломатском расуђивању. Национална и државна политика не би смела да буде само рекативна и импровизована, али ни превише „кооперативна“, нарочито не у складу са наметнутом агендом есенцијалног и процедуралног „прилагођавања“ спољним мотивима и интересима. По свему судећи, Кнежевић је уверени интегралиста и суверениста који у књизи Дијалози о Косову упућује читаоце на државотворну нит српске политике у прошлом и претпрошлом веку; ону политику која се испољавала у еманципаторским подухватима и истицла моралним вредностима слободољубивости и праведности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Đinđić Zoran, *Srbija u Evropi*, novinski tekstovi i intervjui, TANJUG, Beograd, 2004.
- Đukić Slavoljub, *Čovek u svom vremenu. Razgovori sa Dobricom Čosićem*, "Filip Višnjić", Beograd 1989.
- Đukić Slavoljub, *Lovljenje vetra. Politička ispovest Dobrice Čosića*, Samizdat B 92, Beograd 2001.
- Иринеј, Патријарх српски, „Нико не сме да се сагласи са отуђењем Косова“, *Политика*, 6. април 2018.
- Кнежевић Милош, „Транзит – транзиција – трансформација. Претемељење државе не-државе на „Три Т“ подручју“, зборник *Реконструкција институција – годину дана транзиције у Србији*, Београд 2002.
- Кнежевић Милош, *Од речи до речи – тридесет године програма Форума 1988-2017*, ДК „Студентски град“, Београд 2017.
- Кнежевић Милош, *Дијалози о Косову и Метохији – Критика предлога териотијалне поделе Косова и Метохије*, Институт за политичке студије, Београд 2021.
- Степић Миломир, *Косово и Метохија – посмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Ћосић Добрица, *Српско питање – демократско питање*, Политика, Стручна књига, Београд, 1992.
- Ћосић Добрица, *Време змија, Пишчеви записи 1999-2000. Мали светски рат против Србије*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Добрица Ћосић Добрица, *У туђем веку. Лична историја једног доба. Од 4. јануара 2000. до 15. марта 2003*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Ћосић Добрица, *Босански рат*, Београд, Службени гласник, 2012.
- Ћосић Добрица, *Косово – 1966-2013*, Вукотић медија, Београд, 2013.

Bojan Drašković

INSIGHT ON THE PROBLEM OF KOSOVO

Resume

The book *Dialogues on Kosovo* was written from a concentrated national point of departure. One of the author's points of view is that Kosovo and Metohija, as a significant part of the territory of the Republic of Serbia, the Balkans and Southeast Europe, was turned into a geopolitical "black hole" by the destructive actions of Western actors. It is like a place of collision and collapse of civilizations, of "organized chaos" suitable for social and economic parasitism, illegal trade, all kinds of crime and illegal and anti-state activities. The Kosovo-Metohija problem, with its conflictual drama, has long since surpassed the borders of the Republic of Serbia, the Balkans and Europe to become one of the world's geopolitical focal points where global players measure their forces, using the local population for their own interests. That's why thinking about the cosmetic problem is necessary in order to understand and solve the problem. Miloš Knežević's book critically examines concrete ideas for solving the cosmetic problem, especially proposals for territorial acquisition, among which the most famous proposal is the authorship of the writer and politician Dobrica Ćosić.

Keywords: Serbia, Kosovo and Metohija, settlement proposals, idea of division, Brussels Agreement.

* Овај рад је примљен 20. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“ „прг.“, „ед.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Бок.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице**

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес: часопис за
национална и државна питања = National interest:
Magazine for National and State Issues/главни
уредник Милош Кнежевић: одговорни уредник
Живојин Ђурић. - год. 4, бр. 4 (2005) Београд
(Савски трг 7а); Институт за политичке студије,
2005 - (Житиште: Ситопринт). - 24 цм

Три пута годишње - Другачије повезане серијске
публикације: Национални интерес (CDROM)=
ISSN 1452-2152 ISSN 18204996=Национални
интерес (Штампано изд.) COBISS.SR-ID 125448460